

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԱԲԱՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎ

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Թիվ 1(51)
2011 թ.

Գլխավոր խմբագիր՝
Լևոն Օհանյան

Խմբագրական խորհուրդ

Սամվել Դիլբանդյան -

գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Դավիթ Մելքոնյան -

պատասխանատու քարտուղար

Գևորգ Դանիելյան

Գագիկ Համբարձումյան

Արթուր Վաղարշյան

Սերգեյ Առաքելյան

Վիգեն Քոչարյան

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀՀ իրավաբանների միություն

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025 Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1, ԵՊՀ

իրավաբանական ֆակուլտետ:

Հեռ. 55-77-92

*Խմբագրությունը կարող է
հրապարակել նյութեր՝ համամիտ
չլինելով հեղինակների
տեսակետներին:*

*10 համակարգչային էջից ավելի
չպատվիրված նյութերը չեն
ընդունվում:*

e-mail: petutyun.irav@gmail.com

Դասիչ՝ 77771

Տպագրական 7 մամուլ

Գրանցման թիվը՝ 798

Տպաքանակը՝ 500

Գինը՝ պայմանագրային

Հանձնված է շարվածքի

1.05.2011

Հանձնված է տպագրության

6.06.2011

СОЮЗ ЮРИСТОВ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

**ГОСУДАРСТВО
И
ПРАВО**

Номер 1 (51)
2011 г.

Главный редактор:
Левон Оганян

Учредитель и издатель:
Союз Юристов РА

Редакционный совет

Самвел Дилбандян -
зам. главного редактора
Давид Мелконян -
ответственный секретарь

Геворг Даниелян
Гагик Амбарцумян
Артур Вагаршян
Сергей Аракелян
Виген Кочарян

Адрес редакции:
РА, 0025 Ереван,
ул. Алека Манукяна 1,
юридический факультет ЕГУ.
Тел.: 55-77-92
e-mail: petutyun.irav@gmail.com

8 усл. печ. л.
Тираж: 500
Сдано в набор 1.05.2011
Подписано к печати 6.06.2011

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Александр Соловьев, Маргарита Токарева

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПОЛНОМОЧИЙ ПРОКУРОРА В ДОСУДЕБНЫХ СТАДИЯХ РОССИЙСКОГО УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА4

Մերգեյ Սարաբյան

ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ EX OFFICIO ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՄՔ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄ ԿԱՅԱՑՆԵԼՈՒ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ13

Александр Волеводз, Петр Литвишко

ОСОБЕННОСТИ УПРОЩЕННОГО (УСКОРЕННОГО) УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМУ НЕКОТОРЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН.....21

Արման Սարգսյան

ՁԵՐՔԱԿԱԼՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄՔ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՅՎՈԴՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....37

Փևորգ Բաղդասարյան

ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՁԵՎԻ ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ ԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ.....48

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

Տարոն Սիմոնյան

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՍԿԶԲԵԱԿԱՆ ՈՒ ԸՆԹԱՑԻԿ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐՆ ԱՆԿԱՅՈՒՆ ԵՎ ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ56

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Եղիշե Կիրակոսյան, Աննա Մաթևոսյան

ՈՐՈՇ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՀՀ ՕՐԵՆՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ67

Մակար Մելիքյան

ԽԱՂԱՂԱՊԱՀ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԿՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԼԵՈՆԱՅԻՆ ԴԱՐԱՔԱՂՈՒՄ ՀՆԱՐԱԿՈՐ ԽԱՂԱՂԱՊԱՀ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ79

ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Տիգրան Սարկոսյան

ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ՀԱՐՈՒՑՈՒՄԸ ՄԵՐԺԵԼՈՒ, ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՎ ՎԱՐՈՒՅԹԸ ԿԱՐՃԵԼՈՒ ԿԱՄ ՔՐԵԱԿԱՆ ՀԵՏԱՊՆԴՈՒՄԸ ԴԱԴԱՐԵՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐՈՎ ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ ՆՈՐ ԵՐԵՎԱՆ ԵԿԱԾ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐ ԴԻՏԱՐԿԵԼՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ88

Գոռ Մովսիսյան

ԲՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 94

Լիպարիտ Դրմեյան

ՖՐԱՆԶԱՅԶԻՆԳԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԱՌԱՐԿԱՆ. ՖՐԱՆՇԻԶԱ.....102

Լիլիթ Քամայան

ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՊՐԵՏԵՆԶԻՈՆ (ՊԱՀԱՆՋԱՅԻՆ) ԿԱՐԳԸ ԵՎ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎՏՈՍՈՒԹՅԱՆ ԲԵՌՆԱՓՈՒՆԱԴՐՈՒՄՆԵՐՈՒՄ.....111

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵ ԵՎ**ԴԱՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ****ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПОЛНОМОЧИЙ
ПРОКУРОРА В ДОСУДЕБНЫХ СТАДИЯХ РОССИЙСКОГО
УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА****А.Б. СОЛОВЬЕВ**

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Российской Федерации,*

М.Е. ТОКАРЕВА

доктор юридических наук, профессор

Согласно теории уголовно-процессуального права и основным положениям российского уголовно-процессуального законодательства одним из важнейших принципов уголовного судопроизводства является законность его осуществления. Это соответствует общепризнанным принципам и нормам международного права, а также Конституции РФ. С обязательным учётом данного обстоятельства, предполагающего наличие надлежащих гарантий законности, должно проходить любое изменение и дополнение норм УПК РФ. В этой связи представляется неоправданной чётко прослеживаемая на протяжении последних лет тенденция последовательного сокращения в УПК РФ властно-распорядительных полномочий прокурора по надзору за исполнением законов органами предварительного расследования. Это отрицательно сказывается на обеспечении законности и прав граждан в досудебных стадиях производства по уголовным делам.

Принятыми рядом федеральных законов изменениями и дополнениями норм УПК РФ прокурор лишён права при выявлении в ходе надзорных мероприятий признаков преступления, по которым

не было возбуждено уголовное дело, лично возбудить дело и поручить его производство дознавателю, следователю, нижестоящему прокурору, либо принять дело к своему производству. В случаях, необходимых для выявления, устранения, предупреждения нарушений закона, прокурор утратил возможность участвовать в производстве следственных действий и расследовании, давать следователю обязательные для исполнения письменные указания, решать вопрос о его отстранении от участия в деле, отводе и пр. Вновь установленный порядок реагирования прокурора на нарушения закона по уголовному делу ограничен лишь требованием к следователю об их устранении, не обязательным для исполнения, и предусматривающий сложную процедуру возможного обжалования следователем требования прокурора руководителю следственного органа, повторного обращения прокурора со своим требованием к руководителю вышестоящего следственного органа и т.д. Это ставит прокурора в положение жалобщика, зависимое от решений поднадзорных ему должностных лиц, что несовместимо с предписаниями ч. 1 ст. 37 УПК РФ и процессуальным статусом прокурора. Кроме того вновь установленный порядок влечёт за собой волокиту при устранении выявленных прокурором нарушений закона, порождает ненужную затрату времени участниками процесса.

Как известно, многие изъяты у прокурора полномочия переданы законода-

телем руководителям следственных органов. В их числе отмена любых незаконных и необоснованных, по их мнению, постановлений следователя, утверждение процессуальных решений о прекращении уголовного дела, в том числе, по нереабилитирующим основаниям. Руководителю следственного органа предоставлено право принятия процессуальных решений о несогласии с требованиями прокурора об устранении нарушений закона, об отводе следователя, нижестоящего руководителя следственного органа и т.д. По своей сути эти полномочия носят надзорный характер и их отнесение на уровень ведомственного контроля во многом ущемляет самостоятельность следователя. Они выходят за пределы процессуального руководства подчинёнными следователями, которыми может быть наделён рассматриваемый участник процесса.

В качестве аргументов ограничения полномочий прокурора в досудебном производстве приводятся обычно два основных довода. Первый — недопустимость осуществления надзора за следователями, находившимися в системе органов прокуратуры. Второй — недостаточная результативность использования прокурорами предоставленных им прав¹.

После выделения следственного аппарата органов прокуратуры в самостоятельную структуру и выведения его из подчинения Генеральному прокурору РФ первый аргумент утратил своё значение. Применительно ко второму целесообразно проанализировать вопрос об обоснованности наделения прокурора ранее действовавшим законодательством изъятими у него теперь властно-распорядительными полномочиями, и в случае положительного ответа на него выяснить, как отразилось их изъятие у прокурора на законности досудебного производства, не связана ли недостаточ-

ная результативность надзора с упущениями в правоприменительной деятельности отдельных прокурорских работников.

Характер и объём полномочий участников уголовного процесса самым непосредственным образом связан с функциями, которые они осуществляют. Под функциями в теории уголовно-процессуального права принято понимать основные направления деятельности субъектов, обусловленные их назначением в уголовном судопроизводстве². Длительное время в публикациях, затрагивающих эту проблему, выделялись лишь три функции: обвинение, защита и разрешение дела, определяющие сущность уголовного судопроизводства. Такой подход имеет сторонников и в настоящее время. В обоснование своей позиции они ссылаются на положения ч.2 ст.15 УПК РФ, перечисляющей три названные функции. Однако при этом игнорируется тот факт, что функции обвинения, защиты, разрешения дела указаны законодателем в данной норме закона в связи с регламентацией принципа состязательности сторон при достижении основных целей уголовного судопроизводства и носят обобщённый характер.

Между тем ещё в 80-х годах прошлого века такие видные учёные как В.Н.Кудрявцев, В.И.Никитинский, И.С.Самощенко, В.В.Глазырин при исследовании проблем эффективности правовых норм обращали внимание на многоуровневый характер системы правовых целей («дерево» или «лестницу» целей), где частные цели конкретных правовых норм, взаимопереплетаясь и взаимоконкретизируясь, качественно укрупняются и трансформируются в цели конкретных правовых институтов, отраслей законодательства и т.д.³ Отсюда следует и разноуровневый характер

Քրեպաշտի իրավունք եւ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

функций субъектов правоприменительной деятельности.

Не случайно в работах профессора Н.А.Якубович и её последователей, к числу которых применительно к рассматриваемому вопросу относимся и мы, стали выделяться основные и дополнительные функции участников уголовного процесса, которые представляют собой разноуровневую иерархическую систему. В развитие этого положения Г.С.Казиняном была предложена ещё более сложная система, состоящая из трёх уровней функций: основополагающих, основных и дополнительных. Сказанное относится ко всем субъектам уголовно-процессуальной деятельности, в том числе и к прокурору⁴.

В УПК РФ разноуровневый подход нашёл отражение при формулировании функций прокурора в досудебном производстве. Ч.1 ст. 37 данного Кодекса наряду с основной функцией — уголовное преследование, на высшем уровне охватывающей деятельность прокурора на всём протяжении процесса уголовного судопроизводства, называет и дополнительную, присущую лишь стадиям возбуждения уголовного дела и предварительного расследования — надзор за процессуальной деятельностью органов дознания и предварительного следствия. Как представляется, вторая по отношению к первой является функцией более низкого уровня. Однако для определения специфической деятельности прокурора в досудебных стадиях процесса, отличной от деятельности её других участников: руководителя следственного органа, следователя, дознавателя, а также органа дознания в целом, выделение данной функции играет весьма значимую роль. Она присуща только прокуро-

ру, и до передачи уголовного дела в суд его участие в уголовном преследовании реализуется в форме надзора, который осуществляется от имени государства уполномоченным на то и независимым от ведомственных влияний должностным лицом. В этом смысле прокурора не может заменить никакой другой участник процесса, в том числе, руководитель следственного органа. Не отрицая положительную роль последнего в повышении качества предварительного следствия, при определении места этого участника процесса в системе гарантий законности нельзя оставить без внимания тот факт, что он прямо заинтересован в положительной оценке работы подчинённых следователей, от чего самым непосредственным образом зависит оценка и его собственной работы.

Деятельность руководителя следственного органа связана, прежде всего, с организацией труда следователей, равномерным распределением нагрузки между ними, решением вопроса о поручении производства расследования конкретному следователю с учётом соответствия уровня его квалификации сложности дела, повседневном контроле за ходом расследования по уголовным делам и пр. Во многом указанные действия выходят за пределы уголовного процесса. В первоначальной редакции УПК РФ процессуальные полномочия руководителя укладывались в соответствующие его функциональному назначению рамки, но в последние годы, на наш взгляд, они неправомерно расширены за счёт неоправданной передачи ему ряда властно-распорядительных надзорных полномочий прокурора. Такой точки зрения придерживаются и другие авторы, считающие необоснованным произошедшее в результате изменений норм УПК РФ перераспределение полномочий между прокурором и руководителем

следственного органа, что влечёт за собой, как справедливо отмечают данные авторы, изменение процессуального статуса этих участников уголовного судопроизводства и таит в себе угрозу подрыва законности на предварительном следствии⁵.

В некоторых случаях полномочия руководителя следственного органа и прокурора могут совпадать, но их принципиальное различие - в направленности действий по использованию этих полномочий, которая должна быть чётко отражена в законе. Все действия прокурора в соответствии с осуществляемой им в досудебном производстве функцией надзора должны быть обусловлены необходимостью выявления, устранения, предупреждения нарушений закона во всей процессуальной деятельности органов расследования.

Контрольные функции в ходе досудебного производства осуществляет наряду с названными выше участниками процесса суд. По степени независимости и значимости принимаемых решений он стоит выше прокурора. Однако его контроль за деятельностью органов предварительного расследования в отличие от прокурорского надзора без ущерба для основной функции суда — осуществления правосудия, может носить и носит в соответствии с законом ограниченный характер. Он охватывает проверку законности принятия следователями лишь отдельных наиболее важных решений, перечисленных в ст. 29 УПК РФ. Суд не вмешивается в деятельность органов дознания и следствия по собственной инициативе, а делает это только при наличии указанного в законе повода (ходатайства дознавателя, следователя, жалобы заинтересованного лица). К тому же судебный контроль в отличие от прокурорского надзора в связи с особой ролью суда в уголовном су-

допроизводстве не может быть постоянным и достаточным для обеспечения законности многообразной деятельности органов дознания и следствия в ходе её осуществления. Это приводит к выводу о целесообразности (на высшем, вневедомственном уровне) «двойного контроля» за законностью в деятельности указанных органов: со стороны и прокурора, и суда, а не полной замены судом прокурорского надзора, как это предлагали авторы Концепции судебной реформы⁶. Такой позиции в настоящее время придерживаются многие известные учёные процессуалисты⁷.

Если те сокращения полномочий прокурора в досудебном производстве, которые произошли в 2001г. после принятия УПК РФ и передачи суду ряда ранее принадлежавших прокурору прав, были вызваны необходимостью укрепления гарантий законности ограничения конституционных прав граждан, а также приведения норм уголовно-процессуального закона в соответствие с мировыми стандартами и Конституцией РФ, то последующее возложение важных властно-распорядительных полномочий прокурора на руководителя следственных органов одновременно с лишением этих полномочий прокурора по упоминавшимся выше причинам вряд ли можно признать обоснованной. Это касается, прежде всего, значительного числа изменений и дополнений, внесённых в УПК РФ Федеральным законом N87-ФЗ от 5 июня 2007г. Они существенно снизили правовой статус прокурора, а вместе с тем, и возможности его влияния на обеспечение законности досудебного производства по уголовным делам⁸.

Представляется, что прокурор, будучи одним из важнейших гарантов законности в досудебном производстве, должен обладать правами, позволяющими ему в порядке надзора по любому делу,

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

находящемуся в производстве следователя или дознавателя, вмешиваться в предварительное расследование и непосредственно участвовать в осуществлении уголовного преследования, но, как уже отмечалось выше, только в тех случаях, когда это диктуется необходимостью выявления, устранения, предупреждения нарушений закона и прав граждан.

Успешное выполнение стоящих перед прокурором задач во многом зависит от достаточности предоставленных ему законом властно-распорядительных полномочий. О том, как влияет их сокращение на эффективность надзора, а вместе с тем - на законность досудебного производства, можно судить по результатам сравнительного анализа сведений, содержащихся в формах статистической отчетности о работе прокуроров и органов предварительного расследования, а также правоприменительной практики за последние годы.

Такой анализ ежегодно, а иногда и дважды в год проводившийся ранее с участием авторов, и продолжающийся проводиться НИИ Академии Генеральной прокуратуры РФ, свидетельствует о том, что вопреки ожиданиям законодателя уже со второй половины 2007г. (сразу после принятия упомянутого выше Закона), стало расти число допущенных следователями нарушений, оставшихся без надлежащего реагирования со стороны руководителей следственных органов. Данные нарушения были выявлены прокурорами, утратившими к тому времени право на их непосредственное и своевременное устранение. В 2008г., несмотря на снижение нагрузки в органах расследования, общее число выявленных прокурорами нарушений закона

продолжало расти. В 2009г., увеличившись ещё на 8%, оно приблизилось к 3-м миллионам случаев⁹. Тенденция роста данного показателя сохранилась и далее, хотя снижение зарегистрированного уровня преступности, а вместе с тем и общего числа возбуждённых органами предварительного расследования дел, продолжалось.

Основная часть нарушений (от 73-х до 78%), выявленных прокурорами в последние годы, была допущена при приёме, регистрации, разрешении заявлений и сообщений о преступлениях. Их устранение после лишения прокурора права лично возбуждать уголовные дела, либо препятствовать их незаконному возбуждению путём отказа в даче согласия на это дознавателю, следователю, происходит несвоевременно. В этих, как и многих других случаях, новая процедура устранения выявленных прокурором нарушений закона неоправданно усложнена. Она влечёт за собой непроизводительную затрату рабочего времени целого ряда должностных лиц-участников процесса, а также другие отрицательные последствия: утрату возможности неотложного производства следственных действий, быстрого и полного раскрытия преступлений, восстановления нарушенных прав граждан и пр. Характерно, что подавляющее большинство требований прокуроров об устранении выявленных ими нарушений закона (в 2010г. 96,5%) руководители следственных органов удовлетворяют, что свидетельствует о их обоснованности.

Для исправления сложившегося положения 28 декабря 2010г. был принят Федеральный закон N 404-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием деятельности органов предварительного следствия». Согласно этому Закону постанов-

ление прокурора о направлении материалов в орган предварительного расследования для решения вопроса об уголовном преследовании должно рассматриваться как повод к возбуждению уголовного дела, а отказ в возбуждении уголовного дела в таком случае предполагает обязательное получение следователем согласия руководителя следственного органа. Однако, на наш взгляд, принятые законодателем изменения не более чем компромисс, полумера, не способная радикальным образом укрепить законность в стадии возбуждения уголовного дела и избежать неоправданной волокиты при устранении нарушений закона. Для достижения этих целей оптимально было бы восстановить имевшиеся у прокурора ранее права по личному устранению выявленных им нарушений закона путём возбуждения уголовного дела и отмене незаконного решения следователя об отказе в возбуждении уголовного дела.

Отрицательно влияет на предупреждение прокурором нарушений закона, полноту и своевременность их выявления в ходе предварительного расследования, введённые изменениями УПК РФ усложнение порядка ознакомления надзирающего прокурора с материалами уголовных дел, находящихся в производстве следователей (по предварительному письменному запросу), а также лишение его права участвовать в производстве следственных действий и расследовании, давать обязательные для исполнения следователями письменные указания, согласие на обращение в суд с ходатайствами об избрании и продлении сроков применения меры пресечения в виде содержания под стражей, производстве следственных действий, связанных с ограничением конституционных прав граждан на тайну переписки, неприкосновенность жилища, права на от-

мену процессуальных решений следователя о приостановлении уголовного дела, прекращении уголовного преследования и др.

В результате упомянутых изменений УПК РФ центр тяжести надзорных мероприятий прокурора вынужденно переместился на дела, оконченные предварительным расследованием и поступившие к нему с обвинительным заключением. Не случайно сразу после принятия Федерального закона от 5 июня 2007г. N87-ФЗ резко возросло число уголовных дел, возвращённых прокурорами, осуществляющими надзор, для дополнительного расследования следователям. Так в 2008г. по сравнению с предыдущим годом число дел, возвращённых прокурорами следователям Следственного комитета при Генеральной прокуратуре РФ (ныне выделенного в самостоятельную структуру) увеличилось на 77,5%, следователям ФСКН — на 21,7%. Далее это число продолжало расти.

В последние годы наблюдается также значительное число, а в ряде случаев и рост, выявленных прокурорами фактов незаконного принятия следственными органами итоговых процессуальных решений о приостановлении и прекращении уголовных дел. Как и в ранее описанных случаях, процедура их отмены по инициативе прокурора после изменения соответствующих норм УПК РФ существенно усложнилась, что ведёт к серьёзным негативным последствиям, в том числе утрате доказательств, определяющих судьбу дела.

Авторы далеки от переоценки деловых качеств прокуроров. В их деятельности встречаются факты недостаточной принципиальности в отстаивании своих позиций, непрофессионализма, недобросовестного отношения к исполнению служебного долга. Однако эти недостатки не типичны. Они носят, как показывает изучение, сравнительно ред-

Քրեպաշտի իրավունք եւ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

кий характер и свойственны не только прокурорам, но и другим участникам процесса, не исключая судей, наделённых УПК РФ наиболее значимыми правами. И главное, недостатки правоприменения, обусловленные ненадлежащим исполнением отдельными прокурорскими работниками возложенных на них законом обязанностей, не могут служить аргументом для изменения законодательства. Тем более, что в целом, как показывает анализ приведённых выше и других данных статистической отчётности, эффективность прокурорского надзора в досудебных стадиях уголовного процесса (вопреки мнению некоторых учёных и практических работников, представляющих, главным образом, интересы органов предварительного расследования) при выявлении нарушений закона довольно высока, хотя в сложившейся ситуации явно недостаточна в части полноты и своевременности их устранения. Последнее обстоятельство самым непосредственным образом связано с неполнотой полномочий прокурора, предоставленных ему действующей редакцией УПК РФ.

С учётом рекомендаций, основанных на теории права, при оценке обоснованности лишения прокуроров значительной части имевшихся у них ранее властно-распорядительных полномочий и их передачи руководителям следственных органов, прежде всего, на наш взгляд, надлежит исходить из особенностей назначения участников досудебных стадий уголовного процесса (в данном случае руководителя следственного органа и прокурора) при достижении основных задач уголовного судопроизводства и разделения функций этих участников: в первом случае — непосредственного руководства деятельностью подчинённых следователей, во втором — надзора за

законностью деятельности не только следователей, но и указанных руководителей¹⁰.

Сказанное выше позволяет сделать выводы, согласно которым в настоящее время прокурор в связи с существенным ограничением его полномочий действующей редакцией ч. 2 ст. 37 УПК РФ и отсутствием необходимого процессуального механизма лишен возможности полноценно осуществлять надзор за законностью процессуальной деятельности органов предварительного расследования, равно как и участвовать в уголовном преследовании.

Вместе с тем судебный контроль, обеспечивающий законность и обоснованность принятия в ходе расследования наиболее важных процессуальных решений, которые связаны с ограничением конституционных прав граждан, не носит постоянного и всеобъемлющего характера. Деятельность суда не может и не должна подменять прокурорский надзор, т.к. это несовместимо с его основной функцией — осуществлением правосудия. Не может подменить прокурора и руководитель органа расследования в силу выполнения последним несовместимой с надзором функции процессуального руководства подчинёнными следователями, а также личной заинтересованности в оценке результатов их работы. Попытка законодателя передать властно-распорядительные полномочия прокурора руководителю следственного органа не увенчалась успехом, отрицательно повлияв на состояние законности в досудебном производстве.

Поскольку реальной замены прокурорскому надзору в досудебных стадиях российского уголовного процесса ни в настоящий момент, ни в поддающейся обзору перспективе не существует, возникла настоятельная необходимость возвращения прокурору в полном объёме тех властно-распорядительных полномочий, которыми он обладал сог-

ласно ч.2 ст. 37 УПК РФ до внесения в неё изменений, предусмотренных Федеральным законом от 5 июня 2007г. N 87-ФЗ. Такое решение вопроса устранило противоречие, возникшее между частями 1 и 2 названной статьи УПК РФ, и создаст предпосылки для повышения эффективности осуществления прокурором возложенных на него законом процессуальных функций.

Одновременно для ликвидации проблемы УПК РФ относительно дифференциации деятельности прокурора и руководителя следственного органа, как и других участников уголовного преследования в досудебном производстве,

представляется необходимым внести дополнение в первый абзац ч.2 ст. 37 УПК РФ, сформулировав его примерно так:

«2. **В целях предупреждения, выявления и устранения нарушений закона** в ходе досудебного производства по уголовному делу прокурор уполномочен: » - далее по тексту в редакции ст. 37 УПК РФ, действовавшей до 5 июня 2007г.

Тем самым будет определена специфическая направленность использования прокурором предоставленных ему полномочий и его особая роль в реализации функции уголовного преследования в досудебных стадиях уголовного процесса.

¹ См. об этом О.В.Химичева. Концептуальные основы процессуального контроля и надзора на досудебных стадиях уголовного судопроизводства. М. 2004

² См. Алексеева Л.Б. Уголовно-процессуальные функции. // Курс советского уголовного процесса. Общая часть. Под ред. Бойкова А.Д.и Карпеца И.И. М.1980. С. 420; Якубович Н.А.. Процессуальные функции следователя. // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве. М.1980. С. 15.

³ См. В.Н.Кудрявцев, В.И.Никитинский, И.С. Самощенко, В.В.Глазырин. Эффективность правовых норм. М. 1980. С.34-35 и др.

⁴ См. Н.А. Якубович, там же; Г.С.Казинян. Актуальные проблемы уголовно-процессуального законодательства в третьей республике Армении (сравнительно-правовое исследование). Ереван. 1999. С. 8, 12-15.

⁵ В.М.Быков. Актуальные проблемы уголовного судопроизводства. Казань. 2008. С. 26.

⁶ См. Концепция судебной реформы в Российской Федерации. М. 1992, С. 67.

⁷ О.В.Химичева, там же.

⁸ См. об этом В.Н.Исаенко. Процессуальные полномочия прокурора в досудебном производстве по уголовному делу.// Вестник Академии Генеральной прокуратуры РФ N5 (7). 2008. С. 48-53; Взрывной эффект. Материалы «Юридической недели», подготовленные совместно с Ассоциацией

юристов России о беседе М.Борщевского с председателем Следственного комитета при прокуратуре РФ А.Бастрыкиным // Российская газета — Неделя N 5193 (114) от 27 мая 2010 г. и др.

⁹ См. Состояние законности и правопорядка в Российской Федерации и работа органов прокуратуры. 2007год. Информационно-аналитический доклад. Ч. 2. Изд. Академии Генеральной прокуратуры РФ. М. 2008. С. 63-78; Состояние законности и правопорядка в Российской Федерации и работа органов прокуратуры. 2009 год, Информационно-аналитический доклад Академии Генеральной прокуратуры РФ. Ч. 3. М. 2010. С. 47-54. и др

¹⁰ На необходимость более чёткого разграничения функций прокурорского надзора и предварительного следствия, а значит — и руководителя следственного органа, указывалось в Справке Государственно-правового управления Президента РФ к проекту Федерального закона о Следственном комитете Российской Федерации. См. Официальный сайт Президента России. 27 сентября 2010г., 13:00 // адрес: <http://news.kremlin.ru/akts/9037>. Однако в тексте данного Закона, принятого Государственной Думой РФ 22 декабря 2010г., как и в УПК РФ, пока это не нашло надлежащего отражения.

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ԴԱՏԱԽԱՁԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆՉԴԱՏԱԿԱՆ ՓՈՒԼԵՐՈՒՄ**

Ալեքսանդր ՍՈԼՈՎՅՈՎ

*իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՌԴ վաստակավոր իրավաբան*

Մարգարիտա ՏՈԿԱՐԵՎԱ

*իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր*

Վերջին ժամանակներս Ռուսաստանում նկատվում է նախնական քննության մարմինների կողմից օրենքների կատարման նկատմամբ դատախազի իշխանական-կարգադրիչ լիազորությունների հետևողական կրճատման անարդարացի միտում: Մասնավորապես, դատախազը զրկվել է քննչական գործողություններին և քննությանը մասնակցելու, քննիչին կատարման համար պարտադիր գրավոր ցուցումներ տալու, գործին մասնակցությունից նրա հեռացման և բացարկի հարցերը լուծելու, քննիչի անհիմն և անօրինական որոշումները վերացնելու և այլ լիազորություններից: Դատախազից վերցված շատ լիազորություններ օրենսդրի կողմից փոխանցվեցին քննչական մարմինների ղեկավարներին: Այդ լիազորու-

թյունների մեծ մասն ունի հսկողական բնույթ են դրանց իրականացման վերապահումը քննչական մարմինների ղեկավարներին նսեմացնում է քննիչի դատավարական ինքնուրույնությունը: Դա դուրս է գերատեսչական վերահսկողության գործառույթի շրջանակներից: Սրա հետ կապված՝ հողվածում հիմնավորվում է, որ քննարկվող հարցում պետք է ելնել դատավարության մասնակիցների գործառույթների հստակ տարանջատման գաղափարից, և այս առումով քննչական մարմնի ղեկավարը չպետք է փոխարինի դատախազին: Դատախազը պետք է օժտված լինի լիարժեք հսկողական լիազորություններով և իրավունք ունենա անմիջականորեն մասնակցելու քրեական հետապնդման իրականացմանը: Հողվածում հեղինակները հիմնավորում են, որ դատախազական հսկողությունը չպետք է փոխարինվի դատական վերահսկողությամբ: Սրանք նույնպես պետք է լրացեն իրար:

Բանալի բառեր` դատախազական հսկողություն, քննչական մարմնի ղեկավար, գործառույթ, գերատեսչական վերահսկողություն, քրեական հետապնդում, դատական վերահսկողություն:

ՊԱՏԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ EX OFFICIO ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՄ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄ ԿԱՅԱՑՆԵԼՈՒ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ՀՅ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սերգեյ ՄԱՐԱԲՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ, ՀՀ դատական դեպարտամենտի կազմակերպչիրավական վարչության պետ

Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում հանցագործություններից տուժողների գույքային իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության միջոցների շարքում սահմանված է դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին առանց հայցի որոշում ընդունելու ինստիտուտը, որը դուրս է հանցագործությամբ պատճառված վնասների հատուցման պրակտիկ տարածում ստացած օրենսդրական այնպիսի կառուցակարգի շրջանակներից, ինչպիսին քաղաքացիական հայցի ինստիտուտն է, ավելին՝ այն որոշ դեպքերում լրացնում է քաղաքացիական հայցին:

Այս հետևությունն ուղղակիորեն բխում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետի այն պահանջից, որ դատարանը պետք է լուծի այն հարցը, թե պատճառված գույքային վնասը ենթակա է արդյոք հատուցման, եթե քաղաքացիական հայց չի հարուցվել: Սակայն պետք է նկատել, որ դատարանի այս լիազորությունն այդքան էլ լայն չէ, որքան թվում է առաջին հայացքից. այն կիրառելի է միայն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածում սահմանված բացառիկ դեպքերում, երբ քաղաքացին զրկված է իր գույքային շահերն անձամբ պաշտպանելու հնարավոր

ությունից:

Այս մոտեցումը հիմնավորում է նաև Դատարանների նախագահների խորհուրդն իր 2006 թվականի հունիսի 13-ի «Քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցի քննության դատական պրակտիկայի մասին» թիվ 100 որոշմամբ, որում մասնավորապես նշված է, որ բացառությամբ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածով նախատեսված բացառիկ դեպքերի՝ քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցը կարող է քննության առնվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջներին համապատասխան ներկայացված հայցադիմումի առկայության դեպքում:

Հակառակ օրենսդրական կարգավորման՝ դատական պրակտիկայում հաճախ են հանդիպում դեպքեր, երբ դատարաններն առանց հայցի, սեփական նախաձեռնությամբ հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին որոշումներ են կայացնում, երբ բացակայում է քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածի պայմանը: Այդ պրակտիկան տարածված է հատկապես պետությանը պատճառված վնասների հատուցման մասով: **Օրինակ, ՀՅՔՐԴ 2/0176/01/08 քրեական գործով դատարանն առանց քաղաքացիական հայցի որոշել է Գ.Ս-ից հօգուտ պետական բյուջեի բռնագանձել 6.776.849 դրամ՝ որպես հանցագործության հետևանքով հասցված վնասի հատուցում:**

Անհրաժեշտ է նկատել, որ դատական պրակտիկայում հանդիպում են նաև մեկնաբանություններ այն մասին, որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետի և 164-րդ

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

հողվածների պահանջները չպետք է պայմանավորել մեկը մյուսով, որ դրանք ինքնուրույն իրավակարգավորումներ են:

Այս առումով ուշագրավ է հատկապես Արդարադատության խորհրդի (այսուհետ՝ ԱԽ) ԱԽ-11-Ո-09 2010 թվականի¹ որոշումը, որում ԱԽ-ն այն իրավական դիրքորոշումն է արտահայտել, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետի ձևակերպման դեպքում դատարանը կարող է այդ դրույթը մեկնաբանել ինքնավար, այնպես որ մեղադրյալի դեմ քաղաքացիական հայց չհարուցելու կամ այլ անձի դեմ քաղաքացիական հայց հարուցելու պայմաններում դատարանն իրավասու լինի սեփական նախաձեռնությամբ որոշելու հանցագործությամբ պատճառված գույքային վնասը հատուցելու պարտականություն ունեցող անձին, եթե անգամ նրա նկատմամբ քաղաքացիական հայց հարուցված չի եղել: **Ընդ որում, ըստ ԱԽ-ի՝ ողջամիտ է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետի ինքնավար մեկնաբանումը և կիրառումը՝ այն չպայմանավորելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածում նշված պայմանի՝ իր գույքային շահերը անձամբ պաշտպանելու հնարավորությունից քաղաքացուն զրկված լինելու պայմանի հետ:**

Համաձայնվելով ԱԽ-ի հետ այն հարցում, որ դատարանը պետք է որոշի պատճառված վնասի համար պատասխանողին, չենք կարող համաձայնվել այն մոտեցման հետ, որ դա պայմանավորված է 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետով, ինչպես նաև, որ դատարանն առանց հայցի կարող է անձին ներգրավել որպես պատասխանող: Քաղաքացիական պատասխանողին որոշելու դատարանի պարտականությունն ուղղակիորեն բխում է քրեական դատավարության օրենսգրքի 74-րդ հոդվածից, որի 2-րդ մասի համաձայն՝ քաղաքացիական

պատասխանող ճանաչելու մասին որոշումն ընդունում է (...) դատարանը օրենքին համապատասխան: Նույն հոդվածի 1-ին մասի իմաստով դատարանի այդ պարտականությունը պայմանավորված է միայն օրենքով սահմանված կարգով ներկայացված հայցի առկայությամբ, եթե բացակայում է հայցը, ապա դատարանը չի կարող որևէ անձի ներգրավել որպես պատասխանող²:

Բացի այդ, համընդհանուր մոտեցումն այն է, որ դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ պատճառված վնասի հատուցման հարցը լուծելու դեպքում վնասը հատուցելու պարտականությունը կարող է դրվել բացառապես մեղադրյալի վրա. բացի մեղադրյալից, դատարանը որևէ այլ անձի վրա նման պարտականություն դնելու իրավունք չունի³, իսկ մեղադրյալը քաղաքացիական պատասխանող չի ճանաչվում: Հետևաբար, ԱԽ-ի մեկնաբանություններն այն մասին, որ դատարանն ինքնուրույն պետք է որոշի պատասխանողին՝ անկախ նրանից՝ հայց հարուցված է, թե՞ ոչ, ուղղակիորեն հակասում է քրեադատավարական օրենսդրությամբ սահմանված իրավակարգավորումներին:

ԱԽ-ի մոտեցումը հակասում է նաև Վճռաբեկ դատարանի ձևավորած պրակտիկային: Այս առումով ուշագրավ է հատկապես Արարատ Հովելի Դավթյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի ՎԲ-139/07 գործով արտահայտած իրավական դիրքորոշումն այն մասին, որ հայցադիմումի բացակայության պայմաններում «Դիլիջան» ազգային պարկի աշխատակցի ցուցմունքների հիման վրա քաղաքացիական հայցի բավարարումը չի բխում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջներից: Ուստի վերաքննիչ դատարանը իրավացի է գտնվել՝ բեկանելով դատավճռի այն մասը, որով առանց հայցադիմումի առկայության լուծում է տրվել քաղաքացիական հայցին:

Ինչևէ, չհամաձայնվելով ԱԽ-ի հետ՝ նշենք, որ նույնիսկ քրեական դատավա-

րության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածում տեղ գտած իրավակարգավորումը, որը թեև պայմանավորված է անպաշտպան տուժողների գույքային շահերի պաշտպանության նկատառումներով, սկզբունքային մի շարք խնդիրներ է առաջացնում քրեական դատավարությունում դատարանի դերի, գույքային պատասխանատվության ենթարկելու ընդհանուր սկզբունքների, վնասների հատուցման պարտականություն կողմ անձանց պաշտպանության իրավունքի և այլ հարցերի հետ կապված: Ուստի, այս պայմաններում սեփական նախաձեռնությամբ հանցագործությամբ պատճառված վնասների հատուցման մասին առանց հայցի որոշում կայացնելու մասին դատարանի հայեցողության շրջանակները ընդարձակելու ԱՄ-ի մոտեցումը, կարծում ենք, արդարացված չէ:

Քննարկվող ինստիտուտի էությունը այն է, որ դատարանն առանց քաղաքացիական հայցի սեփական նախաձեռնությամբ խորհրդակցական սենյակում որոշում է կայացնում հանցագործության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման մասին՝ այդ հարցի վերաբերյալ չլսելով ոչ տուժողի, ոչ էլ պաշտպանության կողմի կարծիքները:

Կարծում ենք՝ օրենսդրական հիշյալ կարգավորումը կասկածի տակ է դնում սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնարար սկզբունքներից մեկը՝ արդարադատության իրականացումը մրցակցության և կողմերի իրավահավասարության հիման վրա: Ինքնուրույն իրականացնելով հայցի ապացուցումը՝ դատարանը, ըստ էության, կանգնում է մեղադրանքի կողմը՝ դրանով իսկ վատթարացնելով պաշտպանության կողմի վիճակը, խախտելով նաև մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը: Ի դեպ, սկզբունքային նշանակություն ունի այն, որ դատարանն այդ ապացուցումն իրականացնում է ոչ թե դատաքննության ընթացքում, այլ խորհրդակցական սենյակում:

Հարկ է ընդգծել, որ թեև հիշյալ ինստիտուտը պայմանավորված է անպաշտպան

տուժողների շահերով, սակայն անկասկած է, որ միաժամանակ վատթարանում է նաև տուժողի վիճակը: Նա հնարավորություն չի ունենում արտահայտելու իր կարծիքը վնասի չափի և այլ հարցերի վերաբերյալ: Ավելին, քանի որ պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքը քաղաքացիական իրավունք է, ուստի դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին առանց հայցի որոշում կայացնելու ինստիտուտը (որը համարվում է անձի վնասների հատուցման մասին գրավոր պահանջը) հակասում է նաև քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված այն հիմնարար սկզբունքին, որ քաղաքացիները քաղաքացիական իրավունքներ ձեռք բերում և իրականացնում են իրենց կանքով, քանի որ, փաստորեն, այս դեպքում նրանց պարտադրվում է ստանալ վնասների հատուցում:

Այս առումով տեղին է նշել ՌԴ սահմանադրական դատարանի 2001 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 297-Օ որոշումը, որում դատարանը, անդրադառնալով ՌՍՖՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 29-րդ հոդվածի 7-րդ մասում ամրագրված՝ դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին որոշում կայացնելու իրավակարգավորման սահմանադրականության հարցին, նշում է. «Քաղաքացիական հայցի բացակայության դեպքում դատարանը, խորհրդակցական սենյակում առանց կողմերի մասնակցության քննարկելով հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման հարցը, փաստացի իր վրա է վերցնում կողմերի իրավունքների և պարտականությունների իրականացումը, իսկ ամբաստանյալը, որը համարվում է պատասխանողը, և տուժողը զրկվում են ամբողջական և արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքից, քանի որ հնարավորություն չեն ունենում դատարանին ամբողջությամբ ներկայացնել հայցի վերա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

բերյալ իրենց դիրքորոշումը:

Քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայց հարուցելը համարվում է հանցագործությունից վնաս կրած անձի իրավունքը, այլ ոչ թե պարտականությունը, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում նաև՝ դատախազության խնդիրը: Դատարանի պարտականությունն է ստուգել նրանց գործունեության արդյունքները՝ օբյեկտիվորեն և անկողմնակալ լուծելով անձի դեմ ներկայացված պահանջների օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը: Քրեական դատավարությունում հայց չներկայացնելը կարող է վկայել այն մասին, որ տուժողը այս կամ այն պատճառով որոշել է հրաժարվել նրանից: Այս պայմաններում դատարանի կողմից պատճառված վնասի հատուցման հարցի նախաձեռնությունն իր վրա վերցնելը համարվում է քաղաքացիական իրավահարաբերություններում դիսպոզիտիվության սկզբունքի խախտում և կարող է գնահատվել որպես մեղադրանքի գործառույթի իրականացում դատարանի կողմից, և, փաստորեն, իրենից ներկայացնում է տուժողի վրա պաշտպանություն ստանալու պարտականություն դնել, որի մասին նա չի միջնորդել»:

Ըստ այդմ, ՌԴ սահմանադրական դատարանը սեփական նախաձեռնությամբ՝ առանց հայցի հանցագործությամբ պատճառված վնասը հատուցելու մասին դատարանի որոշում կայացնելու իրավակարգավորումը ճանաչել է հակասահմանադրական:

Ի տարբերություն ՌԴ սահմանադրական դատարանի կողմից հակասահմանադրական ճանաչված նորմի (ՌՍՖՍՐ ԹԴՕ-ի 29-րդ հոդվածի 7-րդ մաս), որը վերաբերում էր դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ որոշում կայացնելուն՝ հօգուտ պետական կամ հասարակական կազմակերպությունների, ընդ որում՝ ստացիոնար բուժման վերաբերյալ ծախսերի

հատուցման մասով, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում խոսքը միայն ֆիզիկական անձանց օգտին որոշում կայացնելու դատարանի իրավասության մասին է, ի դեպ՝ այն անձանց, ովքեր զրկված են իրենց գույքային շահերն անձամբ պաշտպանելու հնարավորությունից: Այդուհանդերձ, դատարանի դերին, կողմերի մրցակցությանը, մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքին վերաբերող խնդիրները դրանով չեն վերանում, ուստիև քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածի իրավակարգավորումը ՀՀ սահմանադրությամբ ամրագրված մի շարք հիմնարար սկզբունքների հետ խնդիրներ է առաջացնում:

Ուստի, կարծում ենք՝ ոչ միայն չպետք է ընդարձակվի սեփական նախաձեռնությամբ հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին որոշում կայացնելու դատարանի հայեցողության շրջանակները, այլև պետք է մտածել քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածում սահմանված իրավակարգավորման կատարելագործման ուղղությամբ՝ այն հաշվով, որպեսզի խնդիրներ չառաջանան ինչպես դատարանի դերի, այնպես էլ ամբաստանյալի պաշտպանության իրավունքի և այլ սկզբունքային հարցերի վերաբերյալ:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ ՌԴ ՍԴ հիշյալ որոշմամբ պայմանավորված՝ ՌԴ օրենսդիրը 2002 թվականին ընդունած քրեական դատավարության օրենսգրքում անպաշտպան տուժողների շահերի պաշտպանության համար նախատեսեց դատախազի կողմից հայց հարուցելու հնարավորությունը: Այսինքն՝ դատարանը գործող ՌԴ քրեական դատավարության օրենսդրությամբ սեփական նախաձեռնությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին որոշում կայացնելու իրավասությամբ օժտված է:

Դատախազի կողմից անպաշտպան տուժողների գույքային շահերի պաշտպանության համար հայց հարուցելու իրա-

վունքը սահմանված է նաև ԱԴԶ որոշ երկրների օրենսդրությամբ:

Ուզբեկստանի քրեական դատավարության օրենսգրքի 279-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազը հարուցում և պաշտպանում է հարուցված հայցը, եթե դա է պահանջում նաև ֆիզիկական անձանց շահերը: Ըստ այս օրենսգրքի՝ դատարանը սեփական նախաձեռնությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին որոշում չի կարող կայացնել՝ բացառությամբ իրեղեն ապացույցների ճակատագիրը լուծելու ժամանակ ընդունվող որոշումների, որոնց համաձայն՝ դատարանը կարող է հանցագործության գործիքները, առարկաները, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված գույքը և այլնը վերադարձնել տուժողին, օրինական տիրապետողին կամ նախկին սեփականատիրոջը: Նման կարգավորում նախատեսված է նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում (ՀՀ քր. դատ. օր. ի 119-րդ հոդված):

Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքը նույնպես դատարանին հնարավորություն չի տալիս սեփական նախաձեռնությամբ պատճառված վնասի հատուցման մասին որոշում կայացնելու: Այս օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի համաձայն՝ մեղադրյալից կախվածության մեջ գտնվելու կամ այլ պատճառով սեփական շահերը պաշտպանելու հնարավորությունից զրկված տուժողի շահերի պաշտպանության համար հայց հարուցում է դատախազը:

Այս առումով հետաքրքրական է նաև Ադրբեջանի քրեական դատավարության օրենսգրքի կանոնակարգումները, որի 181-րդ հոդվածում սահմանված է, որ դատախազը հայց հարուցելու միջոցով պաշտպանում է նաև ֆիզիկական անձի իրավունքները, եթե վերջինս թեև իրավունք ունի հարուցելու հայց, սակայն զրկված է իր շահերն անձամբ ներկայացնելու հնարավորությունից:

Այս հիմքով դատախազը կարող է հարուցել և պաշտպանել հարուցված հայցը,

եթե ֆիզիկական անձը անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ է:

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև այն հանգամանքին, որ ըստ Ադրբեջանի քրեական դատավարության օրենսգրքի 188-րդ հոդվածի (**դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ նյութական վնասի հատուցման հարկադրելը**)՝ եթե անձը զրկված է ներկայացված հայցը դատական քննության ընթացքում անձամբ պաշտպանելու հնարավորությունից, դատարանն իրավունք ունի բացառության կարգով սեփական նախաձեռնությամբ ընդունելու որոշում պատճառված վնասի հատուցման մասին, եթե քրեական գործով ապացույցներն ու փաստաթղթերը կամ քրեական հետապնդմանը վերաբերող այլ նյութերը թույլ են տալիս անելու դա:

Ընդունելի համարելով դատախազի կողմից անպաշտպան տուժողների շահերի պաշտպանության համար հայց հարուցելու իրավակարգավորումը՝ նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը հնարավոր չի համարում դատախազին նման լիազորություն վերապահելը:

ՀՀ Սահմանադրության 103-րդ հոդվածի իմաստով դատախազը կարող է հայց հարուցել միայն պետության գույքային շահերի պաշտպանության համար, ինչը բացառում է բացի պետության գույքային շահերից որևէ այլ սուբյեկտի գույքային շահերի պաշտպանության համար դատախազի կողմից հայց հարուցելը: Կարծում ենք՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված դատախազի մնացած լիազորությունները նույնպես հնարավոր չեն համարում ճյուղային օրենսդրությամբ դատախազի համանման լիազորության նախատեսումը:

Դատախազի կողմից անպաշտպան տուժողների շահերի պաշտպանության համար հայց հարուցելու տարբերակը ՀՀ իրավակիրառ պրակտիկայի պայմաններում խնդրահարույց է նաև այլ տեսանկյունից: Գործող օրենսդրական կարգավորման պայմաններում, երբ ՀՀ քրեական դա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

տավարության օրենսգրքում դատախազի վրա պարտականություն է դրված պետության գույքային շահերի պաշտպանության հայց հարուցելու մասին (քր. դատ. օր-ի 52-րդ հոդված), դատախազները չեն կատարում նույնիսկ իրենց պարտականությունը⁴, ուստի այս պայմաններում խոսել տուժողի գույքային շահերի պաշտպանության համար դատախազի հայց հարուցելու մասին, կարծում ենք, անիրատեսական է:

Տեսության մեջ մոտեցում կա այն մասին, որ քննիչին պետք է իրավունք վերապահել անպաշտպան տուժողներին հայցվոր ճանաչելու համար, եթե նրանք չեն կարող անձամբ պաշտպանել իրենց գույքային իրավունքները⁵:

Ֆ.Ն. Բագուտոյանը նշում է՝ քննիչին պետք է իրավունք վերապահվի անպաշտպան տուժողների շահերի պաշտպանության համար հայց հարուցելու՝ պայմանով, որ այդ հայցը պետք է հարուցվի տուժողի համաձայնությամբ, հաստատվի և պաշտպանվի դատախազի կողմից⁶: Համաձայնվելով ասվածի հետ՝ Ա.Վ. Տիմոչենկոն նշում է՝ քննիչին նման իրավունք վերապահելը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ նա ինքնուրույն իրականացնում է դատավարական գործողություններ քրեական գործը հարուցելու ու քննելու ուղղությամբ և կրում է պատասխանատվություն դրանք ժամանակին կատարելու համար, իսկ քաղաքացիական հայցը քրեական գործում անքակտելիորեն կապված է մեղադրանքի հետ, բխում է նրանից, ուստի մեղադրանքի հիմնավորվածությունը կանխորոշում է նաև հայցի հիմնավորվածությունը⁷:

Թեև այս մոտեցումը որոշակի տեսական հետաքրքրություն ներկայացնում է, սակայն ՀՀ Սահմանադրության իրավակարգավորումների պայմաններում նույնպես չի կարող իրականացվել, քանի որ

դատախազը չի կարող պաշտպանել այն հայցը, որը չի վերաբերում պետության գույքային շահերին, իսկ քննիչի հարուցած հայցը, եթե չի պաշտպանվելու դատավարական որևէ սուբյեկտի կողմից, դառնում է անիմաստ:

Կարծում ենք՝ կարելի է գնալ հարցի լուծման այլ ճանապարհով, այն է՝ օրենքում սահմանել, որ դատարանը, տեսնելով, որ կան 164-րդ հոդվածով նախատեսված սեփական նախաձեռնությամբ պատճառված վնասը հատուցելու մասին որոշում կայացնելու հիմքերը (առկա է պատճառված գույքային վնասը, որը կարող է հատուցվել քրեական դատավարության կարգով, սակայն տուժողը զրկված է իր շահերը պաշտպանելու հնարավորությունից), պետք է մինչև դատաքննության ավարտը իր նախաձեռնությամբ քննարկման առարկա դարձնի նաև պատճառված վնասի հատուցման հարցը՝ լսելով կողմերին, քանի որ դրանից կարող են կախված լինել նաև պատժի տեսակը և չափը որոշելու հարցը:

Թեև հարցի լուծման այս տարբերակի դեպքում խնդիր կարող է առաջանալ դատարանի դերի հետ կապված, սակայն այն արդարացված է, քանի որ պատճառված վնասը հատուցելու հարցում դատարանի ակտիվությունը պայմանավորված է միջազգային իրավական ակտերի պահանջներով:

«Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» ԵԽՆԿ 87 հանձնարականի 10-րդ կետի համաձայն՝ *քրեական դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա հանցագործի հաշվին տուժողին փոխհատուցելու մասին որոշում կայացնելու: Այդ նպատակի համար հանձնարարականում սահմանված է, որ անդամ պետությունները պարտավոր են վերացնել բոլոր սահմանափակումները կամ տեխնիկական խոչընդոտները, որոնք սահմանափակում են դատարանի՝ նման որոշում կայացնելու հնարավորությունը:*

Հիշյալ առաջարկությունը պրակտիկա-

յուն ամբողջական իրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է նախ՝ լրացում կատարել նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 107-րդ հոդվածում՝ այնտեղ որպես ապացուցման ենթակա հանգամանք սահմանել՝ հանցագործությամբ պատճառված վնասի բնույթն ու չափը պարզելը, որպեսզի քննիչը մինչդատական վարույթում ապացույցներ հավաքի նաև այդ ուղղությամբ, իսկ դատարանն իրական հնարավորություն ունենա այդ հարցը դարձնելու քննարկման առարկա և կայացնելու որոշում:

Երկրորդ՝ անհրաժեշտ է օրենքում սահմանել նաև բացառիկ համարվող դեպքերը, որպեսզի հստակություն մտցվի նաև դատարանի հայեցողական լիազորության իրականացման հարցում: Ներկայիս օրենսդրությանը համապատասխան՝ խոսքը ֆիզիկական անձի կողմից անձամբ իր շահերը պաշտպանելու հնարավորությունից զրկված լինելու մասին է, իսկ թե որոնք են այդ դեպքերը, օրենքը չի տալիս:

Այս առումով կարելի ընդօրինակել ԱՊՀ

երկրների փորձը, օրինակ՝ եթե տուժողը կախվածության մեջ է գտնվում մեղադրյալից⁶, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ է⁹:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է քրեական դատավարության օրենսգրքի 164-րդ հոդվածը շարադրել հետևյալ բովանդակությամբ՝

«Այն դեպքում, երբ քաղաքացին զրկված է իր զույքային շահերն անձամբ պաշտպանելու հնարավորությունից՝ մեղադրյալից կախվածության մեջ գտնվելու, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ լինելու պատճառով, դատարանն իրավունք ունի սեփական նախաձեռնությամբ որոշում կայացնելու հանցագործության հետևանքով պատճառված վնասը հատուցելու մասին:

Հիշյալ հիմքերի առկայության դեպքում՝ դատարանը մինչև դատաքննության ավարտը պետք է քննարկման առարկա դարձնի նաև պատճառված վնասի հատուցման հարցը՝ կողմերի կարծիքն այդ հարցի վերաբերյալ լսելու համար»:

¹ Տե՛ս ԱԽ-11-Ո-09 2010 թվականի որոշումը՝ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի դատավոր Ե.Դարբինյանին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ:

² Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Մարաբյան Ս.** ՀՀ քրեական դատավարությունում քաղաքացիական պատասխանողի դատավարական կարգավիճակի որոշ հիմնախնդիրներ // Դատական իշխանություն, 2010/ 9/134, սեպտեմբեր, էջ 28-35.

³ Այս հարցերի մասին տե՛ս Նոր В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Киев, 1989, էջեր 103-151, **Лившиц Ю., Тимошенко А.** Назначение института гражданского иска в уголовном процессе // Российская юстиция. 2002/6, Բելորուսի Հանրապետության գերագույն դատարանի պլենումի «Դատարանների կողմից քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայցի քննության դատական պրակտիկայի մասին» 2004 թվականի հունիսի 24-ի որոշման 17-րդ կետը

և այլն:

⁴ Այս մասին տե՛ս Մարաբյան Ս. Հանցագործությունից վնաս կրած անձին հայցվոր ճանաչելու դատավարական կարգի որոշ հիմնախնդիրներ ՀՀ քրեական դատավարությունում // Պետություն և իրավունք, 2010/ 2 (48), էջ 64-76:

⁵ Տե՛ս Михайленко А.Р. Расследование преступлений. Законность и обеспечение прав граждан. Киев. 1999. с.129.

⁶ Տե՛ս Багаутдинов Ф.П. Обеспечение имущественных прав личности при расследовании преступлений. М., 2002. с. 99.

⁷ Տե՛ս Тимошенко А.В. Теоретические и практические вопросы гражданского иска в предварительном расследовании: Дисс. канд. юрид. наук. Челябинск. 2002. с. 100-101.

⁸ Ուզագիստանի քրեական դատավարության օրենսգրքի 62-րդ հոդված:

⁹ Ադրբեջանի քրեական դատավարության օրենսգրքի 181-րդ հոդված:

Քրեական իրավունք եւ**Դատավարողություն****ВОПРОСЫ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ СО СТОРОНЫ СУДА О
ВОЗМЕЩЕНИИ УБЫТКОВ EX OFFICIO БЕЗ
ГРАЖДАНСКОГО ИСКА В УГОЛОВНОМ
СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РА****Сергей МАРАБЯН**

*Начальник организационно-правового
управления судебного департамента РА,
соискатель юридического факультета ЕГУ*

Эта статья Сергея Марабяна посвящена вопросам принятия решений со стороны суда о возмещении убытков без гражданского иска в уголовном судопроизводстве РА. Анализируя регулирующие нормы вышеуказанного института кодекса уголовного судопроизводства РА, автор приходит к тому заключению, что с точки зрения правоприменительной и законодательной практики этого института существует ряд принципиальных вопросов. С точки зрения правоприменительной практики делается попытка необоснованно уширить это полномочие суда без обращения внимания

на законодательные урегулирования, а с точки зрения законодательного урегулирования суд в совещательной комнате принимает такое решение, которое приводит к нарушению права защиты личности несущего ответственность за возмещение убытка. Кроме этого, в законе не перечислены те случаи, когда суд может принять такое решение. На основе вышесказанного автор предлагает, чтобы вопрос возмещения убытка до окончания судебного следствия суд сделал предметом следствия, чтобы выслушал мнение об этом как со стороны потерпевшего, так и со стороны защиты. Одновременно, предлагает четко перечислить те случаи, когда суд может принять такое решение, чтобы внедрить ясность в вопросе совершения осмотрительного полномочия в суде для предотвращения необоснованного расширения его рамок на практике.

ОСОБЕННОСТИ УПРОЩЕННОГО (УСКОРЕННОГО) УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ НЕКОТОРЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Александр ВОЛЕВОДЗ

доктор юридических наук, профессор
Кафедры уголовного права,
уголовного процесса и криминалистики
МГИМО (У) МИД России
a.volevodz@inno.mgimo.ru

Петр ЛИТВИШКО

руководитель отдела международного
сотрудничества Управления международно-
правового сотрудничества Следственного
комитета при прокуратуре Российской
Федерации, советник юстиции
petrlitvishko@yandex.ru

Обсуждение на XII Конгрессе ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Салвадор, Бразилия, 12—19.04.2010) показало, что, совершенствование борьбы с преступностью в современных условиях требует учета широкого круга факторов. В числе проблем, негативно влияющих на ее состояние, были отмечены «неэффективные и затяжные расследования, ограниченное использование положений об освобождении от содержания под стражей до суда, неэффективная практика рассмотрения дел, наличие ограниченных ресурсов у органов прокуратуры и судебных органов и отсутствие положений об упрощенном судопроизводстве или их недостаточное использование. Эти проблемы способствуют росту числа незавершенных дел в судах, неприемлемому затягиванию сроков завершения следствия и передачи дел в суды, многочисленным и зачастую

лишним перерывам в судебных заседаниях и чрезмерным задержкам в судебных разбирательствах и вынесении решений по делам. Все эти проблемы относятся к факторам, способствующим увеличению продолжительности сроков нахождения в предварительном заключении. Бывают случаи, когда срок предварительного заключения превышает возможный срок самого наказания»¹.

В этой связи, перед мировым сообществом стоит задача выработки стратегий повышения эффективности уголовного правосудия, целями которых, в числе иного, являются:

- сокращение срока между началом производства по уголовному делу и его завершением с вынесением окончательного приговора;

- внедрение упрощенных процедур уголовного судопроизводства².

По мнению ООН «упрощенное судопроизводство» («summary proceedings») означает упрощенный порядок, ускоряющий судебное разбирательство с целью обеспечения более высокой эффективности системы уголовного правосудия и сведения к минимуму расходов. В целом упрощенное судопроизводство используется в судах более низкой инстанции, обычно в отношении менее серьезных уголовных правонарушений, и представляет собой ускоренный порядок разбирательства, в рамках которого определенные формальные процедуры не требуются или упрощаются.

Следует отметить, что кроме рекомендаций ООН, для России и Армении особое значение имеет необходимость

ՔՐԵՎՈՐԱՆ ԻՐԱՎՈՐՆԵ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

исполнения требований Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 04.11.1950, п.1 ст. 6 которой предусмотрено право обвиняемого, подсудимого на рассмотрение его дела в разумный срок.

К настоящему времени во многих странах законодателями и практиками ведется поиск путей сокращения (оптимизации) сроков уголовного судопроизводства, особенно на его досудебных стадиях.

Традиционно упрощенные процедуры уголовного судопроизводства в России, Армении и ряде других государств реализуются в рамках дознания, которое может быть охарактеризовано как сокращенное расследование.

Вместе с тем, истории отечественного уголовного процесса известны более или менее успешные попытки правового регулирования и практики применения еще одного вида упрощенного судопроизводства - протокольной формы досудебной подготовки материалов. Она представляет собой особое процессуальное производство по преступлениям, не представляющим большой общественной опасности, которое осуществлялось органом дознания и завершалось составлением протокола с изложением обстоятельств совершенного преступления, направляемого в суд со всеми материалами, собранными в ходе досудебного производства. Впервые введенное УПК РСФСР 1922 г. в виде так называемых дежурных камер и судебных приказов, оно получило более всестороннее правовое регулирование в 1985 г. путем включения в УПК РСФСР самостоятельной главы 34 «Протокольная форма досудебной подготовки материалов», которая применялась более

чем по 50 составам преступлений. Однако в силу ряда недостатков в применении и развернувшейся дискуссии вокруг допустимости упрощения судопроизводства эта форма не получила должного развития и к началу 2000-х гг. фактически перестала действовать. В силу этого УПК РА 1998 г. и УПК РФ 2001 г. упрощенная форма производства вообще не была воспринята, что рассматривалось как важная тенденция развития уголовного процесса в направлении единства форм судопроизводства по всем уголовным делам.

Однако потребности практики все более свидетельствуют о необходимости введения в уголовный процесс упрощенных процедур, особенно на его досудебных стадиях. Безусловно, что данная проблема требует всестороннего изучения и анализа с тем, чтобы правовое регулирование соответствовало потребностям сегодняшнего дня и способствовало повышению эффективности борьбы с преступностью.

Одним из аспектов изучения является ознакомление с опытом зарубежных государств по упрощению уголовного судопроизводства, который может быть использован при выработке отечественных правовых решений в этой сфере.

Разные государства прибегают к использованию упрощенных процедур с учетом своих правовых традиций. Например, в Канаде введена т.н. «гибридизация» уголовных преступлений, которые ранее подлежали обязательному рассмотрению в суде. Такая гибридизация позволяет прокурорам в рамках упрощенного судопроизводства избегать применения более сложных процедур в отношении дел, подлежащих рассмотрению в суде (например, исключать по ходатайству прокурора стадию предварительных слушаний, слушаний о заключении под стражу, суда присяжных). Гибри-

дизайна позволила упростить и ускорить судебное производство по делам, связанным с менее серьезными преступлениями.

Однако, правовые традиции стран «общего права» (англо-американской правовой семьи) вряд ли совместимы с уголовно-процессуальным правом Армении и России, в связи с чем, большой интерес представляют особенности упрощенного судопроизводства государств континентального права (романо-германской правовой семьи), близость к которым современных армянской и российской правовых систем не вызывает сомнений. Из широкого круга таких стран, по нашему мнению, серьезного внимания заслуживает законодательство Польши, Чехии, Словакии, ФРГ, Беларуси и Украины о дознании и упрощенном (ускоренном) судопроизводстве.

Общие условия упрощенного уголовного судопроизводства по законодательству зарубежных стран

Основным субъектом упрощенного досудебного производства в названных государствах являются органы полиции³.

Категории и составы преступлений, по которым осуществляется упрощенное производство, иные критерии их отнесения к соответствующей подследственности в разных странах отличаются.

Так, по *УПК Республики Польша*⁴ ускоренное производство и дознание⁵ проводятся по подсудным районному суду делам о преступлениях:

1. За которые предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до 5 лет, причем в случае преступлений против собственности — только если ее стоимость либо ущерб не превышают 100.000 злотых⁶. Из данной категории преступлений дознание и ускоренное производство не допускаются по делам: о причинении смерти или тяжкого вреда

здоровью по неосторожности; неосторожном создании угрозы пожара, обрушения здания, наводнения, обвала земли, скал или снега, взрыва, распространения отравляющих и иных вредных веществ, высвобождения ядерной энергии или ионизирующего излучения; о некоторых экологических преступлениях; кровосмешении (инцесте); превышении должностных полномочий; о ряде преступлений против правосудия; о преступлениях в сфере хозяйственной деятельности, оборота денег и ценных бумаг (по которым обязательно производство следствия).

2. Связанных с применением огнестрельного оружия, ножа или иного опасного предмета в драке или при избиении человека; с хищением имущества с трупа, из могилы или иного места захоронения человека (санкции соответствующих статей УК предусматривают за них наказание в виде лишения свободы на срок от 6 месяцев до 8 лет).

3. Кража со взломом (санкция - до 10 лет лишения свободы), мошенничество, требование имущественной выгоды за возврат незаконно изъятой вещи, квалифицированный угон (наказуемы лишением свободы на срок от 6 месяцев до 8 лет) — в случаях, если стоимость предмета преступления либо причиненный или потенциальный ущерб не превышает 100.000 злотых.

Ускоренное производство осуществляется в рамках публичного обвинения также по делам частного обвинения, если преступление совершено из хулиганских побуждений.

*УПК Чешской Республики*⁷ допускает применение сокращенного предварительного производства по подсудным районному суду уголовным делам о преступлениях, за которые предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до 3 лет.

ՔՐԵՍՏՈՒՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

В соответствии с *УПК Словацкой Республики*⁸ сокращенное расследование производится по делам о преступлениях, совершенных по неосторожности, а также об умышленных преступлениях, за которые предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до 5 лет.

*УПК Федеративной Республики Германия*⁹ закрепляет возможность осуществления ускоренного производства по делам, рассматриваемым судьей единолично либо с участием заседателей.

В *Республике Беларусь*¹⁰ ускоренное производство допустимо по делам о перечисленных в УПК конкретных составах преступлений, за совершение которых, как правило, может быть назначено наказание в виде лишения свободы на срок до 5 лет. К таковым, например, относятся умышленное причинение менее тяжкого телесного повреждения, присвоение найденного имущества, управление транспортным средством лицом в состоянии опьянения, отказ от прохождения освидетельствования, незаконное пересечение государственной границы, самоуправство, уклонение от призыва на военную службу и ряд других.

Следует отметить, что в Беларуси дела о преступлениях, расследуемые в порядке ускоренного производства, могут являться и предметом дознания¹¹ в случаях, когда отсутствуют предусмотренные процессуальным законом фактические условия для ускоренного производства, в первую очередь, очевидность факта совершения преступления.

*УПК Украины*¹² предусматривает упрощенное производство по протокольной форме досудебной подготовки материалов по делам о перечисленных в законе преступлениях, за которые, как пра-

вило, может быть назначено наказание в виде лишения свободы на срок до 3 лет: хулиганстве, уклонении от уплаты алиментов, неквалифицированных составах кражи, грабежа, умышленного уничтожения или повреждения имущества, объектов электроэнергетики, некоторых преступлениях без квалифицирующих признаков в сфере экономической деятельности (фиктивное предпринимательство, уклонение от уплаты налогов, страховых взносов, обман покупателей и заказчиков и др.) и против окружающей среды (незаконные охота, занятие водным добывающим промыслом и др.).

Дознание производится по уголовным делам всех категорий в силу принципа обязательности досудебного следствия по всем делам, а само дознание является по сути предварительной стадией следствия¹³.

Кроме того, для упрощенного производства законодательством устанавливаются не только материально-правовые основания, но и *обязательность фактических условий (предпосылок)* его применения.

Так, в *Польше* ускоренное производство допустимо только при обязательном соблюдении двух условий:

- если лицо задержано с поличным либо непосредственно после совершения преступления;

- если задержанное лицо в течение 48 часов доставлено полицией в распоряжение суда с ходатайством о рассмотрении дела в порядке ускоренного производства¹⁴.

УПК Чехии предусматривает применение сокращенного предварительного производства в альтернативных случаях:

- если подозреваемый застигнут при совершении преступления или непосредственно после его совершения, либо

- если при проверке заявления о преступлении либо иного повода для уго-

ловного преследования установлены обстоятельства, дающие иные основания для возбуждения уголовного преследования¹⁵, и возможно рассчитывать на предание подозреваемого суду в срок до двух недель.

В соответствии с *УПК ФРГ* прокуратор вносит письменное или устное ходатайство о вынесении решения в порядке ускоренного производства, если уголовное дело ввиду простоты обстоятельств преступления или ясности собранных доказательств пригодно для незамедлительного разбирательства.

Ускоренное производство (орган дознания обязан приступить к нему немедленно) в *Беларуси* допустимо:

- при очевидности факта преступления;
- если известно лицо, подозреваемое в совершении преступления;
- если данное лицо не отрицает своей причастности к совершению преступления.

В отличие от этого, *УПК Украины* не предусматривает необходимости каких-либо фактических условий для производства по протокольной форме досудебной подготовки материалов.

Особо в уголовно-процессуальном законодательстве устанавливаются *ограничения на применение упрощенного производства*.

Так, в *Польше* дознание и ускоренное производство не осуществляются в отношении обвиняемого, лишённого свободы в связи с данным или другим делом, за исключением случаев, когда применено задержание, а также когда лицо задержано с поличным либо сразу после этого арестовано; в отношении обвиняемого, являющегося несовершеннолетним, глухим, немым, слепым, либо который по заключению экспертов-психиатров на момент совершения инкриминируемого ему деяния или в ходе произ-

водства по делу являлся (является) невменяемым или его вменяемость значительно ограничена.

В *Словакии* сокращенное расследование не проводится в случаях, когда обвиняемый содержится под стражей, отбывает наказание в виде лишения свободы либо находится на обследовании в медицинском учреждении, а также если прокурор дал указание о проведении полного расследования.

В *Беларуси* ускоренное производство недопустимо по делам опреступлениях, совершенных несовершеннолетними, а также о предусмотренных уголовным законом общественно опасных деяниях невменяемых или лиц, заболевших психической болезнью после совершения преступления. По ним обязательным является предварительное следствие, которое должно быть закончено не позднее чем в месячный срок со дня возбуждения уголовного дела.

Согласно *УПК Чехии* сокращенное производство не осуществляется либо не продолжается в случаях, если:

- имеются основания для содержания лица под стражей, но при этом не выполнены условия, предусмотренные для предания задержанного подозреваемого суду с предложением о наказании;
- имеются основания для осуществления соединенного производства по двум и более преступлениям, по крайней мере, по одному из которых необходимо проведение предварительного расследования.

Процессуальные особенности упрощенного уголовного судопроизводства

Для упрощенного производства по уголовным делам характерна допустимость отступления от ряда базовых принципов уголовного судопроизводства. В первую очередь, от принципа полноты и всесторонности расследования:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԲ ԵՎ

ԴԱՏԱԿԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

սобираению и фиксации подлежат только существенные доказательства, а проведению - лишь неотложные следственные действия по их закреплению. Допустимость этого устанавливается в процессуальном законе, как правило, путем введения ограничения на виды и объем применяемых в упрощенном производстве процессуальных действий, а также установления упрощенного порядка оформления их результатов.

Так, в *Польше* дознание по делам ускоренного производства допускается ограничить допросом подозреваемого и сбором доказательств в необходимом объеме. Обычное дознание допускается ограничить установлением обстоятельств, достаточных для составления обвинительного акта либо принятия иного решения об окончании производства по делу. Необходимо, однако, обеспечить ознакомление подозреваемого и его защитника с материалами окончательного уголовного дела, допросить подозреваемого и потерпевшего, а также провести и зафиксировать в протоколах действия, которые нельзя будет произвести повторно. Остальные действия по сбору доказательств фиксируются в протоколе, ограниченном до записи самых существенных показаний лиц, участвующих в действии, без необходимости их подробного изложения (участники следственного действия, однако, имеют право требовать подробного изложения в протоколе всех сведений, затрагивающих их права и интересы).

В *Чехии* орган, осуществляющий сокращенное производство, проводит процессуальные действия, предусмотренные для стадии, предшествующей возбуждению уголовного преследования. К ним относятся: получение и выемка

предметов и документов, наложение ареста на денежные средства на банковском счете, ценные бумаги, недвижимость, иные материальные ценности либо их эквивалент, получение объяснений, заключений специалистов и экспертов, осмотр, изъятие образцов для сравнительного исследования, освидетельствование, задержание лица. При этом допрос свидетеля и опознание допустимы по ходатайству прокурора и с участием судьи, если их нельзя отложить или повторить в суде. Кроме того, по делу об умышленном преступлении могут проводиться оперативно-розыскные действия: проверочная закупка, наблюдение, использование агента. Процессуальные действия, предусмотренные УПК Чехии для стадии уголовного преследования, могут проводиться только в случае, если их нельзя отложить или повторить в суде. Таковыми являются: обыск в жилище, личный обыск, обыск иных помещений и земельных участков, проведение там других следственных действий при отсутствии согласия соответствующего лица; задержание и осмотр почтово-телеграфных отправок (в том числе замена отправления и контролируемая поставка); прослушивание и запись телекоммуникационных сообщений. Проведение очной ставки, следственного эксперимента, так называемой реконструкции и проверки показаний на месте в рамках сокращенного производства не предусмотрено.

В *Словакии* при сокращенном расследовании допрос свидетеля может быть проведен, если его нельзя повторить или отложить либо если свидетель лично присутствовал при совершении преступления. В остальных случаях отбирается объяснение, заносимое в протокол сокращенного производства.

В *Беларуси* орган дознания в ускоренном производстве до возбуждения уго-

ловного дела получает объяснения от лица, совершившего преступление, очевидцев и других лиц об обстоятельствах его совершения, истребует справку о наличии или отсутствии судимости, характеризующие данные о личности и другие материалы, имеющие значение для рассмотрения дела в суде. У лица, совершившего преступление, отбирается обязательство являться по вызовам органа дознания и суда и сообщать им о перемене места жительства. В случае неявки в орган дознания или в суд лицо может быть подвергнуто приводу.

В *Украине* органы дознания собирают такие же, как и в Беларуси, материалы.

Упрощенный порядок принятия и оформления процессуальных решений при ускоренном производстве, как правило, не требует их детального обоснования.

Так, согласно *УПК Польши* в ускоренном производстве не является обязательным вынесение постановления о возбуждении уголовного дела, постановления о предъявлении подозрения¹⁶, а также ознакомление подозреваемого и его защитника с материалами дела по окончании производства.

Полиция составляет и передает ходатайство о рассмотрении уголовного дела в порядке ускоренного производства в суд вместе с собранными доказательствами, незамедлительно уведомляя об этом прокурора. Ходатайство заменяет обвинительный акт и содержит данные о личности, мере пресечения, описание инкриминируемого деяния и его последствий, квалификацию содеянного (обоснование обвинения не излагается), список лиц, подлежащих вызову в суд и доказательств, подлежащих исследованию судом. Подозреваемому и потерпевшему под роспись разъясняются их процессуальные права, в т.ч. на защиту, и обязанности.

Если прокурором или подозреваемым заявляется ходатайство о вынесении обвинительного приговора без проведения судебного разбирательства, последний подлежит обязательному допросу прокурором до суда.

Копию ходатайства о рассмотрении дела председатель суда или суд вручает обвиняемому и его защитнику, если он участвует в деле, устанавливая при этом время на подготовку к защите. Принесение *гражданского иска* в рамках ускоренного производства не допускается.

При производстве дознания постановления о возбуждении дознания, отказе в возбуждении дознания, прекращении дознания с занесением уголовного дела в реестр преступлений¹⁷, прекращении дознания и его приостановлении выносит лицо, в чьем производстве находится дело. Эти процессуальные решения могут быть изложены в протоколе принятия устного заявления о преступлении и в ходатайстве об уголовном преследовании и не требуют обоснования. Указанные постановления, за исключением постановления о возбуждении дознания, а также о прекращении дознания с занесением уголовного дела в реестр преступлений, утверждаются прокурором. Прокурор о возбуждении дознания не уведомляется. Прекращение дознания с занесением уголовного дела в реестр преступлений может быть обжаловано прокурору, который в случае оставления жалобы без удовлетворения направляет ее в суд для осуществления судебного контроля. При производстве дознания не требуется вынесение постановления о предъявлении подозрения, а также постановления об окончании дознания, за исключением случаев, когда подозреваемый арестован.

Кроме того, органы, осуществляющие дознание, наравне с прокурором

ՔՐԵԱՎԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

вправе :

- направлять обвинительный акт непосредственно в суд, если прокурор не примет иного решения (по общему правилу обвинительный акт утверждается и направляется в суд прокурором, который правомочен также прекратить, приостановить или поручить дополнить дознание);

- направлять уголовное дело для приговорительного производства;

- в обвинительном акте ходатайствовать о вынесении обвинительного приговора и назначении согласованной с обвиняемым меры наказания без производства судебного разбирательства («сделка со следствием (правосудием)»);

- направлять в суд ходатайство об условном прекращении производства по уголовному делу;

- давать согласие на вынесение судом обвинительного приговора и назначение наказания без проведения судебного следствия.

Согласно *УПК Чехии*, если по окончании сокращенного производства орган полиции не принимает решение о прекращении уголовного дела, то он представляет прокурору краткий отчет о его результатах, в котором указывает, какой состав преступления усматривается в совершенном деянии и какие доказательства, которые можно представить суду, обосновывают подозрение. К отчету прилагаются все собранные документы и предметы. По результатам рассмотрения материалов сокращенного производства прокурор вправе принять одно из следующих решений:

- о направлении уголовного дела в суд с предложением о мере наказания (аналогично по содержанию обвинитель-

ному заключению, однако не включает в себя обоснование),

- о прекращении либо условном прекращении уголовного дела,

- о передаче дела другому органу для административного или дисциплинарного производства,

- о возвращении уголовного дела органу полиции для дополнительных действий в рамках сокращенного производства либо о передаче уголовного дела органу полиции для возбуждения уголовного преследования с указанием на необходимость иной квалификации деяния, не предусматривающей проведение сокращенного производства.

О принятом решении уведомляются потерпевший и заявитель.

Если прокурору передается задержанное лицо, заподозренное в совершении преступления, и он не освобождает это лицо из-под стражи, то он в течение 48 часов с момента задержания передает его суду с предложением о наказании. В противном случае прокурор принимает решение о возбуждении уголовного преследования и представляет суду ходатайство об избрании обвиняемому меры пресечения в виде заключения под стражу.

По *УПК Словакии*, если сокращенное расследование не окончено в течение 2 месяцев с момента вынесения обвинения, прокурор уведомляется об этом и о причинах, воспрепятствовавших окончанию сокращенного расследования, а также о действиях, которые необходимо еще выполнить. На основании такого уведомления прокурор может дать указание об изменении объема процессуальных действий, подлежащих выполнению, либо распорядиться о производстве полного расследования.

Если прокурору вместе с делом передано подозреваемое лицо, задержанное при совершении или непосредственно

после совершения преступления, и прокурор не освободит его из-под стражи, он передает это лицо в течение 48 часов в суд с обвинительным заключением и материалами дела¹⁸.

Если прокурор освобождает подозреваемого из-под стражи, он вправе возратить уголовное дело в полицию с указанием о дополнении сокращенного расследования. Если дополнение сокращенного расследования не требуется, прокурор направляет обвинительное заключение в суд или принимает иное решение.

Согласно *УПК Беларуси*, признав собранные материалы достаточными для возбуждения уголовного дела и направления его в суд, орган дознания выносит постановление о возбуждении уголовного дела, принимает его к своему производству, привлекает в качестве обвиняемого лицо, совершившее преступление, решает вопрос о мере пресечения, принимает решения о признании потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком и знакомит стороны с материалами дела, после чего направляет его прокурору.

В постановлении о направлении дела в суд прокурор высказывает мнение о возможности его рассмотрения без участия государственного обвинителя, о применении к обвиняемому наказания или иных мер. Копия постановления о направлении дела в суд направляется обвиняемому и потерпевшему.

В *Украине* об обстоятельствах совершенного преступления составляется протокол, который среди прочих реквизитов содержит данные о личности правонарушителя, обстоятельствах совершения преступления, фактические данные, подтверждающие событие преступления и вину правонарушителя, квалификацию преступления. К протоколу прилагаются все материалы, а также

список лиц, подлежащих вызову в суд. Протокол утверждается начальником органа дознания и вместе с материалами направляется прокурору. Признав материалы достаточными для рассмотрения в судебном заседании, прокурор выносит постановление о возбуждении уголовного дела, избирает в отношении правонарушителя в необходимых случаях меру пресечения, составляет обвинительное заключение и направляет дело в суд либо возвращает материалы для производства предварительного следствия. В случае отсутствия оснований для возбуждения уголовного дела - отказывает в его возбуждении.

Для упрощенного досудебного производства устанавливаются сокращенные, по сравнению с полным предварительным расследованием, сроки его проведения.

В *Польше* на осуществление ускоренного производства до суда отведено 48 часов¹⁹. Дознание должно быть окончено в течение 2 месяцев; прокурор может продлить этот срок до 3 месяцев, а в особо обоснованных случаях — на дальнейший определенный срок.

Сокращенное предварительное производство в *Чехии* должно быть окончено в течение двух недель со дня объявления подозреваемому о том, в совершении какого преступления он подозревается. Если сокращенное производство не может быть окончено этот срок, прокурор с учетом обстоятельств дела продлевает его еще на 10 дней либо дает указание соответствующему органу полиции о возбуждении уголовного преследования и проведении предварительного расследования.

Сокращенное расследование в *Словакии* должно быть, как правило, окончено в течение 2 месяцев с момента вынесения обвинения.

Если прокурору передается задер-

ՔՐԵՍՏՈՒՆԻ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

жанный подозреваемый, то в *Чехии* и *Словакии* дело с предложением о наказании (обвинительным заключением) направляется в суд в течение 48 часов с момента задержания.

Срок ускоренного производства в *Беларуси* со дня поступления в орган дознания заявления или сообщения о преступлении до передачи уголовного дела прокурору для направления в суд составляет не более десяти суток. При поступлении от органа дознания уголовного дела, законченного в порядке ускоренного производства, прокурор обязан в срок не более 24 часов проверить его и принять решение о направлении в суд (с возможным изменением обвинения), о прекращении расследования либо о возвращении уголовного дела следователю или органу дознания²⁰.

В *Украине* органы дознания осуществляют сбор материалов в десятидневный срок, который может быть продлен прокурором до 20 дней.

Для уголовных дел, по которым осуществляется упрощенное (ускоренное) производство, предусмотрены особый порядок и сроки судебного рассмотрения.

В *Польше* дела, по которым проведено дознание, подлежат рассмотрению судом в порядке упрощенного производства, предусматривающего, среди прочего, возможность вынесения заочного приговора и сокращенные сроки судебного разбирательства (до 21 дня). При этом к рассмотрению дел, расследованным в порядке ускоренного производства, суд приступает незамедлительно. В судебном разбирательстве по таким делам допускаются перерывы, общей продолжительностью не более 14 дней. Если перед началом либо в ходе

разбирательства суд придет к выводу, что уголовное дело не подлежит рассмотрению в порядке ускоренного производства либо не представляется возможным рассмотреть дело в течение 14 дней, суд продолжает рассмотрение дела в общем порядке в том же составе. В случае невозможности рассмотрения дела в порядке упрощенного производства суд принимает решение относительно меры пресечения и передает уголовное дело прокурору в целях производства предварительного расследования на общих основаниях, уведомляя об этом потерпевшего. Дело также передается прокурору в случае необходимости получения дополнительных доказательств, когда проведение соответствующих процессуальных действий в рамках судебного разбирательства сопряжено со значительными трудностями.

В случае неявки находящегося на свободе подсудимого суд, признав причины неявки неуважительными, может провести судебное разбирательство в его отсутствие, при этом вынесенный приговор не считается заочным.

Апелляции по таким делам рассматриваются в месячный срок. Если по результатам рассмотрения апелляционной жалобы суд установит необходимость получения дополнительных доказательств по существу дела, он может, отменив приговор, передать дело прокурору в целях производства предварительного расследования на общих основаниях.

В соответствии с *УПК Чехии* уголовные дела, по которым проведено сокращенное производство, рассматриваются судьей единолично в упрощенном порядке. Уголовное преследование возбуждается путем вручения суду предложения прокурора о наказании. Если суду с ходатайством передается задержанный подозреваемый, судья в течение 24

часов допрашивает его в качестве обвиняемого, выясняя также вопрос, не оспаривает ли последний обвинение и согласен ли с рассмотрением дела без проведения судебного следствия. В зависимости от характера дела судья принимает решение по нему и без проведения судебного разбирательства, либо вызывает обвиняемого на судебное разбирательство, которое можно с согласия обвиняемого провести сразу после его допроса.

В Словакии по делу, оконченному сокращенным расследованием и по которому задержан подозреваемый, судья, если не примет иное решение, в первоочередном порядке назначает судебное разбирательство, которое должно быть проведено, как правило, в течение 15 рабочих дней со дня представления в суд обвинительного заключения.

В ФРГ по поступлении ходатайства прокуратуры о вынесении решения в порядке ускоренного производства судебное разбирательство проводится незамедлительно либо в кратчайший срок. Обвиняемый вызывается официальной повесткой только в случае, если он не является добровольно либо не доставлен в суд. В повестке обвиняемому сообщается об инкриминируемом ему деянии; срок явки по повестке составляет 24 часа с момента ее вручения. С момента поступления ходатайства в суд до начала судебного разбирательства должно пройти не более шести недель. Направление обвинительного заключения в суд не является обязательным. Если оно не направляется, обвинение предъявляется в устной форме в начале судебного разбирательства, и его основное содержание заносится в протокол заседания. По результатам рассмотрения дела в суде может быть назначено наказание, не превышающее 1 года лишения свободы, а также лишение водительских прав. Не-

посредственное исследование всех доказательств судом не обязательно, практически все материалы уголовного дела могут оглашаться судом с согласия сторон.

В Беларуси по поступившему от прокурора в суд уголовному делу судья проводит действия и принимает решения по назначению и подготовке судебного разбирательства не позднее пяти суток со дня поступления дела в суд. При назначении судебного разбирательства без участия государственного обвинителя в заседание вызываются обвиняемый, защитник, если он участвует в деле, а также потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик и их представители.

Назначение судебного разбирательства без участия государственного обвинителя не препятствует прокурору в любой момент вступить в процесс для поддержания обвинения. Неявка в суд без уважительных причин потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика, их представителей не препятствует рассмотрению дела по существу. Судебное следствие начинается без оглашения предъявленного обвинения и проводится в сокращенном порядке. Если признание обвиняемым своей вины никем не оспаривается и не вызывает у суда сомнений, то после допроса обвиняемого и заслушивания показаний потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика, их представителей, ходатайствовавших о допросе, суд объявляет судебное следствие оконченым и переходит к судебным прениям.

В Украине соответствующие дела подлежат рассмотрению судом в десятидневный срок с момента поступления в суд материалов. Суд вправе вернуть их для проведения досудебного следствия, если возникает необходимость выяснения дополнительных

ՔՐԵԱՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

обстоятельств, которые не могут быть установлены в судебном заседании.

Хотя в упрощенном судопроизводстве право подозреваемого (обвиняемого) на защиту признается безусловным, в некоторых странах его обеспечение характеризуется определенной усеченностью.

В уголовном процессе *Польши* допрос лица, заподозренного в совершении преступления, начинается с сообщения ему содержания подозрения, которое излагается в протоколе допроса. С момента начала допроса такое лицо, являясь подозреваемым, имеет право на защиту, в том числе при помощи приглашенного или назначенного защитника.

Копию ходатайства о рассмотрении уголовного дела в порядке ускоренного производства председатель суда или суд вручает обвиняемому и его защитнику, если он участвует в деле, устанавливая при этом время на подготовку к защите. Обвиняемому обеспечивается возможность общения с защитником без присутствия третьих лиц.

Однако такой существенный элемент обеспечения права на защиту, каким является право на ознакомление с материалами дела, при окончании ускоренного производства *в Польше* не является обязательным, хотя в рамках обычного дознания такое ознакомление является обязательным.

В рамках сокращенного производства по законодательству *Чехии* подозреваемый должен быть допрошен, перед допросом ему объявляется о том, в совершении какого преступления он подозревается. Об этом действии орган, осуществляющий сокращенное производство, составляет протокол. Копия протокола вручается подозреваемому и

его защитнику, а в течение 48 часов направляется прокурору. В сокращенном производстве подозреваемый обладает теми же правами, что и обвиняемый. Задержанный подозреваемый имеет право пригласить защитника и консультироваться с ним без присутствия третьих лиц уже в ходе задержания. Если содержащийся под стражей подозреваемый, преданный суду с предложением прокурора об упрощенном судопроизводстве, не выбирает защитника, то последний ему назначается по решению суда на срок содержания под стражей.

По делам ускоренного производства законодательство *ФРГ* предусматривает обязательность участия защитника в суде, если ожидается назначение наказания в виде лишения свободы на срок более шести месяцев.

В Беларуси орган дознания знакомит стороны с материалами уголовного дела перед направлением дела прокурору.

В Украине после утверждения протокола начальником органа дознания все материалы предъявляются правонарушителю для ознакомления.

Законодательство *Словакии, Украины и Беларуси* не содержит специальных норм об участии защитника в упрощенном производстве.

По данным некоторых исследователей, в рамках упрощенного уголовного судопроизводства в разных странах Европы ежегодно получают свое разрешение от 15 до 22 % дел о преступлениях²¹, что свидетельствует об эффективности этого механизма и необходимости пристального внимания к особенностям его правового регулирования. Тем более, что практикой ныне остро ставится вопрос о необходимости введения процедур упрощенного судопроизводства.

Проведенное изучение свидетельствует, что ключевыми особенностями

правового регулирования упрощенного судопроизводства в странах Европы являются следующие:

1. Допустимость применения упрощенного судопроизводства законодательно устанавливается лишь для ограниченного перечня составов преступлений, в который они включаются с учетом: (1) их небольшой общественной опасности (тяжести), (2) предусмотренного наказания, (3) незначительности ущерба, (4) подсудности дел о них. Законодательство ряда государств содержит также исчерпывающий перечень таких преступлений.

2. Наряду с материально-правовыми основаниями, использование упрощенного судопроизводства допускается только с учетом *обязательного наличия определенных фактических условий (предпосылок)*, перечень которых исчерпывающе установлен уголовно-процессуальным законом.

3. Для упрощенного производства по

уголовным делам характерна допустимость отступления от ряда базовых принципов уголовного судопроизводства на его досудебных стадиях и, в первую очередь, от принципов полноты и всесторонности расследования и обеспечения права на защиту. Однако этому сопутствует их исчерпывающее восполнение при рассмотрении дела в суде.

4. Законодательно четко регламентируются процессуальные особенности упрощенного судопроизводства, в т.ч. сокращенные сроки его производства, а также система процессуальных гарантий.

5. Особо устанавливаются правила и условия «превращения» упрощенного судопроизводства в обычное.

Представляется, что эти особенности подлежат безусловному учету при рассмотрении вопросов о возможном введении в современный уголовный процесс Республики Армения и Российской Федерации упрощенного судопроизводства.

¹ XII Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию / Семинар-практикум по стратегиям и оптимальным видам практики по предупреждению переполненности исправительных учреждений. Справочный документ. // Документ ООН A/CONF.213/16, 25 January 2010. — п. 12.

² Там же. — п. 29.

³ В Польше перечень органов, уполномоченных осуществлять такое производство, устанавливается распоряжением Министра юстиции. В Чехии сокращенное производство осуществляется полицией, в отношении сотрудников полиции и иных силовых структур, а также МИД — государственным представителем (в Чехии прокурор именуется государственным представителем, прокуратура — государственным представительством; в целях ясности далее в тексте статьи используется термин

«прокурор» для обозначения государственного представителя).

⁴ Kodeks postkpowania karnego. URL: <http://www.legeo.pl/prawo/dziennik-ustaw-1997/89/555/>. Здесь и далее приводятся выдержки из нормативных правовых актов зарубежных государств в переводе П.А. Литвишко.

⁵ Дознание производится в случаях, если отсутствуют названные в законе условия для проведения ускоренного производства.

⁶ Около 10.000 рублей (1 злотый — примерно 10 рублей).

⁷ **Trestní řád** (Zákon o trestním řízení soudním). - URL: http://business.center.cz/business/pravo/zakony/trestni_rad/

⁸ Trestný poriadok. - URL: <http://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/trestny-poriadok/>

⁹ Strafprozeßordnung. - URL: <http://bundesrecht.juris.de/stpo/>

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԲ ԵՎ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

¹⁰ УПК Республики Беларусь. - URL: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgnum=2002

¹¹ УПК РФ предусматривает два вида дознания: по уголовным делам, по которым предварительное следствие обязательно, и по которым нет. Во втором случае подследственность дознания практически аналогична с ускоренным производством (исключения составляют, например, угроза убийством, уничтожением имущества, нарушение авторских прав). Примечательно, что по уголовным делам о преступлениях, не представляющих большой общественной опасности, и менее тяжких, по которым не установлено лицо, подлежащее привлечению в качестве обвиняемого, орган дознания производит предварительное расследование до его установления; по уголовным делам, возбужденным по фактам исчезновения лиц (если в течение десяти суток с момента подачи заявления оперативно-розыскными мероприятиями, проведенными в этот срок, установить местонахождение лица не представляется возможным), предварительное расследование производится органом дознания до установления общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом.

¹² КПК Украины. - URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>.

¹³ Так, по делу о преступлении, не являющемуся тяжким или особо тяжким, дознание проводится в срок до 10 дней, начиная с момента установления лица, совершившего преступление, по делу о тяжком или особо тяжком преступлении — в срок до 10 дней с момента возбуждения дела (в случае избрания в отношении подозреваемого меры пресечения дознание проводится в срок до 5 суток с момента избрания меры пресечения), после чего выносится постановление о направлении дела для проведения досудебного следствия, которое у-

тверждается прокурором, либо постановление о прекращении уголовного дела.

¹⁴ Вместе с тем, допускается воздержаться от задержания и принудительной доставки в суд совершившего преступление лица либо освободить из-под стражи задержанного, обязав его явиться в суд в установленное время не позднее 72 часов с момента задержания либо передачи полиции. В таком случае ходатайство о рассмотрении дела передается в суд с собранными доказательствами в течение 48 часов с указанного момента, а если данный срок истекает в нерабочий день — в ближайший рабочий день, однако таким образом, чтобы суд мог приступить к рассмотрению дела до истечения 72 часов с момента задержания лица или передачи его полиции. К лицам, совершившим преступление из хулиганских побуждений, указанное положение применяется в исключительных случаях, если из обстоятельств дела следует, что лицо явится в суд в установленное время и не будет иным способом препятствовать процессу.

¹⁵ В Чехии понятие стадий с момента возбуждения уголовного дела, с одной стороны, и с момента начала уголовного преследования, с другой, не совпадают с принятыми в России: первая схожа с доследственной проверкой, другая — с возбуждением и расследованием уголовного дела.

¹⁶ Аналог российского постановления о привлечении в качестве обвиняемого. Статус подозреваемого в Польше практически аналогичен статусу обвиняемого в России, поскольку согласно УПК Польши обвиняемым является лицо, в отношении которого в суд направлено обвинительное заключение.

¹⁷ Если данные, полученные в ходе неотложных процессуальных действий (в отличие от России, в Польше в не терпящих отлагательства случаях, в том числе до возбуждения уголовного дела, могут производиться практически любые процессуальные дейст-

вия) либо проводимого по меньшей мере в течение 5 дней дознания, не дают достаточных оснований для установления преступника путем дальнейших процессуальных действий, допускается вынесение постановления о прекращении дознания с занесением уголовного дела в реестр преступлений. По вынесении данного постановления полиция проводит действия по установлению лица, совершившего преступления, и получения доказательств (аналог оперативно-розыскных мероприятий по приостановленному делу в России). При выявлении данных, позволяющих установить лицо, совершившее преступление, полицией выносится постановление о возобновлении дознания.

¹⁸ Данный порядок схож с польским ускоренным производством (обязательное условие его применения — задержание подозреваемого), а в целом сокращенное расследование в Словакии по сути близко дознанию.

¹⁹ Такой срок обусловлен тем, что в рамках ускоренного производства лица, заподозренные в преступлении, как правило, подлежат задержанию.

²⁰ Дознание по делам о преступлениях, в отношении которых применяется ускоренное

производство, производится органом дознания также: (1) при возбуждении начальником органа дознания уголовного дела, если в течение семи суток невозможно выяснить существенные обстоятельства совершения преступления; (2) при возвращении прокурором уголовного дела, законченного в порядке ускоренного производства, для производства дознания; (3) при невозможности в течение трех суток выполнить процессуальные действия, связанные с окончанием ускоренного производства (вынесение постановления о возбуждении уголовного дела и последующие упомянутые выше действия до направления дела прокурору включительно). В случаях производства дознания по уголовным делам данной категории оно должно быть закончено не позднее двадцати суток со дня возбуждения или возвращения уголовного дела.

²¹ Albin Eser "The acceleration of criminal proceedings and the rights of the accused: comparative observations as to the reform of criminal procedure in Europe", *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, vol. 3, N 4 (1996).

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՐՁԵՑՎԱԾ (ԱՐԱԳԱՑՎԱԾ) ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆԱԶՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՐՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻ ՇԱՐՔ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՄԲ

Ալեկսանդր ՎՈԼԵՎՈՂՁ

*իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
a.volevodz@inno.mgimo.ru*

Պյոտր ԼԻՏՎԻՇԿՈ

*ՌԴ Քննչական կոմիտեի բաժնի ղեկավար, արդարադատության խորհրդական
petrlitvishko@yandex.ru*

Քրեական դատավարության արդյունավետությունը խնդիր է յուրաքանչյուր պետության համար՝ անկախ դրա իրավական համակարգից: Դրա կատարելագործման ուղիներից է ներդնել պարզեցված քրեական վարույթներ: Հոդվածում քննարկվում են Լեհաստանի Հանրապետության, Չեխիայի և Սլովակիայի հանրապետությունների, Գերմանիայի, Բելուռուսի և Ուկրաինայի Հանրապետությունների օրենսդրությունները, որոնք կարգավորում են պարզեցված մինչդատական վարույթների հետ կապված հարցեր: Հոդ-

վածը պարունակում է հետևյալ խնդիրները. այս տեսակի վարույթների համար քրեորեն պատժելի արարքների կիրառելիությունը, դրանց կիրառելիության մյուս պայմաններն ու սահմանափակումները, կատարվող դատավարական գործողությունների սահմանափակ կատարումը և դատավարական փաստաթղթերի կազմումը, մինչդատական վարույթի ընթացքում կազմվող դատավարական որոշումները, համապատասխան գործերով դատական վարույթ հատուկ ընթացակարգը և ժամանակային սահմանափակումները, քրեական գործի վերանայման կարգավորումը կասկածյալի (մեղադրյալի) և ինքնին պաշտպանության կողմի բողոքի հիման վրա՝ կասկածյալի (մեղադրյալի) պաշտպանության իրավունքի երաշխավորման տեսանկյունից:

Բանալի բառեր՝ քրեական դատավարություն, պարզեցված քրեական վարույթներ, քրեական գործով մինչդատական վարույթ, Լեհաստան, Չեխիա, Գերմանիա, Բելուռուս, Ուկրաինա:

ՉԵՐԲԱՎԱԼՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Արման ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և

կրիմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ

Իրավական պետության կառուցման ճանապարհին Հայաստանի Հանրապետությունը միաժամանակ որդեգրեց այն հանրաճանաչ սկզբունքները, որոնք ապահովում են մարդու իրավունքների և օրինական շահերի իրականացումն ու պաշտպանությունն անհիմն սահմանափակումներից և ոտնձգություններից: Ակնհայտ է, որ մեր երկրում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումները միտված են ՀՀ ստանձնած միջազգային պարտավորությունների կատարմանը, որոնք պահանջում են ամրապնդել և ընդլայնել անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության երաշխիքները¹:

2001 թվականի հունվարին Հայաստանի Հանրապետությունը դարձավ Եվրոպայի խորհրդի անդամ և 2002 թվականի մարտի 20-ին վավերացնելով «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիան և, դրանով իսկ միանալով մարդու իրավունքների պաշտպանության Եվրոպական համակարգին, ստանձնեց ոչ միայն Կոնվենցիայում ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, այլև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավագործության ճանաչման պարտավորությունը²:

Ինչպես երևում է Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի վերլուծությունից և դրա կիրառման պրակտիկայից, դրա նպատակն է պաշտպանել անձին կամայական ձեռքարկումից: Այսպես, ըստ 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի «գ» ենթակետի՝ ձեռքարկումը կա-

րող է իրականացվել հետևյալ հիմքերից մեկի առկայության դեպքում՝

ա) իրավախախտում կատարելը,

բ) իրավախախտման կատարումը կանխելը,

գ) իրավախախտում կատարած անձի թաքնվելը կանխելը:

Այս բոլոր երեք հիմքերի հիման վրա կատարված ձեռքարկումը պետք է հետապնդի որոշակի նպատակ, այն է՝ անձին իրավասու մարմնի առջև կանգնեցնելը:

Դ. Ավետիսյանը գրում է. «ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունքներից մեկը՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքը, պահանջում է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածով երաշխավորված անձի ազատության իրավունքի նկատմամբ գործադիր իշխանության հնարավոր ոտնձգությունները երկրի ներպետական օրենսդրության համապատասխան լինեն դատական վերահսկողության օբյեկտ³: Սրանով է թերևս պայմանավորված այն հանգամանքը, որ խոսելով կոնվենցիայի և ՀՀ օրենսդրության համապատասխանության մասին, տեսաբան և պրակտիկ իրավաբանները իրավացիորեն նկատում են, որ ՀՀ օրենսդրությունն այս առումով որոշ հիմնախնդիրներ ունի, քանզի վարույթն իրականացնող մարմինը ոչ միայն պարտավոր չէ ձեռքարկվածին տանել դատարան, այլև ձեռքարկվածի դատական բողոքարկելու իրավունքը համապատասխան մեխանիզմների բացակայության պատճառով չի իրագործվում»⁴:

Բացի Եվրոպական կոնվենցիայից, անձին ձեռքարկվածն հետևանքով ազատությունից զրկելը դատական վերահսկողության օբյեկտ դարձնելու պահանջ է պարունակում նաև 1991 թվականի ապրիլի 1-ին Հայաստանի Հանրապետության կողմից

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

վավերացված՝ «Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության մասին» դաշնագիրը, որի 9-րդ հոդվածը սահմանում է, որ՝ յուրաքանչյուր ոք, ով գրկվել է ազատությունից ձերբակալման կամ կալանավորման հիմքով, իրավունք ունի իր գործը դատական կարգով քննելու, որպեսզի դատարանը անհապաղ որոշում կայացնի ազատությունից գրկելու օրինականության և հիմնավորվածության վերաբերյալ և ազատ արձակի, եթե ձերբակալումն անօրինական է:

Դատական վերահսկողությունը իրենից ներկայացնում է անձի սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության յուրահատուկ միջոց, որը ի տարբերություն դատախազական հսկողության և զերատեսչական վերահսկողության, ունի մի շարք առավելություններ: Մասնավորապես, դատարանի ու դատավորի կարգավիճակը և նրանց գործառույթները կապված չեն մինչդատական վարույթի որակի հետ, չեն ենթադրում պատասխանատվություն հանցավորության դեմ պայքարի և հանցագործությունների բացահայտման համար⁶: Բացի այս, դատական վերահսկողությունը համարվում է քրեական հետապնդման մարմիններից զսպող գործոն և ապահովում խախտված իրավունքների արագ և արդյունավետ վերականգնման հնարավորություն: Մի խոսքով, դատական վերահսկողության ինստիտուտը անհատի շահերի պաշտպանությունն ապահովող գործուն միջոց է⁷:

Նկատենք, որ դատարանի **անկախությանց, անաչառությանն ու անկողմնակալությանը** անդրադարձել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Ըստ Դ. Ավետիսյանի՝ «Կոնվենցիայի ընդունման սկզբնական շրջանում շատերը, անկասկած, մտածում էին, որ 5-րդ հոդվածում հիշատակվող **«օրենքով լիազորված՝ դատական գործառույթներ իրականացնող**

պաշտոնատար անձը» կարող է լինել դատախազը: Ավելին, ըստ հեղինակի՝ եվրոպական մի շարք երկրներում ջանքեր են գործադրել, որ դատախազի պաշտոնը համապատասխանի 5-րդ հոդված 3-րդ կետի պահանջներին, այսինքն՝ դատախազը լինի «դատական գործառույթներ իրականացնելու համար լիազորված անձ»⁷: Սա էլ, մեր կարծիքով, հանդիսացել է այն պատճառը, որը ստիպել է հանձնաժողովին և եվրոպական դատարանին առանձնացնել այն հիմնական չափանիշները, որոնք ներկայացվում են նշված պաշտոնատար անձին: Այդպիսի պահանջներից են անկախությունը գործադիր մարմնից և կողմերից անձամբ ձերբակալվածին լսել, օրենքով նրա վրա դրված պարտականությունը, մեկ անձի մեջ դատական և մեղադրական գործառույթների միավորման անթույլատրելիությունը⁸:

Այսպես, կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի խախտում է թույլ տրվել *Բրիտկատն ընդդեմ Իտալիայի* գործում⁹, ըստ որի մեղադրյալի կալանավորման մասին որոշումը հաստատվել էր դատախազի կողմից, որը հետագայում հանգել էր այն հետևության, որ այդ գործը տարածքային ընդդատությամբ իր իրավասության տակ չէ, և այն փոխանցել էր այլ շրջանի դատախազին: Դատարանը նշել է, որ առաջին դատախազի անաչառության մասին կասկածները հիմնավորվել են, քանի որ երբ նա հաստատել է կալանավորման մասին որոշումը, օբյեկտիվորեն ենթադրվում էր, որ կարող էր միջամտել հետագա դատաքննությանը, և էական չի եղել, որ գործն իր վարույթում չէ: Դատախազը՝ որպես մեղադրանքի կողմի սուբյեկտ, պատահական հանդես չի եկել: Այսպիսի խախտում է թույլ տրվել նաև Ասենովն ընդդեմ Բուլղարիայի գործով, որտեղ դիմողը բերվել է քննիչի մոտ, որն էլ նրան հարցաքննել է, պաշտոնապես մեղադրանք առաջադրել և նրան կալանավորելու մասին որոշում կայացրել: Քննիչի որոշումը հավանության է արժանացել մեկ դատախազի կողմից, իսկ մյուս

դատախազները կայացրել էին կալանավորման ժամկետի երկարացման մասին որոշում: Դատարանը վճռել էր, քանի որ այդ դատախազներից յուրաքանչյուրը կարող էր հետագայում դատաքննության ժամանակ հանդես գալ ընդդեմ դիմողի, նրանք բավականաչափ անկախ և անաչառ չէին 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի նպատակների համար¹⁰:

Վերոնշյալից էլ հետևում է, որ ձերբակալման յուրաքանչյուր ակտ պետք է դառնա դատական վերահսկողության օբյեկտ, քանի որ դատական վերահսկողությունը ըստ էության հանդիսանում է ոչ միայն անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության արդյունավետ երաշխիք, այլև մինչդատական վարույթում անձի սահմանադրական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակող նորմերի կիրառման գործունեության օրգանական մասն է կազմում: Այս առումով պատկերավոր և հիմնավորված է Վ.Յու. Մելնիկովի այն պնդումը, թե մինչդատական վարույթի նկատմամբ իրականացվող դատական վերահսկողությունը առանձնահատուկ դատավարական գործունեություն է՝ ուղղված քրեական դատավարությունում անձի իրավունքների և օրինական շահերի իրականացումն ապահովելուն և բացառելու ոչ միայն այդ իրավունքների անհիմն սահմանափակումները և խախտումները, այլև վերականգնելու այդ իրավունքների անհիմն և անօրինական սահմանափակումները կամ խախտումները¹¹: Փաստորեն, բողոքի լուծմանը նվիրված դատական նիստերը մինչդատական վարույթ են ներմուծում արդարադատության տարրեր, իսկ եթե օրենքում նշվի, որ այդ բողոքը պետք է քննվի և լուծվի կողմերի պարտադիր մասնակցությամբ (այլ ոչ թե թողնվի դատարանի հայեցողությանը /ՀՀ քր. դատ. օր-ի 290-րդ հոդված/) և դատական նիստի կարգը պահպանելով, ապա նաև՝ մրցակցություն, որը միջնորդությունը, բողոքը արդարացիորեն քննելու և լուծելու լրացուցիչ երաշխիք է: Փաստորեն, դատական վե-

րահսկողությունը ենթադրում է դատարանից պահանջել, որպեսզի այն կայացնի հիմնավորված և օրինական որոշումներ, որոնցով ոչ միայն կվերականգնվեն արդեն իսկ խախտված իրավունքները, այլև կկանխվեն անձի իրավունքների հնարավոր անհարկի սահմանափակումները:

Այսպիսով, յուրաքանչյուր ոք, ում սահմանադրական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակվել են քննիչի, հետաքննության մարմնի կամ դատախազի կողմից, պետք է օժտված լինի այդ մարմնի գործողությունները և որոշումները անմիջականորեն դատարան բողոքարկելու իրավունքով, կամ, ինչպես իրավագիտորեն նշում է Վ.Յու. Մելնիկովը, անձի անձեռնմխելիության և ազատության սահմանափակման յուրաքանչյուր ակտի, այդ թվում օրենքով սահմանված հիմքերով և կարգով իրականացված, պետք է հակադրվի դատական բողոքարկման իրավունքը¹²:

Խոսելով հետաքննության մարմնի, քննիչի և դատախազի գործողությունները և որոշումները դատական կարգով բողոքարկելու կասկածյալի իրավունքի մասին, նկատենք, որ դրա կարևորությունը բազմիցս նշվել է տեսաբան դատավարագետների կողմից¹³, սակայն այդ հարցը ՀՀ-ի համար հրատապ և հայեցակարգային դարձավ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրեց Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական Կոնվենցիան և Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին դաշնագիրը, որոնք ըստ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի ոչ միայն համարվում են ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասը, այլև ներպետական օրենսդրության նկատմամբ ունեն գերակայություն, ուստիև միջազգային պայմանագրերի և ՀՀ օրենսդրության դրույթների միջև հակասության դեպքում պետք է կիրառվեն միջազգային պայմանագրերի նորմերը:

Նկատենք, որ չնայած օրենսդրությունը կասկածյալին քրեական հետապնդման

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

մարմինների գործողությունները և որոշումները դատական կարգով բողոքարկելու իրավունք և հնարավորություն է նախատեսում, սակայն, ըստ որոշ ուսումնասիրությունների¹⁴, պրակտիկայում կասկածյալի կողմից իր այդ իրավունքից օգտվելու դեպքեր գրեթե չեն հանդիպում, որն ունի մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներ:

Ըստ Ա.Վ. Սոլտանովիչի՝ այդ նեգատիվ երևույթը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հաճախ կասկածյալին չի բացատրվում իր այդ իրավունքի էությունը¹⁵: Ավելին, պրակտիկ իրավաբանների շրջանում անցկացված հարցումները ցույց են տվել, որ երբ խոսքը վերաբերում է քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված կասկածյալի և մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված դրույթներին, ապա քննիչների և դատախազների մոտ այդ դրույթների նկատմամբ նկատվում է նիհիլիստական վերաբերմունք¹⁶: Այն հարցին, թե *ինչով է պայմանավորված այն իրավիճակը, երբ գործում չկան համապատասխան դատավարական գործողությունը կատարելու համար անհրաժեշտ բավարար հիմքեր, սակայն նրանք կատարում են այդ գործողությունները, դրանով իսկ խախտում անձի իրավունքները և օրինական շահերը*, հարցվողների մեծ մասը պատասխանել է. «*լավ է գնալ օրենքը խախտելու ճանապարհով, քանի որ արդյունքում ձեռք է բերվում ապացույց, ընդ որում արդարանալով նշում են. հաղթողներին չեն դատապարտում*»¹⁷: Փաստորեն, պրակտիկ իրավաբանների մի մասը առաջնորդվում է «նպատակը արդարացնում է միջոցները» սկզբունքով, որն, ըստ էության, խարխուլում է քրեական դատավարությունում օրինականության հիմքերը:

Դ. Ավետիսյանը, անդրադառնալով կասկածյալի բողոքարկելու իրավունքին, գրում է. «ճիշտ է քրեադատավարական օ-

րենսդրությունը նախատեսում է ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը դատարան բողոքարկելու հնարավորությունը /ՀՀ քր. դատ. օր-ի 63-րդ հոդված, մաս 2-րդ կետ 17 և 290-րդ հոդված մաս 1/, որը, սակայն, օրենսդրությունում անհրաժեշտ մեխանիզմների բացակայության պատճառով կիրառում չի գտնում¹⁸: Կարծում ենք, հեղինակի այս կարծիքը պետք է վերապահումով ընդունել, քանի որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 17-րդ կետով նախատեսված կասկածյալի բողոքարկման իրավունքը լրացվում է 103 հոդվածի 3-րդ և 5-րդ մասերի պահանջներով, ըստ որոնց՝ **բողոքները քրեական դատավարությանը մասնակցող անձինք տալիս են կամ անձամբ, կամ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի միջոցով, որի գործողությունները կամ որոշումները բողոքարկվում են, իսկ բողոքն ընդունող դատարանը, ինչպես նաև հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը պարտավոր են անմիջապես, ոչ ուշ քան 24 ժամվա ընթացքում, բողոքն ուղարկել ըստ ենթակայության: Իսկ բողոքն ստացող մարմինն էլ պարտավորվում է այն քննարկել անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան այն ստանալու պահից 3 օրվա ընթացքում**: Այստեղից էլ կարելի է եզրակացնել, որ փաստորեն քրեական դատավարության օրենսգիրքը նախատեսում է բողոքարկելու իրավունքի իրականացումն ապահովելու մեխանիզմ պաշտոնատար անձանց պարտավորեցնելու և հստակ ժամկետ սահմանելու առումով, սակայն միակ վերապահումով, որ այդ մեխանիզմը կրում է ընդհանրական բնույթ: **Այլ բան է, որ ցանկալի կլինի օրենքում հստակ ամրագրել ձերբակալման բողոքարկման հատուկ ընթացակարգ, ինչը կհանդիսանա անձի իրավունքների ապահովման գործում միջոց և այդ իրավունքի իրականացման լրացուցիչ երաշխիք**:

Նկատենք, որ ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությունը կարծես ձերբակալման բողոքարկման հատուկ ընթացակարգի

նախադրյալներ ունի, մասնավորապես՝ 2006 թվականի մայիսի 23-ին ընդունված ԶԳ քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ԶԳ օրենքով օրենսգիրքը լրացվեց՝ «Կասկածյալի ձերբակալման կարգը» վերտառությամբ 131.1-րդ հոդվածով, որի 1-ին մասում ամրագրված է, որ հանցանքի կատարման մեջ կասկածվող անձին հետաքննության մարմին, քննիչի կամ դատախազի մոտ բերելուց հետո՝ երեք ժամվա ընթացքում, կազմվում է կասկածյալին ձերբակալելու մասին արձանագրություն..... որում նշվում են կասկածյալի պաշտպանության, ինչպես նաև 63-րդ հոդվածով նախատեսված նրա իրավունքները ու պարտականությունները պարզաբանելու, ինչպես նաև կասկածյալի հայտարարությունների և միջնորդությունների մասին: Ավելի հայտ է, որ հիշյալ լրացումը էական առաջընթաց է ի տարբերություն 1998 թվականի՝ ԶԳ քրեական դատավարության օրենսգրքի խմբագրության, սակայն միևնույն ժամանակ այն նույնպես չի կարելի համարել լիարժեք, քանզի պարզ չէ, թե եթե կասկածյալը օգտվի իր բողոքարկելու իրավունքից, ապա ինչպես է դրա իրականացումը ապահովվելու, ինչ ժամկետի ընթացքում և այլն:

Չետևաբար, մեր կարծիքով, ճիշտ կլինի, եթե հենց ձերբակալման մասին արձանագրությունը կազմելիս համապատասխան մարմինը կամ պաշտոնատար անձը պարտավորվին կասկածյալին բացատրել ոչ միայն նրա իրավունքները, այլև այդ իրավունքների իրականացման ընթացակարգը, որն ամրագրված է քրեական դատավարության օրենսգրքի 103-րդ հոդվածում: Միևնույն ժամանակ, որպես լրացուցիչ երաշխիք պետք է սահմանվի, որ կասկածյալն իրավունք ունի ծանոթանալու իր բողոքի արդյունքում դատարան ուղարկվող նյութերին և դատարանում ներկա գտնվելու իր բողոքի քննությանը, ելնելով այն նկատառումներից, որ կասկածյալին հնարավորություն է տրվում հիմնավորելու

իր բողոքը՝ դրանով իսկ ստեղծելով մրցակցություն, ինչի մասին նշեցինք վերևում:

Փաստորեն, անհրաժեշտ է, որպեսզի ձերբակալման կարգը կանոնակարգող 131.1-րդ հոդվածի շրջանակներում նախատեսվի նաև կասկածյալի բողոքարկելու իրավունքի կիրառման ընթացակարգը և ժամկետները: Կարևոր է նշել, որ ընթացակարգը նախատեսելը դեռևս բավարար չէ: Անհրաժեշտ է նաև հստակեցնել, թե՞ դատարանը ինչ հարցեր պետք է պարզաբանի, կամ ինչն է կազմում դատական քննության առարկան: Ինչպես երևում է ԶԳ քրեական դատավարության օրենսգրքի 103-րդ հոդվածից, դատարան կարող են բողոքարկվել ինչպես քրեական վարույթն իրականացնող մարմինների գործողությունները, այնպես էլ որոշումները, իսկ ըստ 290-րդ հոդվածի՝ դատարանը պետք է ստուգի այդ գործողությունների և որոշումների օրինականությունը և հիմնավորվածությունը:

Այս ընդհանուր «կանոնից» հետևում է, որ ձերբակալման ակտի բողոքարկման դեպքում դատարանը պետք է ստուգի ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը: Նկատենք, որ այս հարցի հետ կապված տեսության մեջ միասնական մոտեցում չի ձևավորվել: Որոշ գիտնականներ գտնում են, որ դատարանը պետք է սահմանափակվի միայն «օրինականությունը» ստուգելով, և քանի որ քրեական դատավարությունում օրինականության տակ հասկացվում է օրենքի պահանջների պահպանում և ճիշտ կիրառում¹⁹, ուստի, ըստ հեղինակի՝ «դատարանը պարզելով, որ պահպանվել է քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված ընթացակարգը՝ բոլոր գործողությունները կատարվել են քրեական դատավարության օրենսգրքի պահանջներին համապատասխան, որևէ հիմնավորվածության մասին խոսք չի նշել չի կարող, քանի որ «հիմնավորվածության» պահանջն իր մեջ պարունակում է «չարիք»: Դա այնպիսի հասկացություն է, որ հնարավորություն է տալիս դրա տակ մտցնել այն ամենը, ինչ ցանկա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

նաս», - գրում է հեղինակը²⁰: Մյուս խումբը, չհամաձայնելով այս տեսակետի հետ, գրում է. «Հեղինակի այս կարծիքը ՌԴ Քերագույն դատարանի 27.04.93 թվականի որոշման դրույթների սխալ հասկանալու արդյունք է, քանի որ հիշյալ որոշման մեջ նշված է, որ դատարանը, ստուգելով օրինականությունը և հիմնավորվածությունը, չպետք է քննարկի անձին մեղսագրվող հանցանքի կատարման մեջ նրա մեղավորության հարցը, որը հեղինակների իրավացի գնահատմամբ չի նույնանում հանցանքի կատարմանը անձի մասնակցությունը հաստատող ապացույցների ստուգման հետ: Դատարանի կողմից այս կամ այն գործողության կամ որոշման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը ստուգելիս անձի մեղավորության հարցի քննարկման արգելքը պայմանավորված է հետազայում՝ դատավճիռ կայացնելիս այդ որոշման «պրեյուդիցիալ» նշանակությունը բացառելու անհրաժեշտությամբ»²¹: Այս առումով ուշագրավ է նաև ՌԴ Սահմանադրական դատարանի 23.03.99 թվականի որոշումը, ըստ որի դատարանը մինչդատական վարույթի ընթացքում այս կամ այն դատավարական ակտի ստուգման ժամանակ չպետք է նախօրոք որոշի այնպիսի հարցեր, որոնք կազմում են հետագա դատական քննության առարկան, քանի որ դա կհակասի Սահմանադրությամբ ամրագրված դատական իշխանության անկախության սկզբունքին (ՌԴ Սահմանադրություն 120-րդ հոդված), որը՝ մրցակցության պայմաններում քրեական գործով օբյեկտիվ և անաչառ արդարադատության իրականացման երաշխիք է համարվում²²:

Այսպիսով, համաձայնելով այն հեղինակների հետ, ովքեր գտնում են, որ հիմնավորվածությունը ստուգելը չի նշանակում քննարկել նաև անձի մեղավորության հարցը, նշենք, որ հիմնավորվածությունը ստուգելը համարվում է անձի ազատութ-

յան և անձեռնմխելիության լրացուցիչ երաշխիք: Դա ոչ թե չարիք է, այլ ընդհակառակը՝ «բարիք է», քանի որ համարվում է ոչ միայն օրինականության չափանիշներից մեկը, այլև այնպիսի գնահատողական հատկանիշների առկայությունը վկայող հանգամանք է, որոնք ուղղակիորեն վկայում են հանցանքի կատարման և հնարավոր ոչ ցանկալի հետևանքների վրա հասնելու մասին: Հիմնավորվածության վերաբերյալ այսպիսի պատկերացումները ուղղակիորեն բխում են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 128-րդ և 129-րդ հոդվածներից, որոնցում սահմանված են ինչպես այն նպատակը, ինչի համար պետք է անձին ձերբակալել, այնպես էլ այն հիմքերը, որոնք վկայում են անձի կողմից հանցանքի կատարման մասին և սահմանում են այն իրավական պայմանները, որոնք պետք է անպայման պահպանվեն, որպեսզի ձերբակալումը համարվի օրինական:

Հարկ ենք համարում նշել, որ ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը դատական վերահսկողության առարկա դիտելու հանգամանքը հիմնավորում է նաև եվրոպական դատարանը՝ նշելով, որ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետում սահմանված այն դրույթը, որ.ազատությունից զրկելը պետք է իրականացվի «օրենքով սահմանված կարգով», այնուհետև ենթակետերից յուրաքանչյուրում /որոնք նախատեսում են դեպքեր, թե երբ է ազատությունից զրկելը թույլատրելի/ օգտագործվող «օրինական» հասկացությունը վերաբերում է և՛ ընթացքին (մեր օրենսդրությամբ օրինականությանը), և՛ բովանդակությանը (մեր օրենսդրությամբ՝ հիմնավորվածությանը)²³:

Այսպիսով, դատական վերահսկողության առարկա պետք է կազմի ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը ստուգելը, որն էլ իր հերթին ենթադրում է ստուգել և գնահատել, հարուցված է արդյոք քրեական գործ՝ օրենքով

սահմանված կարգով, արդյո՞ք այն պատշաճ սուբյեկտի կողմից ընդունվել է վարույթ, որքանով է անձը օրինական և հիմնավորված դրվել կասկածյալի դատավարական «կարգավիճակի մեջ», արդյո՞ք ժամանակին է անձին հանձնվել համապատասխան գործողությունների և որոշումների պատճենները: Վերջին պահանջը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ կասկածյալը իրավունք ունի իմանալու՝ ինչու է կասկածվում, որքանով է հիմնավորված այդ դատավարական հարկադրանքի միջոցը իր նկատմամբ կիրառելը, ունենալ իրական հնարավորություն դատական կարգով վիճարկելու հիշյալ գործողությունների և որոշումների օրինականությունը և հիմնավորվածությունը և այլն:

Փաստորեն, օրինականությունը ստուգելիս դատարանը ըստ էության պետք է ստուգի և գնահատի միայն ձևական կողմը, որն էլ իր հերթին ենթադրում է պարզել, թե որքանով են պահպանվել ձեռքարկված օրենքով սահմանված հիմքերը, իրավական պայմանները և ընդհանրապես ձեռքարկված դատավարական կարգը կանոնակարգող քրեադատավարական նորմերի պահանջները: Ընդ որում, կարևոր է պարզել՝ որքանով են արդարացված ձեռքարկվող մարմինների գործողությունները, որքանով են իրավացի գնահատվել անձին ձեռքարկելու հիմքերը և շարժառիթը, արդյո՞ք ապահովվել է կասկածյալի պաշտպանության իրավունքի իրականացումը, արդյո՞ք այն հանցանքը, որի կատարման մեջ կասկածվելու պատճառով անձը ձեռքարկվել է, նախատեսում է պատիժ՝ կարգապահական գումարտակում պահելու, կալանքի, որոշակի ժամկետով ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման ձևով, ի վերջո արդյո՞ք պահպանվել են անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու լրացուցիչ այլ պայմաններ, թե ոչ:

Անհրաժեշտ է պարզել նաև այն, թե պահպանվե՞լ են արդյոք դատավարական այս կամ այն փաստաթղթին ներկայացվող պահանջները՝ դատավարական ձևը, օրի-

նակ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 131.1-րդ հոդվածում սահմանված է, որ ձեռքարկված մասին արձանագրությունում նշվում է կասկածյալի պաշտպանության, ինչպես նաև քրեական դատավարության օրենսգրքի 63-րդ հոդվածով նախատեսված նրա իրավունքներն ու պարտականությունները պարզաբանելու մասին: Բացի այս՝ արձանագրությունում նշվում են նաև այն կազմելու ժամանակը (օրը, ամիսը, տարեթիվը, ժամը, րոպեն), ձեռքարկված ժամանակը, վայրը, հիմքը (հիմքերը) և նպատակը, ՀՀ քրեական օրենսգրքի այն հոդվածը, որով նախատեսված հանցանքի կատարման մեջ կասկածվում է ձեռքարկվածը, նրա անձնական խուզարկության արդյունքները և այլ հանգամանքներ, ինչպես նաև ձեռքարկվածի հայտարարություններն ու միջնորդությունները: Ուստի պետք է պարզել՝ արդյո՞ք պահպանվել են ձեռքարկված արձանագրությանը ներկայացվող վերոնշյալ պահանջները, թե՛ ոչ:

Նկատենք, որ ըստ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 103-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ «...իր կամ այլ անձանց գործողությունների կամ որոշումների դեմ բողոքն ընդունող դատարանը.....պարտավոր է անմիջապես, ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում....այն ուղարկել ըստ ենթակայության, իսկ ըստ նույն հոդվածի 5-րդ մասի դատավարության մասնակցի բողոքը պետք է անհապաղ քննության առնվի քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից, բայց ոչ ուշ քան այն ստանալու պահից 3 օրվա ընթացքում»: *Կարծում ենք՝ ճիշտ կլինի 103-րդ հոդվածում սահմանված 24 ժամը կրճատվի, և սահմանվի 12 ժամ, իսկ 5-րդ հոդվածում սահմանված 3 օրը նվազեցվի մինչև 12 ժամ*: Սրա կարևորությունը այն է, որ ձեռքարկվումը տևում է 72 ժամ, ուստի եթե լրացել է այդ ժամկետը, ապա, կարծում ենք, ձեռքարկված օրինականությունը և հիմնավորվածությունը ստուգելու անհրաժեշտությունը ըստ էության կորչում են: Բանն այն է, որ անձը դատարան է դիմում, որպեսզի մինչև

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

72 ժամը լրանալը դատարանը ստուգի արդյո՞ք օրինական և հիմնավորված է ձերբակալումը, թե՛ ոչ, և եթե այն օրինական և հիմնավորված է, ապա անհապաղ ազատ արձակի նրան:

Ելնելով այս նկատառումներից, կարծում ենք, մեր առաջարկած տարբերակը համարվում է անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության լրացուցիչ երաշխիք:

Հաջորդ հիմնահարցը վերաբերում է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածում սահմանված ձերբակալվածին անհապաղ դատարան տանելու պահանջին: Բանն այն է, որ ըստ Կոնվենցիայի հիշյալ հոդվածի յուրաքանչյուր ոք, ով ձերբակալման հետևանքով զրկվել է ազատությունից, պետք է տարվի դատարան կամ դատավորի մոտ, որպեսզի վերջինս ստուգի ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը:

Ձերբակալվածի հետ միասին դատարան պետք է ներկայացվեն նաև գործի նյութերը:

Փաստորեն, պայմանավորված ՀՀ օրենսդրությունը Կոնվենցիային համապատասխանեցնելու պահանջով՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ պետք է սահմանվի ձերբակալումը դատարանի կողմից սանկցիավորելու դատավարական կարգ: Հետաքրքիրն այն է, որ Կոնվենցիան ՀՀ կողմից վավերացվել է դեռևս 2002 թվականին, Իսկ 2005 թվականին Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ Սահմանադրությամբ «անտեսվեց» Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի հիշյալ պահանջը, ինչը հնարավոր բողոքի դեպքում ՀՀ-ի համար կարող է անդառնալի հետևանքներ առաջացնել, քանի որ Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պետությունները Կոնվենցիայի պահանջների խախտման համար ենթար-

վել են դրամական բարձր տույժերի:

Ինչևէ, նկատենք, որ այս ինստիտուտը նախատեսված է մի շարք արտասահմանյան երկրների օրենսդրությամբ: Այսպես, ըստ Ավստրիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի անձին ձերբակալելու համար անհրաժեշտ են ոչ միայն օրենքում սահմանված հիմքերը և պայմանները, այլև դատարանի գրավոր կարգադրությունը: Առանց այդպիսի կարգադրության կարճաժամկետ ազատությունից զրկում կարող են իրականացնել միայն անվտանգության մարմինները և միայն հանցանքի կատարման վայրում անձին անմիջապես բռնելիս, և միայն այն մտավախությամբ, որ անձը կարող է դիմել փախուստի կամ կատարել նոր հանցանք: Այս դեպքում անձը 48 ժամվա ընթացքում պետք է տարվի դատարան, որն էլ բերելուց հետո 24 ժամվա ընթացքում և յուրաքանչյուր դեպքում ոչ ուշ քան 3 օրվա ընթացքում՝ փաստացի բռնելու պահից պետք է հարցաքննի կասկածյալին, որից հետո պետք է կայացվի հետևյալ որոշումներից մեկը՝ կամ կասկածյալին ազատ արձակելու մասին, կամ նախնական կալանքի վերցնելու մասին²⁴: Ըստ ԱՄՆ-ի քրեական դատավարության օրենսդրության ընդհանուր կանոնի՝ կասկածյալին արգելանքի վերցնելու համար ոստիկանությունը պետք է հավաքի անհրաժեշտ տվյալներ և կոնկրետ անձին կալանքի վերցնելու միջնորդությամբ դիմի դատարան: Իսկ անհետաձգելի դեպքերում թույլատրվում է անձին վերցնել արգելանքի առանց դատարանի կարգադրության, սակայն պայմանով, որ դրանից անմիջապես հետո ձերբակալվածը պետք է որքան հնարավոր է արագ տարվի դատարան ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը ստուգելու համար²⁵: Նկատենք, որ այսպիսի ընթացակարգ է նախատեսված նաև մի շարք սոցիալիստական երկրների օրենսդրությամբ: Այսպես, Կուբայի օրենսդրությամբ թույլատրվում է անձին ձերբակալված պահել 24 ժամ, որից հետո անհրաժեշտ է դատախազի սանկցիան: Բացի այս Կուբայում գործում է նաև «հաբես կորպուս» ինստիտուտը, ըստ որի ձերբակալ-

վածներին պահելու վայրի վարչակազմը պարտավոր է անձին տանել դատարան, եթե նա պահանջում է այդ²⁶:

Այս առումով որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև Լիտվայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում սահմանված ընթացակարգը: Այսպես, ըստ Լիտվայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 50-1 հոդվածի՝ «եթե կան բավարար հիմքեր կասկածելու, որ անձը կարող է կատարել վտանգավոր արարք, որի հատկանիշները նախատեսված են Լիտվայի քրեական օրենսգրքի 75-րդ /բանդիտիզմ/, 227-1 -րդ /հանցավոր խմբավորում/ և 227-2-րդ /անձի դեմ ահաբեկչություն/ հոդվածներով, և նման արարքը կանխելու համար ոստիկանապետը...կարող է հիմնավորված որոշմամբ դատախազի թույլտվությամբ կարգադրել անձի ձերբակալում...»: Համայնքային դատարանի նախագահը, մարզային դատարանի դատավորը կամ մարզային դատարանի պալատի նախագահը ձերբակալման որոշումը կայացրած ոստիկանապետի և ձերբակալման թույլտվություն տված դատախազի մասնակցությամբ 48 ժամվա ընթացքում որոշում է ձերբակալման օրինականության հարցը: Դատավորը ձերբակալման օրինականության հարցը որոշելիս կարող է իր նախաձեռնությամբ ապահովել նաև ձերբակալված անձի ներկայությունը, սակայն դատավորը կարող է նաև որոշումը կայացնել վերջինիս բացակայությամբ:

Ինչևէ, չանդրադառնալով տարբեր երկրներում առկա հիշյալ ինստիտուտի առանձնահատկությունների քննարկմանը, նշենք, որ դրանցից յուրաքանչյուրը բնորոշ է տվյալ երկրի իրավական համակարգի առանձնահատկություններին, սակայն կարևորն այն է, որ ձերբակալումը՝ որպես անձի ազատությունը սահմանափակող խիստ հարկադրանքի միջոց, համարվում է դատական վերահսկողության օբյեկտ:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոշարադրյալը, կարող ենք հավաստել, որ ՀՀ օրենսդրությունը, այդ թվում՝ Սահմանադրությունը, միջազգային չափանիշներին և հատկապես Եվրոպական Կոնվենցիային և

Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության մասին դաշնագրին համապատասխանեցնելու առումով անհրաժեշտ է ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսել ձերբակալվածին դատարան տանելու ինստիտուտ և ձերբակալվածի կողմից ձերբակալման օրինականությունը և հիմնավորվածությունը դատարան բողոքարկելու հստակ մեխանիզմ:

ՀՀ օրենսդրությունը պետք է բովանդակի, որ ձերբակալվածը 72 ժամվա ընթացքում պետք է տարվի դատարան, որի նպատակը ձերբակալման օրինականության և հիմնավորվածության դատական ստուգումն է, ինչպես նաև անձի նկատմամբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելը: Վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է ապահովել ձերբակալվածի ներկայությունը դատարանում, նա պետք է իրավունք ունենա օգտվել պաշտպանի ծառայություններից: Պաշտպանը պետք է հնարավորություն ունենա մյուս կողմի հետ հավասար մասնակցելու ձերբակալման օրինականության և հիմնավորվածության ստուգմանը, տեսակցելու ձերբակալվածի հետ, հարուցելու միջնորդություններ, ներկայացնելու նյութեր, ծանոթանալու ձերբակալման որոշմանը և այն հիմնավորող նյութերին կամ ապացույցներին: Դրա հետ մեկտեղ դատարանին անհրաժեշտ է օժտել կասկածանքի հիմքում ընկած ապացույցների նախնական ստուգման իրավունքով:

Ձերբակալման օրինականության և հիմնավորվածության ստուգման արդյունքում դատարանը կայացնում է հետևյալ երկու որոշումներից մեկը.

1. ձերբակալումը օրինական ճանաչելու և կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու մասին,

2. անձին ազատ արձակելու մասին:

Սրանով կստեղծվի ձերբակալվածի իրավունքների պաշտպանության երկակի երաշխիք, և միաժամանակ կլուծվի ձերբակալման մասով ՀՀ օրենսդրությունը միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու հիմնահարցը:

Քրեական իրավունք եվ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

- ¹ Տե՛ս Հանցավորության դեմ պայքարը և մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հիմնախնդիրները, Գ.Ս. Ղազիսյանի խմբագրությամբ, Երևան, 2004, էջ 123:
- ² Տե՛ս 2002 թվականի ապրիլի 26-ին Հայաստար Հանրապետությունը Կոնվենցիայի վավերացման վերաբերյալ վավերագիրն ի պահ է հանձնել Եվրոպայի խորհրդի Գլխավոր քարտուղարին և Կոնվենցիայի 59-րդ հոդվածի 3-րդ կետի հիման վրա այդ պահից այն ՀՀ համար ուժի մեջ է մտել, և Եվրոպական դատարանն իրավասու է դարձել քննելու Կոնվենցիայով և դրան կից արձանագրություններով պաշտպանվող իրավունքների ու ազատությունների՝ Հայաստանի կողմից ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ բողոքները:
- ³ Ավետիսյան Դ.Ձ. Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունքի վերաբերյալ Եվրոպական Դատարանի և ՀՀ օրենսդրության հիմնարար մոտեցումներն ու այդ իրավունքի զարգացման ժամանակակից միտումները, Երևան 2004, էջ 125:
- ⁴ Տե՛ս Դիլբանդյան Ս. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսդրության համապատասխանությունը Սարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական Կոնվենցիայի 5-րդ, 6-րդ, 13-րդ հոդվածներին և 7-րդ արձանագրության 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ հոդվածներին. Երևան 2004, էջեր 38-40 և այլն:
- ⁵ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարություն, հատուկ մաս, Երևան 2003, էջեր 228-229:
- ⁶ Տե՛ս Ղազիսյան Գ.Ս. Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Երևան 2001, էջեր 282-284:
- ⁷ Տե՛ս Ավետիսյան Դ. Ազվ. աշխ. էջ 85:
- ⁸ Տե՛ս Դիլբանդյան Ս. Ազվ. աշխ. էջ 35:
- ⁹ Տե՛ս Բրիկկատն ընդդեմ Իտալիայի, 26 նոյեմբերի 1992թ.:
- ¹⁰ Տե՛ս Ասենովն ընդդեմ Բուլղարիայի, 28 հոկտեմբերի 1998թ.:
- ¹¹ Տե՛ս Мельников В.Ю. Обеспечение прав граждан в ходе досудебного производства. М., 2006, էջ 90:
- ¹² Տե՛ս նույն տեղում:
- ¹³ Տե՛ս Галкин И.С., Кочетков В.Г. Процессуальное положение подозреваемого. М., 1968, էջ 37-38:
- ¹⁴ Տե՛ս Մելնիկով Վ.Յու. Ազվ. աշխ. էջ 91:
- ¹⁵ Տե՛ս Солтанович А.В. Право подозреваемого на защиту в уголовном процессе Республики Беларусь. Минск, 1992, էջ 136:
- ¹⁶ Տե՛ս Соловьев А., Парфенова М., Правосознание прокуроров и следователей как важное условие обеспечения прав участников судопроизводства// Իրավագիտության հարցեր 2-3 2003, էջեր 19-22:
- ¹⁷ Տե՛ս Парфенова М., Соблюдение прав подозреваемых и обвиняемых в стадиях уголовного судопроизводства России в оценке прокуроров // Իրավագիտության հարցեր 1/2003, էջեր 40-43:
- ¹⁸ Տե՛ս Ավետիսյան Դ. Ազվ. աշխ. էջեր 125-126:
- ¹⁹ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարություն, ընդհանուր մաս, ԵՊՀ իրատարակչություն, Երևան, 2000, էջեր 125-128:
- ²⁰ Տե՛ս Жданов А. Законность или обоснованность // Рос. Юстиция 1999/1, էջ 48:
- ²¹ Տե՛ս Грузд Б., Сайкин Л. Законность и обоснованность ареста. // Рос. Юстиция 1999/12, էջ 43:
- ²² Տե՛ս Постановление Конституционного суда РФ "По делу о проверке конституционности положений ст. 133, ч. 1, ст. 218, ст. 220 УПК РСФСР в связи с жалобами граждан В.К. Борисова, Б.А. Кехмана, В.И. Монастырецкого, Д.И. Фуфлигина и общества с ограниченной ответственностью "Моноком":
- ²³ Տե՛ս Ավետիսյան Դ.Ձ. Ազված աշխատությունը, էջ 14:
- ²⁴ Տե՛ս Бутов В.Н. Уголовный процесс Австрии. Красноярск, 1988, էջ 41, 87:
- ²⁵ Տե՛ս Гуценко Д.Ф. Основы уголовного процесса США. М., 1993, էջ 41:
- ²⁶ Տե՛ս Уголовный процесс в европейских социалистических государствах. М., 1978:

ПРОБЛЕМЫ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ НАД ЗАКОННОСТЬЮ И ОБОСНОВАННОСТЬЮ ЗАДЕРЖАНИЯ

Арман САРГСЯН

*Соискатель кафедры Уголовного
процесса и криминалистики ЕГУ*

Судебный контроль на стадии предварительного расследования — это отличительная черта уголовного судопроизводства во многих демократических государствах. Благодаря ему уже на стадии предварительного расследования имеется возможность у стороны защиты достаточно эффективно отстаивать свои права и свободы, а также реализовывать свои законные интересы.

С целью привести законодательство РА, в том числе и Конституцию, в соответствие с международными стандартами и особенно с Европейской Конвенцией и Договором о защите политических и гражданских прав, необходимо в законодательстве РА предусмотреть институт доставки задержанного в суд и четкий механизм судебного обжалования законности и обоснованности задержания со стороны задержанного.

Законодательство РА должно содержать положение о том, что задержанный в течение 72 часов должен быть доставлен в суд, целью чего является судебная

проверка законности и обоснованности задержания, а также избрание ареста как меры пресечения. Орган, осуществляющий производство, обязан обеспечить присутствие задержанного в суде, он должен иметь право пользоваться услугами адвоката. Адвокат должен иметь возможность наравне с противной стороной участвовать в проверке законности и обоснованности задержания, видеться с задержанным, возбуждать ходатайства, представлять материалы, знакомиться с решением о задержании и с иными обосновывающими его материалами или доказательствами. Вместе с тем необходимо наделить суд правом предварительной проверки доказательств, лежащих в основе подозрения.

В результате проверки законности и обоснованности задержания суд выносит одно из двух решений:

- 1) о признании задержания законным и избрании ареста в качестве меры пресечения,
- 2) об освобождении лица.

Этим будет создана двойная гарантия защиты прав задержанного и одновременно проблема соответствия законодательства РА в части задержания международным критериям.

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՁԵՎԻ ՏԱՐԲԵՐԱԿԱՆ
ԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՅԱՐՑԸ**

Գևորգ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ

*ՀՀ Վերաքննիչ քրեական դատարանի
նախագահի խորհրդական,
ԵՊՀ քրեական դատավարության և
կրիմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ*

Դատավարական ձևը քրեական դատավարության իրավունքի գիտության հիմնախնդրային հասկացություններից մեկն է: Իրավաբանական գրականության մեջ միասնական կարծիք չկա ինչպես քրեադատավարական ձևի բովանդակության, դրա նշանակության, այնպես էլ զարգացման ուղղությունների և հեռանկարների վերաբերյալ:

Բազմաթիվ գիտական աշխատությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առավել ուշագրավ և բուռն են եղել գիտական վեճերը քրեադատավարական ձևի զարգացման միտումների վերաբերյալ: Դա, թերևս, կարելի է պայմանավորել այն հանգամանքով, որ առաջարկվող մոտեցումներն ապագայի կանխատեսումներ էին, որոնց հիմքում քրեադատավարական ձևի կատարելագործման այս կամ այն տարբերակի դրական և բացասական կողմերի վերլուծությունն էր: Մասնավորապես, միմյանց հակադրվում էին քրեադատավարական ձևի ունիֆիկացման և տարբերական մոտեցումները, իսկ գիտական անհամաձայնությունների էպիկենտրոնը քրեադատավարական ձևի տարբերական թույլատրելիությունն էր:

Գրականության մեջ նշվում է, որ դատավարական ձևի տարբերակում ասելով հասկանում ենք միասնական դատական համակարգի և միասնական քրեադատա-

վարական օրենսդրության շրջանակներում, հիմնվելով միասնական սկզբունքների վրա, միասնական խնդիրները տարբեր եղանակներով լուծելու հնարավորություն:

Դատավարական ձևի տարբերակումը, փաստորեն, մեկից ավելի դատավարական ձևերի առկայությունն է:

Դատավարական ձևի տարբերական թույլատրելության հիմնահարցը գիտական անհամաձայնությունների առարկա է դեռևս 1960-ական թվականներից: Խնդրո առարկայի վերաբերյալ առկա էր երկու՝ միմյանց հակադրվող մոտեցում: Իրավագետների առաջին խումբը Մ. Ստրոգովիչի գլխավորությամբ գտնում էր, որ քրեական դատավարության զարգացումն ընթանում է դատավարական ձևի ունիֆիկացման ճանապարհով, և դատավարական ձևի տարբերակումը համարում էր հրաժարում քրեական դատավարության կարևորագույն երաշխիքներից:

Ըստ այս հեղինակների՝ դատավարական ձևի ունիֆիկացումը պայմանավորված է նախ և առաջ այն հանգամանքով, որ «պարզ հանցագործություն», «ակնհայտ հանցագործությունների վերաբերյալ գործեր» հասկացություններ որպես այդպիսիք գոյություն չունեն: Յուրաքանչյուր գործ ենթակա է լրիվ, օբյեկտիվ, բազմակողմանի քննության: Նույնիսկ եթե գործն իրականում պարզ է, այնուամենայնիվ այն արժանի է բազմակողմանի քննության, քանի որ դրանից կախված է մարդկանց ճակատագիրը:

«Քրեական գործերի այնպիսի կատեգորիաներ, ինչպիսիք են պարզ, հասարակ, անվիճելի գործերը, գոյություն չունեն: Յուրաքանչյուր քրեական գործ ենթակա է

ճիշտ քննության իր բոլոր հանգամանքներով»³, - գրում էր Մ. Ս. Ստրոգովիչը:

Բացի այդ՝ դատավարական ձևի միասնականությունը, համաձայն այս մոտեցման, պայմանավորված է «հանցագործություն» հասկացության միասնականությամբ, որն ներառում է քրեորեն պատժելի բոլոր արարքները՝ միասնական դատական հանակարգի առկայությամբ և քրեական դատավարության սկզբունքների միասնական հանակարգով:

Գրականության մեջ նշվում էր, որ քրեական դատավարության սկզբունքների միասնականությունը նշանակում է, որ բոլոր սկզբունքները հավասարապես պարտադիր են բոլոր դատարաններում և բոլոր գործերով իրականացվող դատավարությունների համար: Իսկ դա որոշիչ նշանակություն ունի քրեադատավարական ձևի միասնականության համար⁴:

Վերջապես, ներկայացվող մոտեցման համաձայն՝ «դատավարական խնայողությունը», որի վրա հիմնվում են դատավարական ձևի տարբերակման կողմնակիցները, որպես սկզբունք գոյություն չունի, այն մտացածին հասկացություն է: Այս հեղինակները նշում էին, որ քննության արագությունը և գործով օբյեկտիվ ճշմարտության բացահայտումն անհամեմատելի են: Գործով քրեական վարույթն իրականացվում է ոչ թե քննության արագության, այլ օբյեկտիվ ճշմարտության բացահայտման նպատակով: Ուստի, քննության արագությունը չի կարելի համարել գործով օբյեկտիվ ճշմարտության բացահայտմանը համարժեք⁵:

Մ. Ս. Ստրոգովիչը գրում էր, որ «դատավարական ձևի պարզեցումը քննչական և դատական պրակտիկայի ամենավտանգավոր երևույթն է, որը դրսևորվում է քրեական դատավարության օրենսգրքի հետ կամայական վերաբերմունքի, դրա խախտման, օրենքով սահմանված դատավարական ձևերը շրջանցելու տարբեր փորձերի մեջ այն պատրվակով, որ կարևորը ոչ թե ձևականություններն են, այլ գործի ըստ էութ-

յան ճիշտ լուծումը»⁶:

Ի. Ի. Մարտինովիչը, ընդունելով վերոնշյալ մոտեցումը, այն լրացնում է լրացուցիչ փաստարկներով՝ նշելով, որ դատավարական ձևի տարբերակման հարցի քննարկման ժամանակ երբեք հաշվի չի առնվում դատարանի դաստիարակչական գործառույթը: Ընդ որում՝ արդարադատության նախականիսիչ դերի բարձրացման անհրաժեշտությունը թելադրվում է հասարակական զարգացման պայմաններով, ինչպես նաև պետական և հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում և հատկապես իրավապահպան գործունեության բնագավառում բարոյական սկզբունքների դերի մեծացմամբ⁷:

Չեղինակը նշում է նաև, որ քրեադատավարական ձևի պարզեցումը չի կարող իրականացվել արագության, խնայողության և ռացիոնալության ապահովման պատճառաբանությամբ: Իհարկե, դատավարության դաստիարակչական-նախականիսիչ ուղղվածությունն ապահովելու համար կարևոր է հանցագործության և պատժի պահերի մոտեցումը, բայց ոչ անձի իրավունքների սահմանափակման և դատական քննության որակի հաշվին: Դանդաղ կոտության և անգործության դեմ անհրաժեշտ է պայքարել առաջին հերթին գործող օրենսդրության պահանջների խստիվ պահպանման, նախնական քննության մարմինների և դատարանի աշխատանքի ճիշտ կազմակերպման, դատավարական ժամկետների ինստիտուտի և այլ նորմերի կատարելագործման միջոցով:

Չեղինակն ավելացնում է, որ քրեադատավարական ձևի տարբերակման հարցը լուծելու ժամանակ չի կարելի մոռանալ, որ հասարակությունը նպատակամղված է գնացել մանրամասն մշակված, գիտականորեն հիմնավորված, դատական քննության համապատասխան երաշխիքներով հագեցված ընթացակարգի սահմանմանը, որն ստեղծում է օպտիմալ պայմաններ ճշմարտության բացահայտման, քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության,

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

օրինականության և արդարության վերականգնման նպատակով պետական միջամտություն պահանջող բարդ կոնֆլիկտների ճիշտ լուծելու, ինչպես նաև հասարակության վրա բարոյական ազդեցություն ցուցաբերելու համար: Գոյություն ունեցող դատավարական ձևը պետք է պահպանվի, քանի որ դրանում ամբողջական և հետևողականորեն արտացոլված են խորհրդային արդարադատության ժողովրդավարական սկզբունքները: Գիտնական-իրավաբանների և պրակտիկ աշխատողների ջանքերը պետք է ուղղված լինեն դատավարական ձևի հետագա կատարելագործմանը, զարգացմանը և հարստացմանը⁸:

Միաժամանակ, այս հեղինակները գտնում էին, որ քրեադատավարական ձևը պետք է լինի ռացիոնալ, ինչը, սակայն, որևէ կապ չունի «դատավարական խնայողության» հետ, որը հանգեցնում է միայն գործերը քննելու և լուծելու ժամանակ օրինականության խախտման⁹:

Դատավարական ձևի տարբերակման կողմնակիցները որպես դրա անհրաժեշտությունը հիմնավորող փաստարկ ներկայացնում էին հիմնականում դատավարական միջոցների և վարույթի ընթացքում ծախսվող ժամանակի խնայումը:

Նրանք գտնում էին, որ պետությունն ի վիճակի չէ անսահմանափակ ուժեր և միջոցներ տրամադրելու հանցավորության դեմ պայքարին: Իսկ այդ պայքարի օպերատիվությունն ու արդյունավետությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է դատավարական ձևից հանել բոլոր ավելորդությունները¹⁰:

Այս հեղինակները դատավարական ձևի տարբերակման եղանակ համարում էին ոչ թե դատավարական երաշխիքներից հրաժարումը, այլ քրեադատավարական նորմերի զարգացումը և ծանր հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով դատավարական երաշխիքների ուժեղացումը:

Վ. Արսենը գրում էր, որ «դատավարական ձևի տարբերակումը նույնքան հիմնավորված է, որքան դրա ունիֆիկացումը: Այս երկու՝ արտաքնապես միմյանց հակասող տենդենցները գոյություն ունեն դիալեկտիկական միասնության մեջ:

Եթե ունիֆիկացված կարգը վերաբերում է քրեական գործերի մեծ մասին, ապա տարբերակումը վերաբերում է անհամեմատ ավելի քիչ թվով գործերի և ընթանում է երկու ուղղությամբ. մի կողմից՝ որոշ գործերի քննության համար լրացուցիչ երաշխիքների նախատեսում, մյուս կողմից էլ՝ առանձին գործերով վարույթների պարզեցում»¹¹:

Դատավարական ձևը տարբերակելու մոտեցումը պաշտպանում էին նաև այլ հեղինակներ: Մասնավորապես, Ա. Գուլյակը նշում էր, որ «դատավարական ձևի տարբերակումը ինչպես լրացուցիչ իրավական երաշխիքների ամրագրման, այնպես էլ դատավարական ձևի պարզեցման տեսանկյունից օբյեկտիվ և արդարացված երևույթ է», և կարծիք էր հայտնում, որ առանձին կատեգորիայի գործերով պարզեցված դատական քննության նախատեսումը հնարավոր է միայն դատական քննության ընդհանուր կարգի պահպանման և մեղադրյալի համար լրացուցիչ իրավունքների և դրանց իրականացման լրացուցիչ երաշխիքների ամրագրման պայմաններում»¹²:

Ս. Ս. Ցիգանենկոն գրում է. «... ժամանակակից քրեական դատավարությունը, ինչպես ցույց է տալիս համեմատական վերլուծությունը, հնարավոր չէ առանց դրա տարբերակման՝ կապված իրավական ներգործության հատուկ մեթոդի՝ տարբերակման կիրառման հետ, որը նախևառաջ պայմանավորում է դատավարությունում իրավական երևույթների, դրանց առանձին կառուցվածքային հատկությունների զարգացումը»¹³:

Քրեադատավարական ձևի տարբերակման մոտեցումը ընդունում էին նաև պրակտիկ իրավաբանները¹⁴:

Նկատելով, որ հիմնախնդրի առաջացման սկզբնական շրջանում առավել հիմնավոր և այդ ժամանակի պահանջներին ու

հասարակական կյանքի զարգացման մակարդակին առավել համահունչ էին համարվում քրեադատավարական ձևի ունիֆիկացման անհրաժեշտությունը հիմնավորող մոտեցումները, վստահաբար կարող ենք նշել, որ այդպիսի վիճակն օբյեկտիվ պատճառներ ուներ: Դատավարական ձևի տարբերակման անհրաժեշտությունը հերքող մոտեցումների արդարացումը հենց ժամանակն էր: Բանն այն է, որ ստալինյան ժամանակաշրջանի «դատավարական պարզեցման» հետևանքը եղավ այն, որ նախնական քննությունը վերածվեց դատախազական-նստիկանական հետաքննության՝ առանց որևէ դատական վերահսկողության, իսկ դատական քննությունը դարձավ լավ կազմակերպված բեմադրություն, որի բովանդակությունը կազմում էր քննիչների «ստեղծած» ապացույցների անվերապահ հաստատումը: Դատարանի խնդիրները գրեթե նույնանուն էին հետաքննության մարմինների և դատախազության խնդիրների հետ:

Ինչպես նշվում է գրականության մեջ, «այս իրավիճակում, 1960-ական թվականներին սկսած, ուսումնասիրողների առաջ քաշած՝ բոլոր քրեական գործերով և վարույթի բոլոր փուլերի համար դատավարական ձևի միասնականացման գաղափարը ճիշտ ժամանակին էր և ընդհանուր առմամբ դրական նշանակություն ունեցավ»¹⁵:

Այդ հանգամանքն ընդունում և զնահատում էին նաև դատավարական ձևի տարբերակման կողմնակիցները: Այսպես, Մ. Յակուբը գրում էր, որ «վարույթի ունիֆիկացման գաղափարը դրական նշանակություն ունեցավ, քանի որ ուղղված էր երաշխիքների ցանկացած սահմանափակման, իրավական նիհիլիզմի տարբեր դրսևորումների դեմ...»¹⁶:

Կարելի է վստահաբար նշել նաև, որ դատավարական ձևի տարբերակման կողմնակիցներն իրենց գիտական աշխատություններում միշտ շեշտել են միասնական դատավարական ձևի կարևորությունը և չեն փորձել բացարձակացնել տարբերակման նշանակությունը՝ ի տարբերություն հակառակ թևի ներկայացուցիչների,

ովքեր քրեադատավարական ձևի տարբերակումը համարում էին քրեական դատավարությունը կազմալուծող մի երևույթ: Առաջինների գիտական հիմնավորումներն առավելապես վերաբերում էին տարբերակման միջոցով քրեադատավարական ձևի կատարելագործման հնարավորությանը և հասարակական զարգացման տվյալ փուլում քրեական դատավարությունում տարբերակված դատավարական ձևերի ներմուծման անհրաժեշտությանը՝ չհերքելով դրա չափավոր սահմանափակվածությունը և չժխտելով դատավարական ձևի միասնականության կարևորությունը քրեական դատավարության զարգացման գործում:

Այսպես, Խ. Ու. Ռուստամովի կարծիքով, դատավարական ձևի ունիֆիկացումը չի կարող նպաստել դրա կատարելագործմանը: Յեղիհնակը միաժամանակ իրավաչափ չի համարում նաև այն պնդումը, թե տարբերակումը պետք է դարձնել քրեադատավարական ձևի զարգացման գերակա տենդենց: Տարբերակումն ինքնամպատակ չէ, այն օբյեկտիվ գործընթաց է՝ պայմանավորված քրեական դատավարության գործնական պահանջներով¹⁷:

Ա. Ա. Սիչևն էլ գրում է, որ տարբերակման սկզբունքը, չնայած քրեական դատավարությունը ժամանակակից պայմաններին հարմարեցնելու համար դրա նշանակությանը, չպետք է կիրառվի կամայական հայեցողությամբ: Տարբերակման սկզբունքի վայրկենական օգտավետությունը չպետք է առիթ հանդիսանա միասնական քրեադատավարական ձևի գիտական որոնումները դադարեցնելու համար¹⁸:

Այսպիսի դիրքորոշմամբ հեղինակը կարծեք թե դատավարական ձևի տարբերակումը համարում է ժամանակավոր երևույթ՝ մինչև կատարյալ միասնական քրեադատավարական ձևի կայացումը:

Քանի որ քրեադատավարական ձևի տարբերակման հիմնական նպատակը դատավարական խնայողությունն է, որը հանդիսանում է նաև քրեադատավարական

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ձևի տարբերակման անհրաժեշտության հիմնական փաստարկ, և որի՝ սկզբունք հանդիսանալը հերքում էին դատավարական ձևի տարբերակման հակառակորդները, հետևաբար հիմնախնդրի վերաբերյալ մեր մոտեցումն արտահայտելու համար հարկ ենք համարում անդրադառնալ «խնայողություն» կատեգորիային:

Ամենապարզ բնութագրմամբ՝ խնայողությունը ինչ-որ բանի տնտեսումն է, սուբյեկտի ձգտումը՝ չվատնել, չծախսել կամ հնարավորինս քիչ ծախսել որևէ ռեսուրս:

Կ. Բ. Կալինովսկին քրեական դատավարության ինքնուրույն սկզբունք է համարում արագությունը: Հեղինակը միաժամանակ շեշտում է, որ քրեական դատավարության արագությունը՝ որպես սկզբունք, չի կարող նույն մակարդակի վրա դրվել քրեական դատավարության այնպիսի սկզբունքների հետ, ինչպիսիք են օրինականությունը, մրցակցությունը, հրապարակայնությունը, կողմերի հավասարությունը, դատարանի անկախությունը¹⁹:

Սեր կարծիքով, արագությունը կարելի է դիտարկել երկու՝ միմյանց հետ սերտորեն կապված ասպեկտներից՝ որպես դատավարական գործողությունների կատարման անհետաձգելիություն և որպես ժամանակի խնայողություն: Առաջին իմաստով, որով այն քննարկում է Կ. Կալինովսկին, արագությունը արդար դատական քննության, իսկ ավելի կոնկրետ՝ դրա պահանջներից մեկը հանդիսացող ողջամիտ ժամկետի պահպանման միջոց է: Այսինքն՝ այդ իմաստով արագությունը լիովին տեղավորվում է արդար դատական քննության սկզբունքի շրջանակներում:

Երկրորդ իմաստով էլ այն խնայողության դրսևորումներից մեկն է, քանի որ ժամանակի՝ որպես ռեսուրսի տնտեսման ձև է:

Հետևաբար՝ մենք չենք կիսում արագության՝ որպես քրեական դատավարության ինքնուրույն սկզբունքի գոյության վերաբերյալ կարծիքը:

Վերադառնալով խնայողությանը՝ նշենք, որ այն որպես սկզբունք քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված չէ: Չնայած դրան՝ ՀՀ դատական օրենսգրքի «Դատական իշխանության գործունեության սկզբունքները» վերնագրով 2-րդ գլխում նախատեսված է «Արդարադատության արդյունավետ իրականացման սկզբունքները» վերտառությամբ 16-րդ հոդված, որը սահմանում է, որ դատարանում գործի արդյունավետ քննությունն ապահովելու նպատակով կողմերի մասնակցությամբ որպես կանոն իրականացվում է գործի դատական քննության նախապատրաստական փուլ:

Ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանում քննությունը որպես կանոն իրականացվում է դատավարական օրենքով սահմանված պարզեցված ընթացակարգերով:

Դատական քննությունը որպես կանոն պետք է ավարտվի մեկ դատական նիստով:

Գործի դատաքննության նախապատրաստությունը և բուն դատաքննությունը պետք է իրականացվեն ողջամիտ ժամկետներում:

Խորամուխ չլինելով մեջբերված հոդվածի բովանդակության մեջ՝ կարող ենք արձանագրել, որ ՀՀ դատական օրենսգրքը արդյունավետությունը հռչակում է որպես դատական իշխանության իրականացման սկզբունք:

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածի 3-րդ մասն էլ սահմանում է, որ հսկողություն իրականացնող դատախազը պատասխանատու է հետաքննության և նախաքննության լրիվության, օբյեկտիվության, բազմակողմանիության և արդյունավետության համար:

Գրականության մեջ նշվում է, որ արդյունավետությունը ենթադրում է անմիջական նպատակների իրականացում, ոչ անմիջական նպատակների իրականացում և ռազմավարություն, այսինքն՝ ուժերի և միջոցների խնայողություն²⁰:

Կարծում ենք՝ նշվածը բավարար է հակադարձելու համար գրականության մեջ արտահայտված այն դիրքորոշմանը, որ

խնայողությունը ռացիոնալության հետ որևէ կապ չունի:

Այսպիսով, խնայողությունը, որը որպես գոյություն ունեցող պահանջ միանշանակ չէր ընդունվում դատավարական ձևի տարբերակման ընդդիմախոսների կողմից, ի թիվս այլ բաղադրիչների՝ կազմում է արդյունավետությունը, որն այսօր արդեն սկզբունքի մակարդակի բարձրացված իրավական պահանջ է՝ ուղղված քրեական վարույթն իրականացնող մարմիններին:

Ինչ վերաբերում է քրեադատավարական ձևի տարբերակման ընդդիմախոսների այն փաստարկներին, որ քրեադատավարական ձևի միասնականությունը պայմանավորված է քրեական դատավարության սկզբունքների, խնդիրների միասնականությամբ, ապա հարկ ենք համարում շեշտել, որ տարբերակումը վերաբերում է ոչ թե քրեական դատավարությանը, այլ դրա ձևին: Քրեադատավարական ձևի տարբերակումը ոչ թե երկատում է քրեական դատավարությունը, սահմանում երկակի խնդիրներ ու սկզբունքներ, այլ հնարավորություն է տալիս միասնական քրեական դատավարությունն իրականացնել տարբեր ձևերով՝ միասնական սկզբունքների շրջանակներում և միասնական խնդիրների իրականացման համար: Այլ կերպ՝ քրեադատավարական ձևի տարբերակումը, որը միանշանակ հնարավոր է միասնական քրեական դատավարության պայմաններում, ենթադրում է քրեական դատավարության խնդիրների՝ տարբեր եղանակներով իրականացնելու հնարավորություն՝ գործի կոնկրետ հանգամանքներին համապատասխան: Այսինքն՝ տարբերակման դեպքում տեղի են ունենում քրեական դատավարության ձևի մեջ զեղչումներ կամ հակառակը՝ հավելումներ, կախված այն բանից, թե կոնկրետ իրավիճակում քրեական դատավարության միասնական նպատակները արդյունավետ նվաճելու համար դրանցից որն է անհրաժեշտ:

Ներկայում դատավարական ձևի տարբերակման կողմ և դեմ մոտեցումների հա-

րաբերակցությունն էապես փոխվել է: Այժմ արդեն հազվադեպ կարելի է հանդիպել մոտեցումների, որոնք ամբողջովին հերքում են դատավարական ձևի տարբերակման թույլատրելիությունը: Գիտական վեճերն այժմ արդեն կապված են հիմնականում դատավարական ձևի տարբերակման թույլատրելի սահմանների հետ:

Փաստորեն, դատավարական ձևի տարբերակման անհրաժեշտությունը ժամանակի ընթացքում ավելի հիմնավորվեց: Այն զգալիորեն պայմանավորված էր նախկին ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո դրա անդամ պետություններում սկսված հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների, այդ թվում՝ դատաիրավական բնագավառի բարեփոխումներով, որոնք առաջ քաշեցին արդարադատության որակի նոր չափանիշներ՝ դրանով իսկ նոր խնդիրներ ու նպատակներ առաջադրելով քրեական դատավարությունն իրականացնող մարմիններին:

Ինչպես նշվում է գրականության մեջ, պոպուլիստական այն գաղափարը, թե «ոչինչ այնքան թանկ չի արժենում, որքան է-ժան արդարադատությունը», ոչ մի պետությունում անվերապահ չի ընդունվում²¹:

Ժամանակն իրոք ցույց տվեց, որ ավելի արդիականը դատավարական ձևի տարբերակման մոտեցումն է, քանի որ հիմնախնդրի առաջացումից հետո շուրջ երեքուկես տասնամյակ անց, հիմնականում դատաիրավական բարեփոխումներով պայմանավորված, նախկին ԽՍՀՄ անդամ պետությունների մեծ մասում կատարվեցին օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք քրեական դատավարության համակարգ մտցրեցին դատավարական ձևի դիֆերենցացված տարբերակներ:

Վերոնշյալը կրկին հաստատում է այն հանգամանքը, որ դատավարական ձևի տարբերակումն օբյեկտիվ գործընթաց է, իսկ դրա ընդունելիությունը պայմանավորված է հասարակության իրավագիտակցության, իրավական մշակույթի և ընդհանրապես հասարակական զարգացման մակարդակով:

Քրեական իրավունք եւ**Դատավարութեան**

- ¹ Տե՛ս Великий Д.П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2001г.- 211 էջ:
- ² Տե՛ս Строгович М.С. О единой форме уголовного судопроизводства и пределах ее дифференциации. Социалистическая законность. 9/1974г., էջ 50-53:
- ³ Տե՛ս Строгович М.С. Актуальные вопросы судебной этики // Совершенствование законодательства о суде и правосудии. М., 1985г., էջ 5:
- ⁴ Տե՛ս Строгович М.С. О единой форме уголовного судопроизводства и пределах ее дифференциации. Социалистическая законность, էջ 52.
- ⁵ Տե՛ս Каз Ц. О единстве и дифференциации уголовного судопроизводства. Социалистическая законность. 9/1975г., էջ 65:
- ⁶ Տե՛ս Строгович М.С. Курс Советского уголовного процесса. М., 1968г., էջ 52-53:
- ⁷ Տե՛ս Мартинович И. И. Формы уголовного судопроизводства и воспитательная задача суда, Правоведение-1978/3, էջ 52:
- ⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 57-58:
- ⁹ Տե՛ս Строгович М.С. О единой форме уголовного судопроизводства и пределах ее дифференциации. Социалистическая законность.9/1974г., էջ 51:
- ¹⁰ Տե՛ս Пашкевич П. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать. Социалистическая законность.9/1974г., էջ 54:
- ¹¹ Տե՛ս Арсеньев В. Упрощение неравнозначно упрощенчеству. Социалистическая законность.3/1975г., էջ 63:
- ¹² Տե՛ս Гуляев А. Единый порядок предполагает дифференциацию. Социалистическая законность.3/1975г., էջ 65:
- ¹³ Цыганенко С.С. Дифференциация как модель уголовного процесса (уголовно-процессуальная стратегия). Сборник Материалов международной научной конференции посвященной 160-летней годовщине со дня рождения проф. И.Я. Фойницкого << Стратегий уголовного судопроизводства>>. 11-12 окт. 2007г. Отв. ред. Н.В. Радутная, Изд-во. РАП. 2008, էջ 200,,: http://www.iaaj.net/1_oldmasp/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=21.
- ¹⁴ Տե՛ս օրինակ՝ Оржак А. Предложения о дифференциаций заслуживают поддержки. Социалистическая законность.3/1975г., էջ 64:
- ¹⁵ Кувалдина Ю.В. Ретроспектива развития упрощенных форм производства в уголовном процессе России(с 1 января 1961г.по 1 июля 2001г.).Юридический аналитический журнал. 4(8)/2003г., էջ 97:
- ¹⁶ Якуб М. Порядок уголовного судопроизводства следует дифференцировать. Социалистическая законность.1/1975г., էջ 66-67:
- ¹⁷ Տե՛ս Рустамов Х.У. Дифференциация форм уголовного процесса (Соврем. Тенденций и проблемы совершенствования): Дисс.... д-ра юрид. наук.: Москва, 1997г. էջ 339.
- ¹⁸ Տե՛ս Сычев А.А. Дифференциация уголовно-процессуальной формы производства по делам несовершеннолетних. Автореф. Дисс. ... канд. юрид. наук. Нижегородская академия МВД России. Н. Новгород, 2009г. էջ 10.
- ¹⁹ Տե՛ս Калиновский К. Б. Быстрота (срочность) уголовного судопроизводства- есть принцип уголовно-процессуального права.// Материалы международной научно-практической конференции <<Состояние и перспективы развития правовой науки>>.Ижевск, 30-31 марта 2006г. <http://www.kalinovsky-k.narod.ru/p/2006-4.html>
- ²⁰ Տե՛ս Михайлов А.И., Соя-Серко Л.А. Соловьев А. Б. Научная организация труда следователя.Москва, Юридическая литература. 1974г, էջ 12:
- ²¹ Տե՛ս Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. Под ред. Гуценко К.Ф. Издание второе. МГУ имени Ломоносова, М- 2002 г., էջ 26:

ПРОБЛЕМА ДОПУСТИМОСТИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ФОРМЫ

ГЕВОРГ БАГДАСАРЯН

*Советник председателя уголовного
апелляционного суда РА,
Соискатель кафедры уголовного
процесса и криминалистики ЕГУ*

Научная статья посвящена одному из актуальных проблем теории уголовного процесса—допустимости дифференциации уголовно-процессуальной формы.

Автор анализирует и сопоставляет противоположные подходы к проблеме, которые существуют в юридической ли-

тературе, потом представляет собственную точку зрения.

В результате соответствующего исследования, автор приходит к выводу, что дифференциация уголовно-процессуальной формы—есть объективная необходимость обусловленная потребностью обеспечения эффективности процесса.

Ключевые слова: уголовно-процессуальная форма, дифференциация, унификация, эффективность, процессуальная экономия.

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ**

**ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ ՈՒ
ԸՆԹԱՑԻԿ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐՆ ԱՆԿԱՅՈՒՆ ԵՎ ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ
ՀԱՍԱՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Տարոն ՍԻՍՈՆՅԱՆ

ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

*«Մեր բնույթի հոգևոր և ֆիզիկական կողմերին վերաբերող փորձի ուղորտների մոտեցման յուրաքանչյուր դեպքում ժամանակն ունի որոշիչ դեր»
Ա. Ս. Էդինգտոն*

Մարդկային հասարակությունը ինքնազարգացող բաց համակարգ է և մշտապես գտնվում է փոխակերպումների, վերափոխման և կատարելագործման փուլերում: Ժամանակակակից իրականության ամենից հետաքրքիր առանձնահատկությունը սոցիալական փոփոխության հեղափոխական տեմպն է՝ պայմանավորված միջազգային հարաբերություններում, պետությունում, սոցիումում տեղի ունեցող գերարագ զարգացումներով: Այս պայմաններում ժամանակի ընթացքի գիտակցումը որոշիչ է դառնում սոցիալ-պետական զարգացումները դիտարկելիս:

Համակարգերի զարգացման գործընթացում սիներգետիկայի համար կարևորություն են ներկայացնում քառսից կարգի ու հակառակն անցումը և դրանում ընտրության դերը, այնուհետև՝ կեցությունում ցանկացած երևույթի ժամանակային չափականության ընդունումն է, ինչը չափազանց մեծ դեր է կատարում սոցիալ-պետական համակարգի՝ հետագա զարգացման ուղիների՝ ատտրակտորի ընտրության

գործում: Այդ է պատճառը է, որ «մեր օրերում գիտական հետազոտությունների հիմնական շեշտադրումը սուբստանցիայից տեղափոխվել է հարաբերություններ, կապեր, ժամանակ»¹:

Սիներգետիկայի տեսանկյունից աշխարհը բաց է և գտնվում է ձևավորման գործընթացում, այլ կերպ՝ անընդհատ էվոլուցիայի է ենթարկվում ոչ գծային օրենքներով ընտրության մեխանիզմի շնորհիվ (տեզաուրուս, դետեկտոր, սելեկտոր): Այս մշտական ձևավորումն անցյալի, ներկայի և ապագայի բարդ կապ է, որը տարբերվում է դետերմինիզմի դասական տարբերակից: Տվյալ դեպքում խոսն ինչպես անցյալի, այնպես էլ ապագայի հետ ներկայի դետերմինացման պարադոքսալ միասնության մասին է²: Սեփական ներուժն իրացնելու համակարգի ձգտումը նշանակում է պատճառի և նպատակի համընկում: Այդ պատճառով ցանկալի ապագան որոշակիացնում է (թեև ոչ կաուզալ) ներկան³:

Այստեղ չափազանց կարևորվում է քառսի կամ խիստ անկարգավորվածության դերը, քանի որ «[ք]առսը հանգեցնում է ժամանակի նետի միացմանը դրա հիմնարար դինամիկ բնորոշման մեջ: Քառսը թույլ է տալիս լուծել ժամանակի պարադոքսը»⁴:

Խոսելով նման բարդ և դժվար ճանաչելի ֆենոմենի մասին, ինչպիսին ժամանակն է սոցիալական կեցություն՝ պետք է հասկանալ դրա իրական դերն ու էությունը սոցիալական փոփոխությունների, հատկապես անցումայնության փուլում և պատասխանել այն հարցին, թե ինչ կերպ է տեղի ունենում սոցիալական համակարգի և դրա անդամների կողմից արագացող փոփո-

խությունների ընկալումը, ինչն էլ առաջացնում է ժամանակի կրճատման երևույթը: Այլ կերպ՝ սա սոցիալական քառսից կարգավորվածության անցնելու սուբյեկտիվ կողմն է:

Այսպիսով, Սանուել Կաստելի հռետորական հարցը, թե «ի՞նչ է իրենից ներկայացնում ժամանակը՝ այդ անհասանելի հասկացությունը, որը տարակուսանքների մեջ գցեց Սուրբ Օգոստոսին, մոլորության մեջ գցեց Նյուտոնին, ոգևորեց Այնշտայնին, տանջեց Հայդեգերին, և ինչպես է այն ձևափոխվել մեր հասարակությունում»⁵ արդիական է բոլոր ժամանակներում և խնդրահարույց բոլոր հետազոտողների համար:

Ըստ Հերակլիտի՝ ժամանակը մշտապես լարած ժամացույց չէ, միաչափ մեխանիզմով մեքենա չէ, այլ «քարերով խաղացող երեխա է»⁶: Սա հենց բնութագրում է ժամանակի սիներգետիկ առանձնահատկությունը: Սրանով «մեր առջև բացվում է խաղային ժամանակի պատկերը. աշխարհի հնարավորությունների մշտական փորձի պատկերը շատ մոտ է սիներգետիկայի ոգուն»⁷:

Դեռևս հատուկ և ընդհանուր հարաբերականության տեսություններից հայտնի է, որ ժամանակը համընդհանուր օբյեկտիվ երևույթ չէ, և կան ժամանակի տարբեր մակարդակներ: Առաջին անգամ ժամանակի մակարդակների գաղափարը մանրամասնվել է Ջ. Ֆրասերի աշխատությունում⁸, ով առանձնացնում էր ժամանակի գոյության վեց մակարդակ, որը համապատասխանում է մատերիայի գոյության համապատասխան վեց ձևերին՝ քվանտային, մոլեկուլյար, թերմոդինամիկ, բիոլոգիական, հոգեբանական և սոցիալական⁹: Այդ մակարդակները ոչ միշտ են համահունչ գործում: Ընդհակառակը՝ հիմնականում տարբեր ժամանակային հարթություններում են գտնվում: Իսկ երբ, օրինակ, հոգեբանական և սոցիալական ժամանակները չափազանց շատ են իրարից տարբերվում, առաջանում է սոցիալական քառսի կամ

ստագնացիայի երևույթը, ինչն էլ կազմում է սոցիալական սիներգետիկայի հետաքրքրությունների ոլորտը:

Ինչպես գիտենք, բոլոր սոցիալ-պատմական երևույթները տեղի են ունենում ժամանակի որոշակի պահի և ձգվում են ժամանակի մեջ: Ժամանակը տարածության նման սոցիալական կեցության համընդհանուր բովանդակություն է: Դրա համար սոցիալ-իրավական և պետական երևույթների ուսումնասիրության համար «[մ]ենք պետք է ըմբռնենք տարածաժամանակային հարաբերությունները բոլոր սոցիալական փոխհարաբերությունների ամբողջության մեջ անքակտելիորեն»¹⁰: Ժամանակը մարդկային իրականության անհրաժեշտ չափականությունն է, «որը բովանդակում է մեր կյանքի բոլոր ոլորտները»¹¹: Այս օնթոլոգիական փաստերը իրականում առաջացնում են էպիստեմոլոգիական հետևանքներ, քանի որ դրանք պատճառ են «սոցիալական գիտություններում ժամանակի՝ որպես առարկայի կենտրոնական դերի համար»¹²:

Ժամանակի եությունն ամենից շատն է վերաբերում սոցիալական փոփոխությանը: Հենց ժամանակի գաղափարն է բխում իրականության փոփոխվող բնույթից: Անհմար է արտահայտել և հասկանալ ժամանակն առանց հղում կատարելու որոշակի փոփոխության: Եվ հակառակը. փոփոխության գաղափարը՝ առանց ժամանակի, պարզապես չի կարող արտահայտվել: «Ցանկացած ձևավորում, փոփոխություն, գործընթաց, շարժում, դինամիկ վիճակ, գույզադրելով առկային, ներառում է ժամանակ»¹³:

Սոցիալական փոփոխության հետազոտության համար ժամանակը ոչ միայն ընդհանուր չափականություն է, այլ նաև հիմնական գործոն¹⁴: Սոցիալ-պետական սիներգետիկային վերաբերող ցանկացած աշխատանքում ժամանակը կատարում է հիմնական ու որոշիչ գործոնի դեր, և առանց դրա ըմբռնման ու ճիշտ կիրառման աշխատանքը զրկվում է գործնական նշա-

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐ

ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

նակությունից, քանի որ հակառակ դեպքում սոցիումը և պետությունը միայն տարածականորեն են հետազոտվում և կորցնում են իրական դիմամիկ եությունը բացահայտելու հնարավորությունը:

Սոցիալական սիներգետիկայի ուսումնասիրման կարևորագույն խնդիրը կայունության և անկայունության անցման առանձնահատկություններն են, ինչում մեծ է «ժամանակ» կատեգորիայի դերը:

Այն, ինչ, ընդհանրապես, անվանվում է կայունություն, «մեծամասամբ վերաբերում է փոփոխության արագությանը, ինչը շատ ավելի դանդաղ է, քան դիտարկողին»¹⁵ (օրինակ՝ ավանդական հասարակությունները չափազանց դանդաղ են փոփոխվում, երբ այն չափվում և սահմանվում է արևմտյան չափորոշիչներով):

Կայունության մասին խոսելիս մտքում առաջանում է տարբերության հարաբերական չգոյություն, հարաբերականորեն երկարացված ժամանակաշրջաններում գծային զարգացումների առկայություն: «Սոցիալական կայունության մասին խոսելիս չպետք է վերացարկվել ժամանակից, քանի որ կայունությունը նշանակում է ժամանակի մեջ շարունակականություն»¹⁶: Մինչդեռ անկայունության ժամանակ խոսքը հենց սոցիալ-պետական կարգի փոփոխության մասին է, երբ դիտարկողի համար արտաքին՝ սոցիալ-պետական կարգի փոփոխությունների արագացման պատճառով այդ փոփոխությունների պատճառ-հետևանքային կապերի գիտակցումը դժվարանում է, արագանում է նաև դրանց հերթափոխը, դժվարանում է ճանաչելի լինել հենց պատճառի և հետևանքի եությունը, և արդյունքում առաջանում է ոչ գծային զարգացումների պատկերը, ինչն էլ հենց սիներգետիկ զարգացումներն է խորհրդանշում:

Իսկ ինչ վերաբերում է սոցիալական փոփոխությանը, ժամանակը կարող է ար-

տահայտվել երկու կերպ.

1. այն կարող է ծառայել որպես իրադարձությունների և գործընթացների չափման արտաքին հիմք՝ կարգավորելով դրանց քառային ընթացքը՝ ի օգուտ մարդկանց կողմնորոշվածության կամ սոցիալական գործունեության կողողինացման («քանակական ժամանակ»): Որքան ավելի է բարդանում և համալիր դառնում մարդկային հասարակությունը, այնքան ավելի են կարևոր դառնում ժամանակային կարգավորումը և կողողինացիան¹⁷,

2. կա նաև այլ ճանապարհ, որով ժամանակը կապվում է սոցիալական փոփոխության հետ. ոչ որպես արտաքին՝ սահմանագծման համար հիմք (*framework*), այլ որպես սոցիալական իրադարձությունների և գործընթացների ներքին, ներհատուկ, օնթոլոգիական սեփականություն: Սա «որակական ժամանակն է», որը բնորոշվում է սոցիալական գործընթացների բնույթով:

Հենց այստեղ է, որ, երբ քննարկվում է որևէ սոցիալական գործընթաց, այն արտահայտում է տարբեր ժամանակային որակներ.

ա. դրանք կարճ են կամ երկար (օրինակ՝ օրենսդրական բարեփոխումը և երկար ձգվող բարոյական լճացումն ու նեխումը),

բ. դրանք գործում են դանդաղ կամ արագ,

գ. դրանք բնորոշվում են ռիթմիկ կամ պատահական ընդմիջումներով,

դ. դրանք բնական կամ սոցիալական հանգամանքների միջոցներով ճեղքվում են տարբեր սուբստանտիվ որակների միավորների¹⁸:

Սոցիալական սիներգետիկայի համար կարևորություն է ներկայացնում ժամանակի՝ որպես սոցիալական բոլոր գործընթացները և իրադարձությունները օբյեկտիվորեն ընդգրկող սոցիալական կյանքի ընդհանրական բնորոշիչի արտացոլումն անհատական և սոցիալական գիտակցությունում:

ժամանակի ըմբռնումը և հասկացումը

համընդհանուր մարդկային փորձ են: Առանձին մարդիկ տարբերվում են «ժամանակի իրենց զգացմամբ»՝ իրադարձությունները սահմանելու, պահերն առանձնացնելու, ինչ-որ նպատակի հասնելու համար գործընթացի տևականությունը նախագգալու, գործընթացերը ինտերվալների բաժանելու միջոցով:

Սոցիոլոգիայի, իրավագիտության և պետականագիտության համար ժամանակի սոցիալ-հոգեբանական կամ մշակութային դրսևորումները էլ ավելի հետաքրքիր են: Դրանք «կարող են լինել սիմվոլները, արժեքները, կանոնները, ժամանակին ուղղված և խմբի, համայնքների, դասերի և այլ կոլեկտիվների, սոցիալական միավորների կողմից ընդունված կողմնորոշումներ: Դրանք դառնում են կարգավորված, արմատավորված սոցիալական գիտակցությունում կամ մշակութային մեք բերելով միջսուբյեկտային և նորմատիվ որակներ և ստեղծելով տարբեր հասարակությունների «ժամանակային պատկերներ»: Մշակութային նման ընդհանուր ուղղությունների կնիքը զգացվում է սոցիալական կյանքի տարբեր ոլորտներում՝ արտահայտված վարքագծի յուրահատուկ ոճով»¹⁹:

Երբ խոսքը ժամանակային կողմնորոշման կամ ժամանակային պատկերի մասին է, կարելի է տարանջատել հետևյալ ասպեկտները՝

1. ժամանակի իրազեկության մակարդակը,

2. ժամանակի իրազեկության խորությունը,

3. ժամանակի ուրվագիծը կամ ձևը՝ շրջանաձև, թե գծային,

4. շեշտադրումը անցյալին կամ ապագային,

5. ապագայի արտահայտման եղանակը: Սա կարող է դիտվել կամ որպես պասիվ հանդիպող, կամ որպես ակտիվորեն կառուցվող երևույթ,

6. գերակայող արժեքի շեշտադրումը կամ փոփոխության, նորարարության և ա-

ռաջընթացի վրա (առաջընթացի կողմնորոշում), կամ կրկնության, նույնականության և կարգի վրա (պահպանողական կողմնորոշում)²⁰:

Ժամանակի գործոնը կարող է մտնել հասարակության մշակույթ, սոցիալական խմբի կամ համայնքի մեջ ոչ միայն ժամանակային կողմնորոշման ընդհանուր իրավասությամբ, այլև նորմերի շատ ավելի յուրահատուկ ձևով (նորմատիվ սպասումներ)²¹, որոնք կարգավորում են մարդկային վարքագծի տարբեր ոլորտներ:

Նման կանոններ կարելի է գտնել ինչպես զանազան ինստիտուտների մեջ, այնպես էլ զանազան սոցիալ-պետական դերերում՝ յուրահատուկ սոցիալ-պետական դիրքորոշումներով: Ավելի կարճ՝ կարելի է ասել, որ ժամանակի հետ գործ ունեցող կանոնները սոցիալական նորմատիվ համակարգերում կառուցվածքայնորեն տարածված են կանոնների ավելի լայն ցանցերում:

Նման կանոնների մեկ կարևոր կատեգորիա է առանձնացրել Ռոբերտ Մերտոնը. այն կոչվեց «*սոցիալական ակնկալված տևողություն*»²²: Ըստ նրա՝ կան որոշակի կարևոր սոցիալական նորմեր, որոնք կազմում են «*սոցիալական կառուցվածքների և միջանձնային հարաբերությունների հիմնական ժամանակային բաղադրիչը*»²³: Նման նորմերը ներառված են սոցիալական կառուցվածքներում, պետական մարմիններում, կարգավորում են որոշակի գործողությունների տևականությունը: Իմաստն այստեղ միայն այն չէ, որ սոցիալական կյանքի որոշակի ձևեր տևում են երկար, քան մյուսները, այլ այն, որ գոյություն ունի նորմատիվ ակնկալիքներ, որոնց բնորոշում են, թե ինչքան պիտի դրանք տևեն, և նման նորմերից յուրաքանչյուր շեղում հասարակության կողմից դիտվում է որպես սանկցիա ենթադրող խախտում²⁴:

Եվ ընդհանրապես, ժամանակի գործառույթների²⁵ կարևորությունը փոփոխվում է մարդկային հասարակության, դրա ինստիտուտների և կազմակերպությունների,

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ

ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

դրանց անդամների առջև ծառայող խնդիրների և մարտահրավերների բարդացման և համալիրացման հետ զուգահեռ, քանի որ, «որքան մեծ է լինում խաղացողների փոխկապվածությունը, այնքան ավելի շատ է զգացվում ժամանակային սինխրոնացման անհրաժեշտությունը»²⁶, և ոչ միայն:

Սիներգետիկան համակարգային մոտեցման մեջ ներդրում է ժամանակի նոր հասկացում՝ տալով համակարգային մոտեցմանը նոր որակ՝ որպես տարբեր ժամանակների կոմունիկացիոն, շրջանաձև փոխկապվածության բազմազանություն, որը բովանդակում է նյութոսոցիալական մեխանիկայի դառնալի ժամանակը, Այնշտայնի հարաբերականության տեսության ազդանշանների փոխանակման ժամանակը, քառսից կարգի ձևավորման անդառնալի ժամանակը, որում, համաձայն Պրիգոժինի, առաջանում է «ժամանակի նետը»՝ ժամանակը, իսկ ավելի ճիշտ՝ տարբեր մշակույթներում դրա մասին պատկերացումը՝ պատմական, առանցքային, ըստ Կ. Յասպերսի՝ մարդկային քաղաքակրթության ժամանակը և, վերջապես, Ա. Բերգսոնի ժամանակը՝ մարդու սուբյեկտիվ փորձի, ապրումների ժամանակը²⁷:

Այս պայմաններում է, որ չպետք է անտեսել անհատական և/կամ սոցիալական հիշողության դերը, ինչը պայմանավորված է ժամանակով, և ինքն էլ իր հերթին զարգացման որոշակի փուլում պայմանավորում է ժամանակը: Քառսային ռեժիմում համակարգային հիշողությունը, ինչը ներառում է և՛ անհատական, և՛ հասարակական հիշողությունը՝ միասին վերցրած, գերլարված վիճակում է գտնվում: Այդ լարվածությունը հաղթահարելուց հետո, որի ժամանակ այդ հիշողությունից պահանջվում է ստեղծագործական մոտեցում և նորի արարում, կարծես թե համակարգն ինքն է իրենից «մաքրում» կամ այլ կերպ՝ հե-

ռացնում, մոռացության է մատնում, արխիվացնում է քառսային կեցությունում կուտակված հիշողությունը և արարված նորի ստեղծման բուն գործընթացի վերաբերյալ տեղեկատվությունը՝ պահպանելով միայն գործընթացի սկզբի և արդյունքի վերաբերյալ տեղեկություններ:

Հավանաբար դա է պատճառը, որ արդեն հարաբերական կայուն վիճակում գտնվողների համար նախկին կարգից քառսային անցման միջոցով նոր կարգի անցումը «կայծակնային» է թվում. նրանց ուղեղը, կարծես, իրենից հեռացնում է գերլարված վիճակում աշխատելու վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Դրա համար էլ շատ դեպքերում համակարգի՝ հասարակության և պետության ներսում գտնվող դիտորդի համար համակարգը կատարում է թռիչքաձև զարգացում:

Ինչպես արդեն գիտենք, գիտությունում ընդունված է ժամանակի մի քանի տեսակ՝ արտաքին և օբյեկտիվ, ֆիզիկական և ներքին ժամանակ, սուբյեկտիվ և հոգեբանական, ինչպես նաև սոցիալական և պատմական ժամանակ²⁸: «ժամանակի սեղմման» ֆենոմենը, դրա ղեկավարման հնարավորությունը վերաբերում են ներքին, հոգեբանական ժամանակին, ինչպես նաև որոշակի առումով՝ սոցիալ-պատմական ժամանակին²⁹:

Այսպիսով, պետք է փաստել, որ հասարակական կարգի, պետահրավական փոփոխությունները հասարակության անկայունության և անցումայնության փուլում, երբ դրսևորվում է քառսի երևույթը, և համակարգը անցում է կատարում քառսի միջոցով դեպի նոր կարգավորվածություն, համակարգի ներսում գտնվողի համար տեղի են ունենում անկանխատեսելի, քառսային զարգացումներ, դիտորդը ժամանակի մեջ ընկալում և հասկանում է միայն փոփոխության սկզբնական և արդեն ավարտական որոշ փաստեր՝ տեղեկատվություն: Գործընթացի ամբողջ ընթացքը չընկալելու պատճառով դիտորդի համար առկա է լինում թռիչքաձև անցում, որի վրա

ինքը ներազդելու ոչ մի լծակ չունեն և չէր էլ կարող ունենալ, քանի որ քառսը հենց կամքից դուրս օբյեկտիվ երևույթ է:

Սակայն, ի նկատի ունենալով սիներգետիկայի «դիտարկելիության» սկզբունքը, կարծում ենք՝ իրականում քառսը ոչ թե օբյեկտիվ, այլ սուբյեկտիվ երևույթ է՝ կապված դիտորդի՝ համակարգի զարգացման ամբողջ դետերմինիստական շղթան ընկալելու անընդունակությունից: Ահա այս ժամանակի ընկալման սուբյեկտիվությունն է, որ կարող է ստեղծել ժամանակի մեջ սուբյեկտի դերի ինչ-որ կողմնորոշում:

Քանի որ դիտորդն ինքը համալիր, բարդ տեղեկատվական համակարգ է, նրա սուբյեկտիվ տարածությունն ու ժամանակն ինքնին ուրույն որակներ ունեն: Հարաբերած այն բանի հետ, ինչ տեղի է ունենում սուբյեկտիվ տարածության սահմաններից դուրս, և հարաբերած դիտորդի սուբյեկտիվ ժամանակի հետ չհամընկնող իրադարձությունների դինամիկային՝ իրականությունը վերացական, դիտորդից անկախ տարածությունը և ժամանակը չէ, այլ հենց դիտորդի ժամանակ:

«Վերացական» ֆիզիկական ժամանակի և մարդկային անհատի սուբյեկտիվ ժամանակի հարաբերակցության բացահայտումը թույլ է տալիս ոչ միայն լուծել ժամանակի սցինենտիկ և հակասցինենտիկ հայեցակարգերի հակասությունները³⁰, այլ նաև հաստատել կապ տեղեկատվական համակարգերի (կյանքի դինամիկա, հոգեբանության դինամիկա և այլն) և դրանց հիմքում ֆիզիկական գործընթացների միջև³¹:

Տեղեկատվության հետ անմիջականորեն կապված է բնական և հասարակական ինքնակազմակերպման գործընթացը: Ինչպես նշում է Ն. Վիները «պատահական մուտքին ոչ գծային համակարգերի արձագանքը մեզ տալիս է որոշակի սիներգետիկ գործունեության կազմակերպման ֆիզիոլոգիական գործընթացների հնարավորության բանալին»³²:

Հասարակության կեցույթում սիներգե-

տիկ զարգացումների մանրակրկիտ և հետևողական ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս պատասխանելու, թե անցումային հասարակություններում ինչպես է տեղի ունենում պետականության ատրիբուտների առաջացումը կամ հետընթաց զարգացումը, որոնք շատ հաճախ դուրս են գտնվում մարդկային ծրագրավորված հսկողությունից, և որոնցում մեծ մասամբ կանխորոշիչ դեր են ունենում համակարգային հիշողության առանձնահատկությունները:

Հասարակական համակարգում գործող հետադարձ կապի շնորհիվ, ինչը սոցիալ-պետական կյանքում, որպես կանոն, առկա է զուտ այն պատճառով, որ սոցիալական համակարգերն ակտիվ տեղեկատվություն են կրում և պահպանում իրենց անցյալի մասին (հատկապես պետաիրավական պրակտիկայի ոլորտում), առաջանում է անխափան կապ անհետևանք չմնացած անցյալի, ընթացիկի և գալիքի միջև, որն արտահայտվում է անցյալի և ներկայի արդյունքների ապագային փոխանցման մեջ: Հասարակական համակարգի ակտիվ հիշողության մասն պայմաններում կարող է առաջանալ անցյալի, ներկայի և ապագայի միաժամանակյա և միաձուլված ներկայություն: Ժամանակի այս մակարդակների միաձուլված առկայության պայմաններում գերլարված համակարգային հիշողությունն ինքն է պայմանավորում բիֆուրկացիոն կետում ընտրությունը, որում մեծ դեր ունի համակարգային սկզբնական հիշողությունը, այլ կերպ՝ դրանից բխող վերաբերմունքը, որը պարունակում է համակարգի՝ որպես մեկ աբողջության ձևավորման պահին եղած, երբեմն նաև սոցիալ-պատմական զարգացման ընթացքում ձևավորված (ընթացիկ) վերաբերմունքը, արտաքին միջավայրից համակարգ ներթափանցող գործոններին, ինչպես նաև սեփական նպատակին, «առաքելությանը»: Այս վերջինս է, որ ի վիճակի է համակարգային քառսի սահմանային վիճակում բիֆուրկացիոն ընտրություն կատարելիս

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ

ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

ստեղծել կամ վերագտնել նոր կամ մոռացված ատտորակտոր և պայմանավորել սոցիալ-պետական կառուցվածքների հետագա զարգացումը:

Խնդիրն ավելի է բարդանում և համալիր դառնում 20 և 21-րդ դարերում, երբ սկզբնավորվում և ձևավորվում է «տեղեկատվական հասարակությունը», որը համարվում է մարդկային սոցիալական կեցության զարգացման հերթական մակարդակը³³: Գիտելիքի (անցյալի հիման վրա ստեղծված) և տեղեկատվության (ընթացիկ) փոխհարաբերության յուրահատկությունը տանում է այն բանին, որ «նոր անտրոպո-սոցիալ կառուցվածքի կարևորագույն բնութագրիչներից մեկը դառնում է «ժամանակից դուրս ժամանակը»³⁴, ինչը հակադրության մեջ է գտնվում ժամանակակից աշխարհում զարգացման տեղեկատվական ձևի վրա հիմնված հասարակությունում տարածաժամանակի սեղմման փաստարկների հետ»³⁵: Համաձայն Մ. Կաստելիի՝ ժամանակակից ցանցային հասարակությունը, կողմնորոշված լինելով դեպի «տեղեկատվականություն»՝ որպես զարգացման նոր միջոց, փորձում է ստեղծել «հավերժական տիեզերք», որտեղ ժամանակային սահմանափակումները առավել շատ ու շատ պիտի դուրս գան³⁶:

Սակայն մեզ այստեղ հետաքրքրում է ոչ այնքան էքզիստենցիալիստական փիլիսոփայության և հոգեբանության հարցերը, որքան ժամանակի սիներգետիկան՝ որպես մարդու կողմից կառուցված հատուկ իրականություն, որպես իրադարձություն-ընթացակարգային ամբողջություն՝ դրա կոնունիկատիվության չափականությունում: Վերոնշյալի լույսի ներքո կարելի է ասել, որ «ժամանակի դանդաղելու և սեղմման ֆենոմենները սկզբունքորեն ունեն հարաբերության իրադրությունների, մարդու՝ ինքն իր և այլ անձանց հետ հարաբերությունների, բնության և տրանսցենդենտալ սկզբի

հետ երկխոսության, անմիջականորեն կամ միջնորդավորված, սակայն ամեն դեպքում իրենում ներառող ինչպես տեղեկատվության փոխանակման հարաբերության պրակտիկան, այնպես էլ ձևավորվող սուբյեկտի հոգևոր պրակտիկան /«տրանսցենդենտալ էմպիրիզմ»/, միջանձնային հարաբերությունների տեմպորալ [ժամանկային] գելշտատի [կառուցվածք] փոփոխման միևնույն բնույթը»³⁷:

Ահա այս քառսի սահմանային վիճակում է, որ սոցիալական համակարգի հիշողությունը՝ անցյալի վերաբերյալ և ուղղված ապագային, որն այլ կերպ կարելի է անվանել հասարակության «առաքելություն», մտնում է ակտիվացման փուլ և պայմանավորում սոցիալ-պետական զարգացման բիֆուրկացիոն կետում նոր ատտորակտորի ընտրությունը, որը պարունակում է հասարակության ներսում առկա արխետիպային պատկերացումները, սկզբնական վերաբերմունքը պետականությանը և հասարակական, միջանձնային կյանքում դրա դերին, գործառույթներին և ընդհանրապես՝ առաքելությանը: Միգուցե սրանով է երբեմն պայմանավորվում որոշ հասարակություններում սոցիալական հեղափոխություններից հետո, որպես կանոն, առկա պետականության ճգնաժամերը և դրանից օգտվող որոշ քաղաքական ուժերի՝ հիմնականում դեմագոգիկ մեթոդների օգտագործմամբ պետական իշխանության գալու դեպքերը և հնարավորությունները, որոնք, այնուամենայնիվ, պետական իշխանության լեգիտիմացման տեսանկյունից ունենում են կարճ կյանք:

Եվ այստեղ պետք է նշել, որ քառսի սահմանային վիճակի ատտորակտորները ունեն իրենց առանձնահատկությունները. դրանք «բավական կայուն են իրենց և իրենց միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվություն պահպանելու համար, սակայն դեռևս բավական փոփոխվող (թրթռացող)՝ այդ տեղեկատվությունն օգտագործելու համար: Այս ատտորակտորները իրենց միջավայրի հետ փոխհարաբերվում են ար-

ծագանքման միջոցով. դրանով իսկ նրանք փոխհարաբերվում ու դառնում են իրենց միջավայրի մասը»³⁸:

Սակայն բիֆուրկացիոն կետում՝ բացի արխետիպային սկզբնական հիշողությունը կիրառելուց, որը, ինչպես նշեցինք, պայմանավորված է ժամանակով, և ինքն էլ իր հերթին զարգացման որոշակի փուլում պայմանավորում է ժամանակը, ատտրակտորի ընտրությունն իրականացնելիս պետք է գիտակցել տվյալ սոցիալական հանրության կողմից ժամանակի ընկալման առանձնահատկությունը, ինչն իրենից ներկայացնում է սոցիումի կողմից՝

1. ժամանակի իրազեկության մակարդակը. այսինքն՝ այն, թե սոցիալ-պետական համակարգի ներ և արտահամակարգային արագընթաց զարգացումները որքանով են ընկալվում հասարակության ուղղորդող խաղացողների կողմից. այլ կերպ՝ թե որքանով են առկա զարգացումները քառսային թվում խաղացողների համար,

2. ժամանակի իրազեկության խորությունը. այսինքն՝ այն, թե որքանով են կարողանում համակարգի հիմնական ուժերը գիտակցել անցյալի և ապագայի միաժամանակյա գոյությունը ներկայում. այլ կերպ՝ զարգացման հետագա ուղու ընտրության իրական սահմանների գոյությունը (տեզաուրուս),

3. ժամանակի ուրվագիծը կամ ձևը (շրջանաձև թե գծային), այսինքն՝ այն, թե զարգացման նոր ուղին ինչ-որ հնի նոր տարբերակն է լինելու, թե ամբողջությամբ մերժում և ստեղծում է համակեցության նոր համակարգ,

4. շեշտադրումը անցյալին կամ ապագային. այսինքն՝ այն, թե տեզաուրուսում առկա հնարավոր տարբերակներից ցանկալին ընտրելիս պետք է առաջնորդվել անցյալում կուտակած տեղեկատվությունից, վերաբերմունքից և ցանկություններից, թե ենթադրյալ առաքելությունից (որոնք երբեմն կարող են նույնանալ): «Այն ուղին, որով խմբի անդամները իրենց կա-

պակցում են անցյալին և ապագային, այսինքն՝ ժամանակային (տեսարանը, պատկերը) հեռանկարը, ընդհանուր առմամբ կախված է խմբի կառուցվածքից և գործառույթներից: ժամանակային տեսարանը հասարակության արժեքների ինտեգրալ մասն է, և անհատները ներկայում կողմնորոշում են իրենց գործողությունները և ձգտում դեպի ապագան՝ հենվելով խմբի վրա, որի արժեքները նա կիսում է»³⁹,

5. ապագայի արտահայտման եղանակը. այսինքն՝ գերակայող արժեքի շեշտադրումը կամ փոփոխության, նորարարության և առաջընթացի վրա (առաջընթացի կողմնորոշում), կամ կրկնության, նույնականության և կարգի (պահպանողական կողմնորոշում):

Վերոնշյալի լույսի ներքո կարելի է փաստել, որ սոցիալական համակարգի զարգացման անցումային փուլը, որում դրսևորվում են անկայունության երևույթը և ոչ գծային զարգացումները, այլ կերպ՝ քառսային ռեժիմը ոչ այլ ինչ է, քան հարաբերականորեն կարճ ժամանակահատվածում համալիր համակարգում չափազանց մեծաքանակ, բազմամակարդակ պայմանականությունների, փոխհարաբերությունների առկայություն և անցումային ու անկայուն հասարակական համակարգերում՝ արագացող գործընթացների պայմաններում, ժամանակի ընկալումը փոխվում է. տեղի է ունենում ժամանակի սեղմման երևույթը: Այս իրավիճակներում, կախված տվյալ սոցիումի կողմից ժամանակի ընկալման առանձնահատկությունից, երևույթների նկատմամբ սոցիալական սկզբնական հիշողությունը, գրգռվելով ընթացիկ հիշողության կողմից, արթնացնում է որոշ պատկերացումներ, հասկացություններ, վերաբերմունք, արխետիպեր, որոնք էլ համակարգի զարգացման բիֆուրկացիոն (ճյուղավորման) կետում պայմանավորում են սոցիալ-պետական համակարգի զարգացման ընտրությունը:

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ**ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ**

- ¹ St'u Ilya Prigogine, Isabelle Stengers, Order Out of Chaos: men's new dialogue with nature, Bantam Books, 1984, կամ Пригожин И., Стенгерс И., Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. М., "Прогресс", 2003, էջ 49:
- ² St'u Князева Е.Н. Одиссея научного разума. М., 1995., էջ 83, մեջբերումն ըստ Честнов И.Л. Современные типы правопонимания: феноменология, герменевтика, антропология и синергетика права. Учебное пособие. СПб., 2001, часть 4:
- ³ St'u Честнов И.Л., նշված աշխատությունը:
- ⁴ St'u Пригожин И., Стенгерс И., Время, Хаос, Квант, Москва, 1994, էջ 9:
- ⁵ St'u, *Кастельс М.*, Информационная эпоха. Экономика, общества и культура. Москва, 2000, էջ 39:
- ⁶ Մեջբերումն ըստ *Рассел Б.*, Мудрость Запада. Москва, "Республика", 1998. էջ 51:
- ⁷ St'u *Е. Н. Князева*, Овладение временем и управление коэволюционной сложностью, Новости науки и техники, Гипотезы и предположения, **15 декабря 2009**, էջ 52: St'u նաև <http://oko-planet.ru/science/science-news/26349-en-knyazeva-ovladenie-vrememem-i-upravlenie.html>
- ⁸ St'u J. T. Fraser, *Genesis and Evolution of Time*, Brighton: The Harvester Press, 1982.
- ⁹ St'u П. О. Лукша, *Роль памяти в субъективном времени сложных систем*, / Сборник работ конференции «Феномен времени». Москва, "Дельфис", 2004, էջ 166:
- ¹⁰ St'u Giddens Anthony, *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan, 1979: 3, էջ 202:
- ¹¹ St'u Adam Barbara, *Time and Social theory*. Cambridge: Polity Press. 1990, էջ 2:
- ¹² St'u նույն տեղում, էջ 9:
- ¹³ St'u Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, vol. 1. New York: American Book Company, էջ 156:
- ¹⁴ St'u Piotr Sztompka, *The Sociology of Social Change*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1994, էջ 41:
- ¹⁵ St'u Adam Barbara, նշված աշխատությունը, էջ 29:
- ¹⁶ St'u Anthony Giddens, նշված աշխատությունը, էջ 199:
- ¹⁷ St'u Piotr Sztompka, նշված աշխատությունը, էջ 44:
- ¹⁸ St'u Piotr Sztompka, նույն տեղում, էջ 45:
- ¹⁹ St'u Piotr Sztompka, նույն տեղում, էջ 47:
- ²⁰ St'u Piotr Sztompka, նույն տեղում, էջ 48:
- ²¹ Իրավաբանության մեջ դրա լավագույն արտահայտությունը օրենսդրության պահանջվող "իրավական որոշակիության" դոկտրինի և դրանցի բխող վարքագծի իրավական հետևանքները կամխատեսելու հնարավորության առկայությունն է:
- ²² St'u Robert K. Merton, "Social expected durations: a temporal component of social structure", San Francisco: American Sociological Association (mimeo), 1982c.
- ²³ St'u Robert K. Merton, "Social Theory and Social Structure", New York: Free Press, 1968, էջ 365-166:
- ²⁴ St'u Piotr Sztompka, նշված աշխատությունը, էջ 49:
- ²⁵ Սոցիալական ժամանակի գործառույթներն են՝ ա. գործողությունների սինխրոնացում, բ. կոորդինացիա, գ. կարգավորում-դասակարգում, դ. ժամանակացուցավորում, ե. չափում, զ. տարբերակում: - Piotr Sztompka, նշված աշխատությունը, էջ 50-53:
- ²⁶ David J. Lewis and Andrew j. Weigart, "The Structure and meanings of social-time", 1990 in John Hassard (ed.), "The Sociology of time", London, Macmillan, 1990, էջ 92:
- ²⁷ St'u В. И. Аршинов, Н. Г. Савичева, *Гражданское Общество в контексте синергетического подхода*, Общественные науки и современность, 1999, N. 3, էջ 132:
- ²⁸ St'u Любинская Л.Н., Лепилин С.В. *Философские проблемы времени*. Москва. Прогресс, Традиция. 2002:

- ²⁹ Տե՛ս Արшинов В. И., Синергетика времени // Синергетика времени.– М.: Репроникс, 2007.– էջ 6:
- ³⁰ Տե՛ս Казарян В. П., Понятие времени в структуре научного знания. Москва, МГУ, 1980:
- ³¹ Лукша, П. Роль памяти в субъективном времени сложных систем. / Сборник работ конференции «Феномен времени». М.: Дельфис, (2004), էջ 170:
- ³² Տե՛ս Винер М., Мое отношение к кибернетике: Ее прошлое и будущее. — Москва, 1969, էջ 19-20:
- ³³ Տե՛ս Alvin Tofler, The Third Wave, Bantam Books (edition), 1981:
- ³⁴ Հասկացությունը գիտական շրջանառություն է մտցրել Մ. Чашаутելսը:
- ³⁵ Արшинов В. И., նշված աշխատություն, էջ 4:
- ³⁶ Տե՛ս *Кастельс М.*, Информационная эпоха. Экономика, общества и культура. Москва, 2000, մեջբերումն ըստ Արшинов В. И., նշված աշխատություն, էջ 5:
- ³⁷ Можейко М.А. «После времени»: Проблема темпоральности человеческого бытия в постмодернизме.// Время как фактор изменений личности. Под ред. А.В. Брушлинского и В.А.Поликарпова. Минск 2003, էջ 155-175:
- ³⁸ Russ Marion, The Edge of Organization, Chaos and Complexity Theories of Formal Social Systems, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1999, էջ 82:
- ³⁹ Coser Lewis A. and Coser Rose, “Time perspective and social structure”, 1990, 191-2, in Hassard John (ed.), The Sociology of Time, London: Macmillan, 1990, էջ 191-201: - Օրինակ՝ ամերիկյան հասարակությունը սովորաբար համարվում է դեպի ապագա կողմնորոշված, մինչդեռ հեռավորարևելյան ժողովուրդները օգտագործում են ներկան՝ որպես կիզակետ, որից կեցությունը տարածվում է երկու ուղղություններով, էջ 192:

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐ
ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

**РОЛЬ ВОСПРИЯТИЯ ВРЕМЕНИ И НАЧАЛЬНОЙ И
ТЕКУЩЕЙ ПАМЯТИ
В НЕСТАБИЛЬНЫХ И ПЕРЕХОДНЫХ ОБЩЕСТВАХ**

Тарон СИМОНЯН

*Соискатель кафедры Теории и истории
государства и права ЕГУ*

Человеческое общество является самоорганизующейся открытой системой и всегда находится в процессе трансформации. В настоящее время одним из наиболее важных особенностей социально-государственной систем и, в целом, человеческой жизни является революционный темп изменения, из-за растущей сложности в сфере человеческих отношений и растущего информационного общества, как его результат.

В этих обстоятельствах восприятие времени, в зависимости от уровня и глубины сознания, формы и образа времени, акцента на прошлое или будущее, способов познания бу-

дущего, становится решающим фактором в процессе исследования эволюции социально-государственных систем.

Имея в виду все это, можно заметить, что переходный период, когда социальные системы нестабильны и находятся в нелинейной динамике (хаос), есть не что иное, как наличие обширных и многоуровневый условий, отношений в сложных социально-государственных систем, где временное восприятие изменяется, и время начинает сжиматься. В этих условиях социальная начальная память, возбуждаясь текущей памятью, пробуждает некоторые отношения, идеи, архетипы, и т.д., которые определяют выбор развития социально-государственной систем в момент бифуркации.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՈՐՈՇ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՀՀ ՕՐԵՆՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Եղիշե ԿԻՐԱՎՈՍՅԱԼ

ՀՀ վարչապետի օգնական, Միջազգային և համեմատական իրավունքի կենտրոնի տնօրեն ԵՊՀ Եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի ասիստենտ, ի.գ.թ.

ԱճՆԱ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱԼ

ԵՊՀ Եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի ասիստենտ, ի.գ.թ.

Միջազգային և ներպետական իրավունքների հարաբերակցության հիմնահարցը միջազգային իրավունքի կարևոր հիմնախնդիրներից է: Ներկայումս դժվար է պատկերացնել որևէ պետություն, որը կկարողանա գոյատևել մեկուսի՝ առանց միջազգային հանրության հետ հարաբերվելու: Այդ իսկ պատճառով միջազգային իրավունքի կիրառման արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն միջպետական հարաբերություններում այն պահպանելուց, այլ նաև միջազգային իրավունքի հիմնական սուբյեկտներ հանդիսացող պետությունների ազգային իրավական համակարգերի շրջանակում միջազգային իրավական նորմերի իրացումից: Գլոբալացման ներկայիս պայմաններում պետությունների փոխհարաբերության եզրերը ավելի են ընդարձակվում, որը առաջացնում է տվյալ հարաբերությունների իրավական կարգավորման մեխանիզմների կատարելագործման անհրաժեշտություն:

Այնպիսի է, որ նման պայմաններում պետությունների համագործակցությունը կարգավորող հիմնական գործիքը միջազգային իրավունքի առաջնային աղբյուրը՝

միջազգային պայմանագիրն է: Դա էլ պայմանավորում է միջազգային պայմանագրի՝ որպես միջազգային իրավական նորմեր ամրագրող առաջնային գործիքի դերի և նշանակության ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը: Իսկ թե ինչպես են ապահովվում միջազգային պայմանագրային պարտավորությունների կատարումը պետության շրջանակներում, արդեն սահմանվում են պետության ներքին օրենսդրական ակտերով, որոնք ոչ միայն որոշում են միջազգային և ներպետական իրավունքի հարաբերակցման եզրերը, այլև պետության կողմից միջազգային պայմանագրերի ապահովման կոնկրետ մեխանիզմները:

Միջազգային պայմանագրային ներպետական գործընթացը սահմանող օրենքների փոփոխման անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ հաճախ: Սակայն, օրենսդրի հիմնական խնդիրներից մեկն էլ այն է, որ ընդունված օրենքները լինեն հնարավորինս կատարյալ, իրավական ու կիրառելի և, որ պակաս կարևոր չէ, կայուն:

«ՀՀ միջազգային պայմանագրերի մասին» ՀՀ օրենքը ընդունվել է 2007թ. փետրվարի 22-ին: Օրենքում առկա են բազմաթիվ բացեր և վիճահարույց դրույթներ, որոնցից մի քանիսը կփորձենք ներկայացնել սույն հոդվածում: Քանի որ օրենքում առկա խնդիրները և բացթողումները բազմաթիվ են, այստեղ մենք կներկայացնենք միայն միջազգային պայմանագիր հասկացությանը և միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավասություն ունեցող կազմավորումներին առնչվող հիմնահարցերը և դրանք լուծելու հնարավոր ուղիները:

Համաձայն Վիեննայի կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի՝ յուրաքանչյուր պետություն

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

իրավասու է կնքելու միջազգային պայմանագիր: Վերջինս միջազգային իրավունքի սուբյեկտների միջազգային իրավասուբյեկտության կարևոր գործոն է:

Ըստ գերմանացի իրավաբան Ֆ. Բերբերի՝ «Միջազգային պայմանագիրը միջազգային իրավունքի առնվազն երկու սուբյեկտների համաձայնեցված կամահայտությունների գիտակցված և կամավոր միավորումն է, որը միտված է իրավահարաբերություններ ստեղծելու, փոփոխելու ու դադարեցնելու»¹: Իսկ անգլիացի իրավաբան Ջ. Ֆիցմորիսը տալիս է միջազգային պայմանագրերի հետևյալ ձևակերպումը. «Միջազգային պայմանագիրը միջազգային համաձայնություն է, որն արտացոլված է միասնական ձևական ակտում (անկախ նրա անվանումից, վերնագրից կամ նշանակությունից), կնքված է այն կողմերի միջև, որոնք բոլորն էլ կամ որոնցից երկուսը միջազգային իրավունքի սուբյեկտներն են, օժտված են միջազգային պայմանագրեր կնքելու միջազգային իրավասուբյեկտությամբ և իրավունակությամբ, որոնց նպատակն է ստեղծել իրավունքներ և պարտականություններ կամ սահմանել միջազգային իրավունքով կարգավորվող հարաբերություններ»²: Նշված հասկացությունները հիմնականում համապատասխանում են Վիեննայի 1969 թ. մայիսի 23-ի կոնվենցիայով տրված բնորոշմանը, համաձայն որի՝ «միջազգային պայմանագիրը պետությունների միջև գրավոր կնքված և միջազգային իրավունքով կարգավորվող միջազգային համաձայնություն է, անկախ այն բանից, թե այդ համաձայնությունը ներարված է մեկ, երկու կամ մի քանի փոխկապակցված փաստաթղթերում, ինչպես նաև նրա որոշակի անվանումից»: Սուբյեկտային կազմի առումով՝ միջազգային պայմանագիր հասկացության շրջանակներն ընդլայնվեցին 1986 թ. Վիեննայի կոնվենցիայով՝ լրացնելով պայմանագրային իրա-

վասուբյեկտությամբ օժտված կազմավորումների ցանկը միջազգային միջպետական կազմակերպություններով:

Վերը նշվածի հիման վրա կարելի է փաստել, որ «միջազգային պայմանագիր» հասկացությունը պետք է ունենա հետևյալ հիմնարար բաղադրատարրերը՝

1. պայմանագրի կողմերը միջազգային իրավունքի սուբյեկտներ են, որոնք օժտված են **միջազգային իրավասուբյեկտությամբ**³ կամ որպես **նվազագույն պահանջ՝ պիտի օժտված լինեն միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավունակությամբ**,

2. միջազգային պայմանագրերը ստեղծում են միջազգային իրավունքի նորմեր, որոնք կողմերի համար առաջացնում են **իրավունքներ և պարտականություններ**,

3. ժամանակակից միջազգային պայմանագիրը **ձևակերպվում է գրավոր**,

4. պայմանագիրը պետք է **կարգավորվի միջազգային իրավունքով**:

Սակայն, շատ դեպքերում պետությունները շեղվում են նշված չափանիշներից՝ տալով միջազգային պայմանագրի կամայական սահմանումներ՝ երբեմն դուրս գալով միջազգային իրավունքի սահմաններից: Նման մոտեցում, ցավոք, որդեգրել է նաև ՀՀ օրենսդիրը:

Ներկայացնենք օրենքի կիրառման հիմքը հանդիսացող հասկացությունների և տարբեր միջազգային իրավական եզրույթների նկատմամբ օրենսդրի ընդունած անհաջող սահմանումներին առնչվող խնդիրներից մի քանիսը:

Նախ, օրենքի խանիճադանջության գործում մեծ դեր է խաղացել օրենքի հիմնական հասկացություններին վերաբերող հոդվածի բացակայությունը: Համակարգային այս բացթողումը զգալիորեն նվազեցնում է օրենքի կիրառման արդյունավետությունը: Նման հոդված, օրինակ, ամրագրված է Ռուսաստանի Դաշնության միջազգային պայմանագրերի մասին օրենքում:

Օրենսդիրը միջազգային պայմանագրի բնորոշումը տալիս է 2-րդ հոդվածում, որը

սահմանում է հետևալը. «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, սույն օրենքով և միջազգային հանրային իրավունքի նորմերով (այսուհետ՝ միջազգային իրավունք) սահմանված կարգով Հայաստանի Հանրապետության և միջազգային իրավունքի սուբյեկտի, ինչպես նաև սույն օրենքի 6-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված կազմակերպության կամ միավորման միջև ստորագրված և սույն օրենքով սահմանված կարգով ուժի մեջ մտած և Հայաստանի Հանրապետության համար պարտադիր դարձած գրավոր համաձայնություն է»:

Այս հոդվածը առաջ է բերում մի շարք վիճահարույց խնդիրներ, որոնց կփորձենք անդրադառնալ ստորև: Օրենքը նույն՝ 2-րդ հոդվածի առաջին մասի երկրորդ և երրորդ պարբերությունները սահմանում է հետևյալը.

«...Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիր է համարվում նաև ուժի մեջ մտած այն միջազգային պայմանագիրը, որին Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է սույն օրենքով և միջազգային իրավունքի նորմերով սահմանված կարգով:

Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիր է համարվում նաև սույն օրենքով սահմանված կարգով կնքված միջազգային պայմանագրում փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելու մասին պայմանագիրը»:

Մեր խորին համոզմամբ, առանձին անդրադառնալ ՀՀ միջազգային պայմանագրերին՝ դրանք «ՀՀ միջազգային պայմանագիր» եզրույթի մեջ ներառելու նպատակով, անհնաստ է: Ջուտ օրենսդրական տեխնիկայի և տարրական տրամաբանության կանոնների տեսանկյունից, անհրաժեշտություն չկա այս դրույթը նախատեսել, քանի որ նույն հոդվածի առաջին մասի առաջին պարբերության մեջ ամրագրված հասկացությունն արդեն իսկ ներառում է բոլոր միջազգային պայմանագրերը, ո-

րոնք Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ են մտել: Ավելին, օրենսդիրը, դուրս գալով ներպետական իրավունքի կարգավորման շրջանակներից, 2-րդ հոդված առաջին մասի երրորդ պարբերությամբ սահմանում է. «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիր է համարվում նաև սույն օրենքով սահմանված կարգով կնքված միջազգային պայմանագրում փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելու մասին պայմանագիրը»: Այն հանգամանքը, թե այս կամ այն միջազգային պայմանագրում փոփոխությունների կատարումը ինչ իրավական ձևով պետք է իրականացվի ոչ թե ներպետական, այլ իրավունքի կարգավորման խնդիր է: Նշված դրույթը հակասում է 1969 թ. Վիեննայի կոնվենցիայի 39-րդ հոդվածին, համաձայն որի՝ պայմանագիրը կարող է փոփոխության ենթարկվել կողմերի համաձայնությամբ: Կոնվենցիայի երկրորդ մասի դրույթները, որոնք վերաբերում են պայմանագրի կնքմանը և ուժի մեջ մտնելուն, կիրառվում են նման համաձայնության դեպքում, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Նման դրույթից ակնհայտ է, որ Վիեննայի կոնվենցիան հնարավորություն է ընձեռում փոփոխել պայմանագիրը նաև այսպես կոչված «արտապայմանագրային» եղանակով: Այսպես, խոսելով միջազգային պայմանագրերում կատարվող փոփոխությունների իրավական ձևի մասին՝ ռուս միջազգայնագետ-իրավաբաններ Ա.Ն. Տալալանը և Ն.Վ. Չախարովան մատնանշում են, որ միջազգային իրավունքում գոյություն չունի որևէ նորմ, որը մասնակից պետություններից կպահանջի օգտագործել փոփոխվող պայմանագրի նույն ձևը, անվանումը և մակարդակը: Պայմանագիրը որպես կանոն պարունակում է դրույթներ, որոնք հենց վերաբերում են փոփոխումներ և/կամ լրացումներ կատարելուն: ՄԱԿ-ի Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովը նույնիսկ նախատեսում է միջազգային պայմանագրի փոփոխման բանավոր եղանակ, այդ թվում՝ պետութ-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

յունների պրակտիկայի արդյունքում: Այլ կերպ ասած՝ միջազգային պայմանագրի փոփոխման կարգն ամրագրող դրույթի նախատեսումը նախ անհմատ է, քանի որ այն դատապարտված է անգործության այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ խնդիրը միջազգային իրավունքի կարգավորման առարկա է, երկրորդ՝ գոյություն ունի ակնհայտ անհամապատասխանություն Վիեննայի 1969թ. կոնվենցիայի դրույթի և հիշատակված հոդվածի միջև, իսկ համաձայն 33 Սահմանդրության 6-րդ հոդվածի «դուալիստական» մեկնաբանության՝ նման հակասության պարագայում կիրառման է ենթակա միջազգային պայմանագրային դրույթը: Ավելին, դրույթը պրակտիկ իրավիճակում կարող է առաջացնել բազմաթիվ բարդություններ, հատկապես երբ պայմանագրի մյուս կողմը կիրառում է պայմանագրի փոփոխման առավել պարզեցված ընթացակարգեր: Առաջարկում ենք ընդհանրապես հանել նշված դրույթը և փաստաթուղթը միջազգային պայմանագիր բնորոշելիս ղեկավարվել մայր պայմանագրի դրույթներով կողմերի համաձայնությամբ կամ, դրանց բացակայության դեպքում, միջազգային իրավունքով:

Գտնում ենք, որ առավել խելամիտ կլինեն միջազգային պայմանագիրը բնորոշել՝ հենվելով Վիեննայի 1969թ. կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածում տրված բնորոշման վրա: Առավել ևս, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ պետությունների մեծ մասի՝ Ավստրալիայի, Կանադայի, Չիլիի, Չինաստանի, Կոլումբիայի, Եգիպտոսի, Գերմանիայի, Ճապոնիայի, Մեքսիկայի, Նիդերլանդների, Ռուսաստանի, Շվեյցարիայի, Սիացյալ Թագավորության և այլ պետությունների ներպետական օրենսդրության մեջ տրված «միջազգային պայմանագիր» եզրույթի բնորոշումը հիմնականում համապատասխանում է Վիեննայի կոնվենցիայում ամրագրված սահմանմանը⁵:

Նշվածից զատ՝ 2-րդ հոդվածի առաջին մասում «ստորագրված» եզրույթի փոխարեն առաջարկում ենք «կնքված» բառը, քանի որ հնարավոր են իրավիճակներ, երբ պայմանագիրը չանցնի ստորագրման փուլ: Խոսքը մասնավորապես պայմանագրին միանալու մասին է: Այդ իսկ պատճառով «կնքում» տերմինն այս պարագայում իրավական տեսանկյունից ավելի ճիշտ է, քանի որ պայմանագիրը ամեն դեպքում անցնելու է կնքման փուլերից որևէ մեկը:

2-րդ հոդվածում օգտագործվում է «միջազգային իրավունքի սուբյեկտ» կապակցությունը, սակայն օրենքը չի տալիս այդ եզրույթի հստակ սահմանում: «Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ» եզրույթը վիճելի գիտական կատեգորիա է, տեսական աղբյուրներում մինչև օրս շարունակվում են վեճերը այս հարցի կապակցությամբ: Դեղինակների մի խումբ, հատկապես հաշվի առնելով միջազգային իրավական վերջին զարգացումները միջազգային քրեական տրիբունալների ստեղծման և գործունեության վերաբերյալ, գտնում է, որ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է հանդիսանում նաև ֆիզիկական անձը⁶: Եթե հիմք ընդունենք այս մոտեցումը, ապա, օրենսդրի որդեգրած տրամաբանությունը հաշվի առնելով, կարող ենք պնդել, որ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի մյուս կողմ են հանդիսանում նաև ֆիզիկական անձինք:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ «միջազգային իրավունքի սուբյեկտ» հասկացությունը կիրառելու դեպքում անհրաժեշտ է հստակորեն ամրագրել դրա սահմանումը, քանզի դրա բացակայությունը կարող է առաջ բերել է օրենքի դրույթների տարրնկալման խնդիրներ: Նշված մտահոգությունն ակնհայտ է դառնում, օրինակ, հոդված 6-ի 1-ին մասի երկրորդ պարբերության հետևյալ ձևակերպմամբ. «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի մյուս կողմից հանդես եկող սուբյեկտներ կարող են լինել միջազգային իրավունքի սուբյեկտները՝ օտարերկրյա

պետությունները, միջազգային կազմակերպությունները, միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտները, ինչպես նաև սույն հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված կազմավորումները»: Ակնհայտ է, որ օրենսդիրը «միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտներ» հասկացության բովանդակությունը պարզաբանելու համար պետք է հղում կատարի դոկտրինային, ինչը, ինչպես արդեն նշվեց, միանշանակ պատասխան չի տալիս այդ հարցին և հետևաբար կարող է առաջ բերել ավելորդ բարդություններ պրակտիկայում:

Անհրաժեշտ է փաստել, որ արդի միջազգային իրավունքում իրակավական հստակ կարգավորում են ստացել միայն պետությունների և միջազգային միջպետական կազմակերպությունների միջև կնքվող միջազգային պայմանագրերը՝ 1969թ. և 1986թթ. Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի մասին Վիեննայի կոնվենցիաները: Միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների կամ այն կազմավորումների, որոնց միջազգային իրավասուբյեկտությունը կասկածի տակ է դրվում, միջազգային պայմանագրային իրավունակության մասին միանշանակ դատողություններ դեռևս գոյություն չունեն: Իհարկե, կարելի է օրենսդրությունը որոշ առումով համարել առաջադիմական, քանի որ այնտեղ փորձ է կատարվում դյուրին լուծում տալու միջազգային իրավունքի բարդ հիմնախնդիրներին, սակայն հարցն այն է, որ դա է օրենսդրության կարգավորման առարկան չէ, ավելին՝ է օրենսդիրը չի հետապնդում նման խնդիր: Օրենքի կարգավորման առարկայի տեսանկյունից պարզապես անհրաժեշտ է «միջազգային իրավունքի սուբյեկտ» հասկացությունն օգտագործելիս հստակ թվարկել այն կազմավորումները, որոնք օրենքի նպատակների համար համարվում են այդպիսին:

Հաշվի առնելով վերը շարադրվածը՝ գտնում ենք, որ հոդված 2-ի առաջին մասը հարկավոր է վերախմբագրել հետևյալ կերպ.

«Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը միջազգային իրավունքով և սույն օրենքով սահմանված կարգով Հայաստանի Հանրապետության և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների՝ պետության, միջազգային միջպետական կազմակերպության, ինչպես նաև սույն օրենքով որպես Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի սուբյեկտ նախատեսված այլ կազմավորումների միջև կնքված և սույն օրենքով սահմանված կարգով ուժի մեջ մտած գրավոր համաձայնությունն է, որը պայմանագրի կողմերի համար սահմանում է իրավունքներ և պարտականություններ, փոփոխում կամ դադարեցնում է դրանք»:

Որպես այլընտրանք առաջարկում ենք նույն հոդվածի հետևյալ խմբագրությունը.

«Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը միջազգային իրավունքով և սույն օրենքով սահմանված կարգով Հայաստանի Հանրապետության և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների՝ պետության, միջազգային միջպետական կազմակերպության, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի համաձայն միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավունակություն ունեցող կազմավորման միջև կնքված և սույն օրենքով սահմանված կարգով ուժի մեջ մտած գրավոր համաձայնությունն է, որը պայմանագրի կողմերի համար սահմանում է իրավունքներ և պարտականություններ, փոփոխում և/կամ դադարեցնում է դրանք»:

Վերջին տարբերակը առավել ճկուն մտեցնում է, քանզի հնարավորություն է ընձեռում չսահմանափակվելու օրենսդրական քարացած թվարկմամբ և կողմի պայմանագրային իրավունակության հարցի լուծումը որոշելու միջազգային իրավունքի հիման վրա, ինչը հնարավորություն կտա նաև հաշվի առնելու միջազգային-իրավական նոր զարգացումները:

Շարունակելով «միջազգային պայմանագիր» եզրույթի սահմանմանն առնչվող հիմնախնդրի քննարկումը՝ պետք է նշել,

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

որ բավական վիճահարույց է նաև հողված 2-ի կետ 3-ով սահմանված դրույթը, համաձայն որի՝ միջազգային պայմանագիր չի համարվում վարչական կամ տեխնիկական կամ կազմակերպչական կամ որևէ այլ համանման հարցեր կարգավորող այն պայմանագիրը, որը թեև կնքված է միջազգային պայմանագրի սուբյեկտների միջև և նրանց համար սահմանում է իրավունքներ և պարտականություններ, փոփոխում կամ դադարեցնում է դրանք, սակայն միանգամայն կամ որոշակի ժամկետով կիրառման նպատակ հետապնդելու պատճառով անմիջապես դադարեցնում է իր գործողությունը կամ հետապնդում է բուն միջազգային պայմանագրի կնքմանն ուղղված նախապատրաստական աշխատանքներ իրականացնելու նպատակ:

Խնդիրն այն է, որ օրենսդիրը միևնույն՝ միջազգային պայմանագիր հասկացության բնորոշման համար կիրառում է երկակի ստանդարտներ, ինչը առհասարակ հակասում է միջազգային իրավունքում ընդունված միջազգային պայմանագիր հասկացությանը: Ինչպես արդեն վերը նշվեց, միջազգային իրավունքի համաձայն՝ «միջազգային պայմանագիր» հասկացությունը բնորոշելիս առանձնացվում են հետևյալ հիմնական չափանիշները. 1. **միջազգային իրավասուբյեկտությամբ օժտված լինելը**⁷, 2. **իրավունքներ և պարտականությունների ստեղծում** կողմերի համար, 3. որպես կանոն՝ **գրավոր ձևակերպում**, 4. պայմանագիրը պետք է **կարգավորվի միջազգային իրավունքով**:

Վերը հիշատակված դրույթը հավանաբար նպատակ է հետապնդում առանձնացնելու այն փաստաթղթերը, որոնք «չեն կարգավորվում միջազգային իրավունքով»: Սակայն, նման ձևակերպումը ոչ թե օժանդակում է նշված չափանիշը մանրամասնելուն, այլև կարող է ստեղծել արհեստական խոչընդոտներ օրենքը կիրառելու

համար:

Բացի այդ՝ հողվածի նույն կետը հետագայում մանրամասնում է այն դեպքերը, որոնց վրա մասնավորապես տարածում է օրենսդրի սույն դրույթը, որը մեր խորին համոզմամբ ավելի է բարդացնում իրավիճակը, քանի որ նման իրավիճակային նկարագրությունները տեղ չպետք է գտնեն օրենքում:

Շարունակելով միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակի ընդլայնումը՝ օրենսդիրը 3-րդ հողվածի 4-րդ կետով սահմանում է. «*Յայաստանի Յանրապետության միջազգային պայմանագիրը Յայաստանի Յանրապետության կամ պայմանագրի մյուս կողմի հետ կարող են ստորագրել նաև միջազգային մասնավոր իրավունքի սուբյեկտները՝ իրավաբանական անձինք*»: Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ պետությունը միջազգային իրավահարաբերություններում կարող է հանդես գալ ոչ միայն որպես միջազգային հանրային իրավունքի սուբյեկտ, այլ նաև ներպետական, մասնավոր իրավունքի սուբյեկտ: Նման դեպքում, պայմանագրերը նույնիսկ պետությունների միջև չեն համարվի միջազգային պայմանագրեր⁸:

Գտնում ենք, որ մասնավոր իրավունքի սուբյեկտներին որպես միջազգային պայմանագրի կողմ դիտելը չի համապատասխանում Վիեննայի կոնվենցիայով միջազգային պայմանագրին ներկայացվող մեկ այլ չափանիշի՝ **կարգավորվել միջազգային իրավունքով** (*governed by international law*): Իսկ վեջինս նշանակում է, որ պայմանագիրը պետք է իրավունքներ և պարտականություններ ստեղծի կողմերի համար միջազգային իրավունքի հիման վրա, այլ ոչ թե ներպետական իրավունքի⁹: ՄԱԿ-ի Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի համաձայն՝ «կարգավորվում է միջազգային իրավունքով» արտահայտությունը նպատակ ունի տարբերակել միջազգային հանրային իրավունքով կարգավորող պայմանագրերը այն պայմանագրերից, որոնք

թեև կնքված են պետությունների միջև, սակայն կարգավորվում են ներպետական իրավունքով¹⁰: Իսկ մասնավոր իրավունքի ուղղուի պայմանագրերը կամ ավելի կոնկրետ՝ կոնտրակտները, որպես կանոն, հղում են կատարում այս կամ պետության ներքին իրավունքին¹¹: Այսպիսով, անհրաժեշտ է հստակ տարբերակել միջազգային պայմանագրերը կոնտրակտներից, և պետք է ընդգծել, որ վերջիններս դուրս են օրենքի կարգավորման առարկայի շրջանակներից: Մի շարք պետությունների ներպետական օրենսդրության մեջ նման տարբերակում առկա է: Այսպես, Ավստրիայի օրենսդրությամբ սահմանվում է, որ պետությունը կարող է հանդիսանալ միջազգային մասնավոր իրավական կոնտրակտների կողմ, որի դեպքում կոնտրակտը ստորագրում է համապատասխան նախարարը: Ըստ Ավստրիայի օրենսդրության՝ **նշված կոնտրակտները տարբերվում են միջազգային պայմանագրերից, քանի որ առաջինները չեն շոշափում պետական իշխանությունը, այլ միայն վերաբերում են մասնավոր իրավունքների**¹²: Հետևաբար, անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ միջազգային մասնավոր իրավունքի ուղղուի պայմանագրերը միջազգային պայմանագրից սահմանազատելու և դրանց համար առանձին կարգավորում նախատեսելու համար:

Օրենսդիրը, վերը նշվածից զատ, ավելի է ընդլայնում պայմանագիր կնքելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակը: Այսպես, վերջին փոփոխությունների հետևանքով օրենքի 6-րդ հոդվածի 4-րդ մասը շարադրվել է հետևյալ խմբագրությամբ.

«Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի կողմ կարող են լինել նաև խաղաղության, մարդու իրավունքների պաշտպանության, հումանիտար կամ ֆինանսատնտեսական աջակցության ուղղուներին առնչվող հարցերով՝ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող կամ որպես այդպիսին չճանաչ-

ված կազմավորումները»:

Նախ, անհրաժեշտ ենք համարում ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավունակություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակի կարգավորման խնդիրը պետք է լուծվի միջազգային իրավունքի տեսանկյունից և ոչ թե ազգային իրավական համակարգով: Այն դեպքում, երբ պետությունը իր ներպետական օրենսդրությամբ փորձ է կատարում կարգավորելու նման բնույթի հարցեր, ապա դա միայն կարող է ունենալ ներպետական ազդեցություն և ոչ մի դեպքում՝ միջազգային: Ներպետական ազդեցություն ասելով այստեղ առաջին հերթին ի նկատի են առնվում այս կամ այն միջազգային-իրավական փաստաթղթի ներպետական ընթացակարգերի բովանդակությունը և համակարգը:

Առաջին, ենթադրենք, նշված դրույթի հիմնական նպատակն է հնարավորություն ստեղծել խուսափելու անցանկալի քաղաքական հետևանքներից՝ չճանաչված պետությունների կամ այլ նմանատիպ կազմավորումների հետ համագործակցելիս: Այլ կերպ ասած, որպեսզի պայմանագրի կնքման փաստը չդիտվի իբրև տվյալ կազմավորման իրավասուբյեկտության կամ պայմանագրային իրավունակության ճանաչում: Այս առումով անհրաժեշտ է նշել, որ չճանաչված պետության կամ, ինչպես օրենսդիրն է բնորոշում, «*միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող կամ որպես այդպիսին չճանաչված կազմավորումների*» հետ **միջազգային պայմանագիր կնքելու** դեպքում ինքնին այդ փաստը ենթադրում է նշված կազմավորման միջազգային իրավասուբյեկտության կամ առնվազն պայմանագրային իրավունակության ճանաչում՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նման փաստաթուղթը դիտվում է իբրև միջազգային պայմանագիր: Այսինքն, ստացվում է, որ քաղաքական տեսանկյունից նման կարգավորման պայմաններում որևիցե փաստաթղթի

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

կնքումը չճանաչված պետության կամ այլ կազմավորման հետ առաջ կբերի վերջինիս իրավասությունների կամ առնվազն պայմանագրային իրավունակության ճանաչում:

Մի կարևոր նկատառում ևս. նման իրավիճակներում Հայաստանի Հանրապետության կողմից կարող է ճանաչվել տվյալ կազմավորման միջազգային իրավասությունները, այլ միայն պայմանագրային իրավունակությունը՝ հաշվի առնելով, որ, ինչպես արդեն վերը նշվեց, գոյություն ունեն տարատեսակ կազմավորումներ, որոնք որևէ տրադիցիոն սուբյեկտի բնորոշման շրջանակներում չեն տեղավորվում: Այս առումով հարկ է նկատել, որ այսօր միջազգային իրավունքին հայտի են կազմավորումներ, որոնց պայմանագրային իրավունակությունը ճանաչված է, թեև նրանց իրավասությունները դրվում է կասկածի տակ¹³:

Երկրորդ, եթե խնդիրը դիտարկենք իրավական հարթության մեջ, ապա ակնհայտ է, որ հիշատակված դրույթի առկայությունը «ՀՀ միջազգային պայմանագրերի մասին» ՀՀ օրենքում որևէ կերպ չի փոխի նշված իրադրության հնարավոր իրավական հետևանքները, քանզի կնքված փաստաթղթի իրավական նշանակությունը որոշվելու է ոչ թե Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիման վրա, այլ միջազգային իրավունքի համաձայն¹⁴: Խնդիրն այն է, որ հետագայում միջազգային վեճերը կարգավորող մարմիններում և ընդհանրապես միջազգային պրակտիկայում վերը նշված փաստաթուղթը դժվար թե դիտվի որպես միջազգային պայմանագիր այն պարզ պատճառով, որ համապատասխան դատական մարմնի, միջազգային կազմակերպության կամ այլ միջազգային կառույցի կողմից վիճելի փաստաթղթի գնահատումը կատարվելու է միջազգային իրավունքին համապատասխան: Իսկ ՀՀ օ-

րենսդրի մոտեցումը նույն հարցի նկատմամբ չի համընկնում միջազգային իրավունքում առկա կարգավորման հետ, ինչն իր հերթին նշանակում է, որ այդ փաստաթղթի վրա անհրաժեշտության դեպքում որպես միջազգային պարտավորությունների և իրավունքների ծագման հիմք հղում կատարելը հնարավոր չի լինի¹⁵:

Հաշվի առնելով վերը շարադրված հանգամանքները՝ 6-րդ հոդվածի քննարկվող մասի ձևակերպումը կարելի է վերափոխել միջազգային իրավունքի վրա հղում կատարելով, այսպես.

«Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի կողմ կարող են հանդիսանալ նաև այն կազմավորումները, որոնց պայմանագրային իրավունակությունը ճանաչված է ժամանակակից միջազգային իրավունքում»:

Իսկ ինչպե՞ս են կարգավորում այս խնդիրը պետություններն իրենց ներպետական օրենսդրությամբ: Այս հարցի առնչությամբ առկա միջազգային պրակտիկան վկայում է այն մասին, որ պետությունների ներպետական օրենսդրություններում չեն ներառում նման դրույթներ¹⁶, ինչպես դա արվել է ՀՀ օրենքում: Մեր կարծիքով դա լիովին տրամաբանական է, քանզի ներպետական իրավունքով այս հարցը կարգավորելը որևէ գործուն կիրառություն չի ունենալու: Եթե խնդիրը չճանաչված կազմավորմանը որպես պետություն չճանաչելու մեջ է, ապա դա առավել դյուրին կարելի է կատարել բուն փաստաթղթում՝ պայմանագրում ներառված ձևակերպումներով՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ միջազգային պրակտիկայում արդեն իսկ առկա են նման «միջանկյալ» իրավական կազուսներ¹⁷:

Ընդհանրացնելով վերը արված վերլուծությունները՝ կարելի է կատարել հետևյալ հիմնական եզրահանգումները:

Առաջին, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ «միջազգային իրավունքի» սուբյեկտ հասկացության գործածումը օրենքում կարելի է փոխարինել մեկ այլ եզրույթով՝ **«միջազգային պայմանագիր կնքե-**

լու իրավասությունն ունեցող կազմավորում»: Նշված հասկացության ներառումը օրենսդրության մեջ նախ կնպաստի անորոշություններից խուսափելու, քանի որ օրենքը խնդիր չունի որոշել միջազգային իրավասությունների կտրուկ և դրան հարակից այլ հիմնահարցեր: Օրենքի տեսանկյունից կարևոր է միջազգային իրավունքի համաձայն միջազգային պայմանագիր կնքելու տվյալ կազմավորման իրավունակության առկայության հանգամանքը:

Երկրորդ, հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային բնույթի փաստաթղթեր է կնքում բազմատեսակ միջազգային կազմավորումների հետ, առաջարկում ենք հետևյալ ոչ հակասական մեխանիզմը. օրենքում կարելի է առանձնացնել փոխադարձ գրավոր համաձայնության մի նոր տարատեսակ, որը իր կարգավիճակով **միջազգային պայմանագիր չէ, սակայն անցում է բոլոր ներպետական ընթացակարգերը,** որոնք անհրաժեշտ են միջազգային պայմանագրի ուժի մեջ մտնելու համար: Այդ փաստաթուղթը կարող է անվանվել «միջազգային համաձայնություն», «միջազգային պայմանավորվածություն», «միջազգային կոնտրակտ» և այլն: Նշված փաստաթղթերը կկնքվեն այն կազմավորումների հետ, որոնք **չեն** բավարարում նախորդ պարբերությամբ սահմանված չափանիշը, այն է՝ **ըստ միջազգային իրավունքի իրավասու չեն կնքելու միջազգային պայմանագիր:**

Նշված լուծումները հնարավորություն կտան նախ՝ վերացնելու օրենսդիր մարմնի, ինչպես նաև ՀՀ Նախագահի կողմից իրավականցվող ներպետական վերահսկողության խնդիրները, եթե խոսքը դրամաշնորհների կամ վարկերի մասին է, ինչպես նաև հնարավորություն կտան առավել ճկուն քաղաքականություն դրսևորել ոչ միանշանակ կամ վիճելի կարգավիճակ ունեցող կազմավորումների հետ համագործակցելիս: Նման դասակարգումն առավել տրամաբանական և ճկուն գործիք կհանդիսանա պետության համար՝ արտաքին քաղաքականության բարդ խնդիրներին

արդյունավետ լուծում տալու համար: Նման կառուցակարգի կիրառումը նաև հնարավորություն կտա հետագայում խուսափելու Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված վավերացված միջազգային պայմանագրերի գերակայության սկզբունքի չարաշահումից: Քանի որ օրենքի նշված կարգավորումների պայմաններում Սահմանադրության հետ պոտենցյալ հակասության հավանականությունը չափազանց մեծ է, հատկապես եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ վավերացման գործընթաց են անցնում նաև միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունների, իրավաբանական անձանց հետ կնքված փաստաթղթերը: Նման պարագայում նաև իրավական կազուս է առաջանում. ոչ կառավարական կազմավորման հետ կնքված փաստաթղթի դրույթները գերակա են Հայաստանի Հանրապետության հիմնական օրենքի նկատմամբ: Չենք կարծում, որ սա իրավունքի տեսանկյունից կարելի է համաչափ համարել:

Նշվածից զատ՝ առաջարկվող լուծումը համահունչ է միջազգային իրավունքի պահանջներին, և օրենքը կմաքրվի ավելորդ դրույթներից, որոնք անհարկի ծանրացնում են այն՝ սահմանափակելով դրա կիրառման արդյունավետությունը:

Քննարկված բացթողումները հիմնականում բացատրվում են այն հանգամանքով, որ Հայաստանի Հանրապետությունը երիտասարդ պետություն է և չունի բավարար միջազգային իրավական փորձ: Սակայն այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ ինչ է միջազգային պայմանագիրը, ինչպիսի սուբյեկտներ են իրավասու կնքելու, ինչ է վերապահումը կամ հայտարարությունը և այլն, չափազանց կարևոր են: Այս հարցերի առնչությամբ այլ պետությունների հետ վեճեր առաջանալու դեպքում վեճը լուծող մարմինը հղում չի կատարելու Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը նշված հարցերի պատասխանները փնտրելիս: Այդ իսկ պատճառով այս տիպի միջազգային իրավական խնդիրները ներպետական օրենսդրությամբ կարգավորե-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

լիս չափազանց անհրաժեշտ է հաշվի առնել միջազգային իրավունքի էությունը և արդի զարգացումները:

Ներկայացված թերացումները հանդիսանում են հիմնական հայեցակարգային վիճահարույց խնդիրները, սակայն նշված բացթողումներից և անկատարություններից

րից զատ՝ օրենքում առկա են բազմաթիվ այլ անկատարություններ, որոնք իրավակիրառ գործընթացը անհարկի բարդացնում են, որի հիմնական պատճառը օրենքում պատմողական և չափից դուրս նկարագրողական բնույթի նախադասությունների կիրառությունն է: Հետագա գիտական հրապարակումներում մենք կանդրադառնանք նշված թերացումների առավել մանրամասն լուսաբանմանն ու իրավագիտական վերլուծությանը:

¹ Մեջբերումն ըստ Талалаев А.Н., Юридическая природа международного договора. М., 1963, էջ 106:

² Նույն տեղում, էջ 107:

³ Վիեննայի կոնվենցիաներից ոչ մեկը (1969, 1986) չի գործածում «միջազգային իրավունքի սուբյեկտ» հասկացությունը, սակայն արդի միջազգային իրավունքի դոկտրինայում հաճախ է օգտագործվում այս եզրույթը՝ պայմանագրային իրավունակությանը օժտված կազմավորումներին մատնանշելու նպատակով (տես ANTHONY AUST, MODERN TREATY LAW AND PRACTICE. *Second Ed.*, pp. 58-59):

⁴ Венская Конвенция о Праве Международных договоров. Комментарий. Составитель и автор комментариев А.Н. Талаев, отв. ред. Н.В. Захарова. М., 1997, էջ 107:

⁵ St' u Duncan B. Hollis, A Comparative Approach to Treaty Law and Practice, in ANTHONY AUST, MODERN TREATY LAW AND PRACTICE. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2007 NATIONAL TREATY LAW AND PRACTICE (ED. DUNCAN B. HOLLIS, MERRITT R. BLAKESLEE & L. BENJAMIN EDERINGTON), P. 10:

⁶ St' u M.W. Janis, Individuals as Subjects of International Law, 17 *Cornell International Law Journal* 61 (1984); CHRISTOPHER JOYNER, INTERNATIONAL LAW IN THE 21ST CENTURY 23-27:

⁷ Վիեննայի կոնվենցիաներից և ոչ մեկը (1969, 1986) չի գործածում «միջազգային իրավունքի սուբյեկտ» հասկացությունը, սակայն արդի միջազգային իրավունքի դոկտրինայում հաճախ է օգտագործվում այս հասկացությունը՝ պայմանագրային իրավունակությանը օժտված կազմավորումներին մատնանշելու նպատակով (տես ANTHONY AUST, MODERN TREATY LAW AND PRACTICE. *Second Ed.*, pp. 58-59):

⁸ Венская коненция о праве международных договоров. Комментарий, с. 13:

⁹ ANTHONY AUST, op. cit., P. 20;

¹⁰ Yearbook of the International Law Commission 1966, vol. II, A/CN.4/SER. A/1966/Add. 1, P. 189, այնտեղ մասնավորապես ասվում է. “The phrase “governed by international law” serves to distinguish between international agreements regulated by public international law and those which, although concluded between States, are regulated by the national law of one of the parties (or by some other national law system chosen by the parties)...”:

¹¹ ANTHONY AUST, op. cit. P. 30.

¹² St' u Franz Cede, Gerhard Hafner, Naitonal Treaty Law and Practice: Republic of Austria, in NATIONAL TREATY LAW AND PRACTICE (ED. DUNCAN B. HOLLIS, MERRITT R. BLAKESLEE & L. BENJAMIN EDERINGTON), pp. 62-63:

¹³ Պետություններից, միջազգային միջպետական կազմակերպություններից միջազգային պրակտիկայում առկա են պայմանագրային փաստացի իրավունակություն ունեող ոչ տրադիցիոն կազմավորումներ: Այսպես, միջազգային պայմանագրային իրավունակությանը օժտված ոչ տրադիցիոն սուբյեկտներից են Կուկի կղզիները և Նիուն (The Cook Islands and Niue), որոնք ինքնակառավարվող տարածքներ են և ունեն ազատ ասոցիացիայի պայմանագիր Նոր Զելանդիայի հետ: Նշված երկու միավորումներն էլ Նոր Զելանդիայի և ՄԱԿ-ի՝ որպես պայմանագրերի ավանդապահի կողմից ճանաչվում են պայմանագրային իրավունակությանը օժտված սուբյեկտներ: Այլ կազմավորումներ՝ Վատիկանը, Թայվանը, Պաղեստինը, Հոնկ Կոնգը և այլն, ևս միջազգային պայմանագրերի կողմեր են, սակայն ոչ բոլոր դեպքերում են նրանք հանդես գալիս որպես պետություն: Այս մասին առավել մանրամասն տես Id. P. 72:

¹⁴ See ANTHONY AUST, *supra* note 18-19:

¹⁵ Սիեռա Լեոնեյի Հատուկ Դատարանը քննել է համանման գործ, երբ պայմանագրի (Lome Agreement) մյուս կողմի պայմանագրային իրավունակության բացակայության, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի հիման վրա իրավունքներ և պարտականություններ չստեղծելու փաստի հիման վրա փաստաթուղթը չի համարվել միջազգային պայմանագիր: *Prosecutor against Morris Kallon & Brima Bazzy Kamara*, Decision on Challenge to Jurisdiction: Lome Accord Amnesty, 13 March 2004, Special Court for Sierra Leone, paras. 36-60, ապստամբ կազմավորման պայմանագրային իրավունակության բացակայության մասին քննարկումները տես paras. 45-50:

¹⁶ NATIONAL TREATY LAW AND PRACTICE. ED. BY DUNCAN B. HOLLIS, MERRITT R. BLAKESLEE & L. BENJAMIN EDERINGTON.

¹⁷ Թերևս նման դրույթի առկայությունը կարող է արդարացնել ներպետական իրավական խոչընդոտներից խուսափելու նպատակը: Սակայն մշակած խնդիրը ևս հնարավոր կլիներ լուծել առավել ներդաշնակ իրավական տեսլանկայի միջոցով: Օրենքի մեջ ներառել դրույթ, համաձայն որի՝ միջազգային պայմանագրերի հասկացության սահմանները որոշելիս օրենքը կիրառողները պետք է հաշվի առնեն արդի միջազգային-իրավական զարգացումները, ինչը կլուծեր այս և շատ այլ առկա պոտենցիալ հիմնախնդիրներ:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ**НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕЧАНИЯ О ЗАКОНЕ РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ «О МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРАХ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ»****Егише КИРАКОСЯН**

*к.ю.н., Помощник Премьер Министра
Республики Армения, Директор Центра
международного и сравнительного права,
Ассистент кафедры Европейского и
Международного Права Ереванского
государственного университета*

Анна МАТЕВОСЯН

*к.ю.н., Ассистент Кафедры Европейского и
международного права Ереванского
государственного университета*

В статье обсуждаются проблемы применения «Закона о Международных договорах Республики Армения». В особенности авторы концентрируют внимание на проблеме определения понятия «международный договор» и ее соответствие с общепринятым определением данного понятия в современном международном праве. Авторами детально анализируется вопрос субъектов уполномоченных заключать международные договоры. Согласно по-

ложениям Закона РА «О Международных Договорах РА» круг субъектов уполномоченных заключать международные договоры значительно расширился, что, по мнению авторов не соответствует принципам современного права международных договоров. Для обоснования своей позиций авторы опираются также на практику регулирования указанных вопросов в законодательстве других государств (например- Австрия, Великобритания, Франция, Колумбия, США и т.д.). Особое внимание в статье уделено проблеме полономочия непризнанных государств (формирований) заключать международные договоры. Законодатель включил в состав субъектов имеющих право заключать международные договоры непризнанных государств (формирований), с которым авторы не соглашаются, обосновывая свою позицию тем, что указанный подход законодателя противоречит нормам международного права в общем и права международных договоров в частности.

ԽԱՂԱՂԱՊԱՅ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ ՅՆԱՐԱՎՈՐ ԽԱՂԱՂԱՊԱՅ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մակար ՄԵԼԻՔՅԱՆ

մագիստրոս

Ներածություն. Խաղաղապահ գործողությունները ժամանակակից հակամարտությունների կարգավորման օժանդակ կառուցակարգերից են: Թեև խաղաղապահ գործողություններն ուղղակիորեն չեն նշվում ՄԱԿ-ի կանոնադրությունում, այնուամենայնիվ խաղաղապահ առաքելությունների հիմնումը կամ լիազորումը ՄԱԿ-ի՝ միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանմանն ուղղված գործունեության հիմնական միջոցներից մեկն է:

Ներկայումս ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի միջնորդությամբ հայ-ադրբեջանական բանակցությունների շրջանակներում քննարկվում է նաև Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղապահ ուժերի տեղակայման հարցը¹: Ուստի խաղաղապահ գործողություններին առնչվող խնդիրները քննարկելիս մենք հատուկ ուշադրություն ենք դարձրել Լեռնային Ղարաբաղում հնարավոր խաղաղապահ գործողությունների իրականացման դեպքում հնարավոր խնդիրներին:

ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի նախկին տեղակալ Մարակ Գոուլդինգը խաղաղապահ գործողությունները սահմանել է հետևյալ կերպ. «Խաղաղապահ գործողությունները ՄԱԿ-ի հրամանատարության ներքո գտնվող դաշտային գործողություններ են, որոնցում միջազգային քաղաքացիական և ռազմական անձնակազմը տեղակայված են կողմերի համաձայնությամբ, որպեսզի օգնեն վերահսկելու և լուծելու առկա և հնարավոր միջազգային հա-

կամարտությունները կամ այն ներքին հակամարտությունները, որոնք միջազգային հստակ նշանակություն ունեն²:

ՄԱԿ-ի խաղաղապահ գործողությունների առանձնահատկություններն են. 1. կողմերի համաձայնությունը, 2. Անվտանգության խորհրդի շարունակական ամուր անջակցությունը, 3. հստակ և կիրառելի մանդատը, 4. ուժի կիրառումից զերծ մնալը՝ բացառությամբ ծայրահեղ միջոցի, 5. ինքնապաշտպանության դեպքերի, զորք տրամադրող պետությունների պատրաստակամությունը մատակարարելու զինված ուժեր և անդամ պետությունների պատրաստակամությունը ապահովելու համապատասխան ֆինանսավորումը³:

Խաղաղապահ գործողությունների հիմնումը:

ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ խաղաղապահ գործողությունների հիմքը Անվտանգության խորհրդի և Գլխավոր ասամբլեայի գործունեությունը կարգավորող մի շարք ընդհանուր սկզբունքներ են:

Կանոնադրության VI գլուխը ՄԱԿ-ում խաղաղապահ գործողությունների հիմնման համար օգտագործվող հիմնական իրավական հիմքն է: 36(1) հոդվածի համաձայն՝ Անվտանգության խորհուրդը իրավասու է վեճի կարգավորման համար հանձնարարել համապատասխան ընթացակարգ կամ եղանակ⁴: Անվտանգության խորհուրդը սովորաբար մանդատը տրամադրում է վեց ամիս ժամկետով և պարբերաբար երկարաձգում այն կես ևս վեց ամսով, որպեսզի պահպանի ճնշումն այն կողմի վրա, որին ձեռնտու չէ խաղաղապահների դուրսբերումը:

VI գլխով Անվտանգության խորհրդի հանձնարարականները պարտադիր ուժ չունեն⁵: Կանոնադրության 2(7) հոդվածի

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

համաձայն՝ ՄԱԿ-ը պարտավոր է չմիջամտել անդամ պետությունների ներքին իրավասության հարցերին՝ բացառությամբ VII գլխով նախատեսված հարկադրական գործողությունների: Ուստի VI գլխով խաղաղապահ առաքելություն հիմնելու համար Անվտանգության խորհրդի բանաձևը պետք է ստանա առաքելության տեղակայման պետությունների համաձայնությունը: Տեղակայման պետությունը կարող է իր համաձայնությունը տալուց հետո ցանկացած պահի հետ վերցնել այն: Այսպես, Եգիպտոսը պահանջեց, որ UNEF I-ը դադարեցնի իր գործունեությունը, սակայն կարճ ժամանակ հետո դրան հետևեց նոր զինված ընդհարումը: Կողմերի համաձայնությունը հիմնականում տրվում է տեղակայման պետության կառավարության և ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի միջև նուտաների փոխանակության միջոցով: Խաղաղապահ առաքելության հիմնման համար «ձախողված պետությունների» կամ ոչ պետական կազմավորումների համաձայնությունը պարտադիր չէ, սակայն խաղաղապահ առաքելության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար ՄԱԿ-ը մեծ մասամբ հայցում է բոլոր կողմերի համաձայնությունը:

Անվտանգության խորհրդի մանդատը և տեղակայման պետության համաձայնությունը ստանալուց հետո խաղաղապահ առաքելությունը ձևավորվում է որպես Անվտանգության խորհրդի օժանդակ մարմին՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության 29-րդ հոդվածին համապատասխան:

VI գլխի հիման վրա կազմավորված խաղաղապահ առաքելությունները լիազորված չեն ուժ կիրառելու: Ըստ Արդարադատության Միջազգային Դատարանի՝ խաղաղապահ գործողությունը կարող է կազմավորվել առանց VII գլխին հղում կատարելու, եթե այն չի ներառում որևէ պետության դեմ ուժի կիրառում: Սակայն

ԱՄԴ-ն մեկնաբանում է VII գլխով նախատեսված հարկադիր գործողությունները բացառապես որպես պետության դեմ իրականացվող գործողություններ⁸: Յետևաբար՝ ոչ պետական դերակատարների կամ խմբերի դեմ ուժի կիրառումը կարող է իրականացվել նույնիսկ առանց VII գլխով նախատեսված լիազորություններ ստանալու:

Անվտանգության խորհուրդը իրավասու է հղում կատարել VII գլխին և արդեն իսկ կազմավորված խաղաղապահ գործողությունների մանդատին հավելել հարկադրական լիազորություններ, որի դեպքում արդեն կողմերի համաձայնությունը ստանալը պարտադիր պայման չէ: Այսպես, Սոմալիում (UNOSOM II) և Չարավսլավիայում (UNPROFOR) խաղաղապահ առաքելությունները, որոնք նախապես կազմավորվել էին առանց հարկադրական լիազորությունների, լրացուցիչ մանդատ ստացան, որը ներառում էր նաև հարկադիր միջոցառումներ⁹:

Ըստ ԱՄԴ-ի՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության 11(2) և 14-րդ հոդվածները օժտում են Գլխավոր ասամբլեային նույնանման լիազորություններով, ինչ 36-րդ հոդվածը Անվտանգության խորհրդին, և կարող են հիմք հանդիսանալ խաղաղապահ գործողությունների համար, ինչպես որ դա տեղի ունեցավ UNEF-ի և ONUC-ի դեպքում:

Ճիշտ է, Անվտանգության խորհուրդը առաջնային պատասխանատվություն է կրում միջազգային խաղաղության և անվտանգության ոլորտում, սակայն այդ պատասխանատվությունը բացարձակ չէ, և Գլխավոր ասամբլեան ևս կարևոր դեր է խաղում միջազգային խաղաղության պահպանման ոլորտում¹⁰: Գլխավոր ասամբլեայի համար միակ սահմանափակումը 12-րդ հոդվածն է, որի համաձայն Գլխավոր ասամբլեան իրավասու չէ զբաղվելու այն խնդիրներով, որոնցով արդեն զբաղվում է Անվտանգության խորհուրդը: Սակայն 377 բանաձևի համաձայն (Uniting for Peace), եթե Անվտանգության խորհուրդը չի կարողանում իրագործել իր առաջնային պա-

տասխանատվությունը, ապա Գլխավոր ասամբլեան պետք է անմիջապես քննարկի այդ խնդիրը և համապատասխան հանձնարարականներ տա կոլեկտիվ գործողությունների մասնակիցներին¹¹:

Խաղաղապահ առաքելությունների ընդհանուր ղեկավարումն իրականացվում է Քարտուղարության և Գլխավոր քարտուղարի կողմից: ՄԱԿ-ի կանոնադրության 98-րդ հոդվածի համաձայն՝ Անվտանգության խորհուրդը Գլխավոր քարտուղարին կարող է վստահել որոշակի գործառույթներ: Այսպես, խաղաղապահ գործողությունների ղեկավար սովորաբար նշանակվում է տեղակայման պետությունում *Գլխավոր քարտուղարի հատուկ ներկայացուցիչը* (SRSG), ռազմավարական ղեկավարումն ու քաղաքական ուղղորդումը իրականացվում է *խաղաղապահ գործողությունների ղեկարտամենտի* կողմից (DPKO), իսկ խաղաղապահ գործողությունների մատակարարմամբ և վարչական օժանդակությամբ զբաղվում է *Դաշտային մատակարարման ղեկարտամենտը* (DFS), որը հաշվետու է խաղաղապահ գործողությունների ղեկարտամենտին¹²:

ՄԱԿ-ի կողքին տարածաշրջանային կազմակերպությունները ևս իրավասու են խաղաղապահ գործողություններ իրականացնել՝ ինչպես ՄԱԿ-ի մանդատով, այնպես էլ առանց դրա: Նման խաղաղապահ առաքելություններ իրականացրել են Ամերիկյան պետությունների կազմակերպությունը, Աֆրիկյան Միությունը, ՆԱՏՕ-ն, Եվրոպական Միությունը, ինչպես նաև ԱՊՀ-ն: Որոշ դեպքերում ՄԱԿ-ը և այլ կազմակերպություններն իրականացնում են համատեղ խաղաղապահ առաքելություններ: Ընդ որում՝ միայն ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն է իրավասու լիազորելու հարկադրական գործողություններ VII-րդ գլխի հիման վրա, իսկ տարածաշրջանային կազմակերպություններն իրավասու են կազմակերպել խաղաղապահ գործողություններ՝ առանց ուժ կիրառելու իրավասության:

Խաղաղապահ առաքելությունների հիմնական գործառույթները

Խաղաղապահ գործողություններն ըստ իրենց մանդատներում ամրագրված գործառույթների բաժանվում են երկու խմբի՝ դասական և բազմակողմանի:

Դասական խաղաղապահ առաքելությունների հիմնական նպատակը հակամարտող կողմերի միջև «կապույտ պատնեշի» ձևավորումն է, որը վերջիններիս լրացուցիչ երաշխիքներ կտրամադրի առ այն, որ մյուս կողմը չի խախտի կնքված զինադադարը և չի ձգտի ռազմավարական առավելություն ստանալ: Այնուամենայնիվ, եթե կողմերից մեկը նպատակ ունենա վերսկսել ռազմական գործողությունները, ապա խաղաղապահները չեն կարողանա կանխել ագրեսիան: Այսպես, ՄԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերը չկարողացան կանխել 1967 թվականի արաբա-իսրայելական պատերազմը և 1974 թվականի Թուրքիայի ներխուժումը Կիպրոս՝ գտնվելով շփման գոտում: Մեկ այլ դեպքում՝ 1982 թվականին, Իսրայելական զորքերը շարժվեցին դեպի Լիբանան, և UNIFIL-ի խաղաղապահները մի կողմ քաշվեցին:

Անհրաժեշտ է ընդգծել նաև, որ խաղաղապահ գործողությունները սոսկ ժամանակավոր միջոցառումներ են, որոնց նպատակը ռազմական գործողությունների կանխարգելմանն օժանդակելն է: Իսկ վեճի հիմքում ընկած խնդիրների լուծման մեջ խաղաղապահ գործողությունների դերակատարությունը նվազագույն է¹³:

Դասական խաղաղապահ գործողությունների հիմնական լիազորությունները հետևյալներն են՝

- Դիտարկում և զեկույցների պատրաստում՝ օգտագործելով դիտակետեր, ստուգայցեր, թռիչքներ և այլ տեխնիկական միջոցներ՝ կողմերի համաձայնությամբ,
- Ձինադադարի վերահսկում և ստուգման կառուցակարգերի աջակցություն,
- Տեղակայում որպես բուֆերային և վստահության ամրապնդման միջոց¹⁴:

1973 թվականի արաբա-իսրայելական

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

պատերազմի ավարտից հետո կազմավորված UNEF II-ը (ՄԱԿ-ի ճգնաժամային գործերը) համարվում է դասական խաղաղապահ գործողությունների օրինակ: UNEF II-ը բաղկացած էր աշխարհի չորս հիմնական տարածաշրջանները ներկայացնող պետություններից: Առաքելության մանդատը Անվտանգության խորհրդի կողմից սահմանվել էր 6 ամիս և պարբերաբար երկարաձգվում էր: UNEF II-ը թեթև սպառազինությամբ անկողմնակալ ուժ էր, որի գործառույթների մեջ մտնում էին զինադադարով նախատեսված ապառազմականացված զոտու վերահսկումը և զինադադարով նախատեսված այլ դրույթների պահպանումը¹⁵:

Դասական խաղաղապահ առաքելությունները գերազանցապես կիրառվում էին սառըպատերազմյան միջպետական հակամարտությունների համար: Սակայն Սառը պատերազմի ավարտից հետո հակամարտությունները գերազանցապես կրում էին ներպետական բնույթ, և այդ պայմաններում դասական խաղաղապահ առաքելություններն այլևս անարդյունավետ էին: Սառը պատերազմի ավարտից հետո Անվտանգության խորհուրդը կիրառում է նաև VII գլուխը, երբ լիազորում է խաղաղապահ գործողություններ հետևյալ ֆլիկտային տարածքներում, ուր պետությունը ի վիճակի չէ պահպանելու ներքին անվտանգությունն ու հասարակական կարգը¹⁶:

ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի (UNDP) վիճակագրության համաձայն՝ Բեռլինի պատի անկումից հետո մինչև 1995 թվականը ամբողջ աշխարհում 82 զինված հակամարտություն է տեղի ունեցել, որոնցից 79-ը՝ ներքին¹⁷:

Բազմակողմ խաղաղապահ առաքելությունների հիմնական գործառույթներն են՝

– Ստեղծել և ապահովել կայուն միջավայր՝ ամրապնդելով պետության հնարավորությունները մարդու իրավունքների

ամբողջական հարգման պայմաններում,

– Խրախուսել քաղաքական գործընթացները՝ խրախուսելով երկխոսությունն ու վերաինտեգրումը, ինչպես նաև աջակցել լեգիտիմ և արդյունավետ կառավարման ինստիտուտների կազմավորմանը,

– Ապահովել համապատասխան պայմաններ, որպեսզի ՄԱԿ-ը և այլ միջազգային դերակատարները կարողանան պետության մակարդակով իրականացնել իրենց գործունեությունը փոխկապակցված և համակարգված ձևով¹⁸:

Խաղաղապահները դասական գործառույթներից բացի սկսեցին կատարել մի շարք նոր գործառույթներ: Որոշ խաղաղապահ գործողություններ ստացան լրացուցիչ հարկադրական գործառույթներ (UNPROFOR), կամ նրանք կատարում են նաև հանրաքվեի կազմակերպման գործառույթներ (UN-TAET), կամ նրանք իրականացնում են ոչ պետական կազմավորումների զինաթափում (ONUCA), կամ աջակցություն են ցուցաբերում Գլխավոր քարտուղարի միջնորդական առաքելության իրականացմանը (UNFICYP), կամ կողմերի միջև իրականացնում գերիների փոխանակություն (ONUC) և այլն¹⁹:

Առանձնահատուկ կառուցվածք ունի Կոսովոյում ՄԱԿ-ի խաղաղապահ առաքելությունը (UNMIK): UNMIK-ը բաղկացած է չորս հիմնասյուներից՝ 1. մարդասիրական (UNHCR-ի հետ համատեղ), 2. քաղաքացիական կառավարման (իրականացվում է ՄԱԿ-ի կողմից), 3. ժողովրդավարացման (ԵԱՀԿ-ի կողմից), 4. վերակառուցման (ԵՄ կողմից)²⁰:

Գլխավոր ասամբլեայի ընդունած չափանիշների համաձայն՝ դասական խաղաղապահ առաքելությունները պետք է տեղակայվեն Անվտանգության խորհրդի կողմից մանդատ ստանալուց 30 օրվա ընթացքում, իսկ բազմակողմ խաղաղապահ առաքելությունները՝ 90 օրվա ընթացքում²¹:

Խաղաղապահ գործողությունների արդյունավետության խնդիրը:

Ի՞նչ նախապայմաններ են անհրաժեշտ

արդյունավետ խաղաղապահ գործողությունների համար: Նախ, խաղաղապահ առաքելության արդյունավետության գնահատումն ունի բավականին մեծ սուբյեկտիվ տարր այն առումով, որ եթե խաղաղապահների լիազորությունները ու ռազմական կարողությունները սահմանափակ լինեն, ապա դա կնվազեցնի վերջիններիս դերակատարության աստիճանը՝ հնարավորություն չտալով գործի դնել իրենց կարողություններն ամբողջությամբ: Մյուս կողմից, եթե խաղաղապահները գործեն լայն լիազորությունների շրջանակներում, ապա դրա հետ մեծանում է նաև խաղաղապահների կողմից կողմնակալություն ցուցաբերելու և զորք տրամադրող պետությունների շահերի տեսանկյունից գործելու վտանգը:

Որպես խաղաղապահ գործողությունների հաջողության գրավական նշվում են երեք հիմնական նախապայմաններ՝ 1. կողմերի համաձայնությունը, 2. անկողմնակալությունը և 3. ուժի կիրառումը բացառապես ինքնապաշտպանության նպատակով²²: Ըստ նախկին Գլխավոր քարտուղարի՝ ՄԱԿ-ի խաղաղապահ գործողությունների անհաջողությունների հիմնական պատճառն այս երեք սկզբունքներից որևէ մեկի խախտումն է եղել:

Անշուշտ, անկողմնակալությունը պետք է առաջնային նշանակություն ունենա խաղաղապահների համար, ինչպես որ դա առաջնային է միջնորդական առաքելությունների համար: Սակայն որոշ դեպքերում անկողմնակալությունը դառնում է երկրորդական, երբ առկա է լինում կողմերից մեկի կոպիտ իրավախախտումները կանխելու խնդիր²³: ՄԱԿ-ի հիմնական ձախողումների փորձը 1993 թվականին Սոմալիում (UNOSOM II), 1994 թվականին Ռուանդայում (UNAMIR) և 1995 թվականին Սրեբրենիցայում (UNPROFOR), վկայում են, որ արդյունավետ խաղաղապահ գործողությունների համար վերը նշված պայմանները դեռ բավարար չեն:

Անհրաժեշտ է նաև, որ խաղաղապահ-

ների վրա դրված պարտականությունները համապատասխանեն նրանց իրական հնարավորություններին: Այսպես, Խաղաղապահ առաքելությունները Բոսնիայում և Սոմալիում չունեին բավարար ուժեր, որպեսզի կատարեին իրենց վրա դրված մանդատը: Բոսնիայում անվտանգ գոտիների պաշտպանության մանդատը ստանալուց հետո, ըստ Գլխավոր քարտուղարի, անհրաժեշտ էր ավելացնել խաղաղապահների թիվը 34 000-ով, սակայն դա տեղի չունեցավ, քանի որ ոչ մի պետություն պատրաստակամություն չհայտնեց տրամադրելու անհրաժեշտ ուժերը, և Սրեբրինիցայի ջարդերի կանխման համար խաղաղապահ ուժերն անզոր գտնվեցին²⁴:

Մեկ այլ դեպքում՝ Ռուանդայում, ՄԱԿ-ի խաղաղապահ ուժերը որևէ կերպ չխաչընդոտեցին ցեղասպանության իրականացմանը: Տվյալ դեպքում ՄԱԿ-ի անհաջողության հիմնական պատճառը արագ արձագանքման կառուցակարգերի բացակայությունն էր, որն ուղակիորեն փոխկապված է վերը նշված նախապայմանի հետ: Իրավական տեսանկյունից Անվտանգության խորհուրդը իրավասու էր Ռուանդայի խաղաղապահ ուժերին հարկադրական մանդատով օժտել, որպեսզի վերջիններս կանխեին ցեղասպանությունը: Սակայն իրականում առանց նոր ուժերի խաղաղապահներն ի զորու չէին գործնական հաջողության հասնել ցեղասպանությունը կանխելու խնդրում:

Ռուանդայի անհաջողությունից խուսափելու համար ՄԱԿ-ը կան պետք է նախապես պայմանավորվածության գա խաղաղապահ ուժեր տրամադրող պետությունների հետ, որպեսզի վերջիններս պարտավորվեն անհրաժեշտության դեպքում լրացուցիչ ուժեր տրամադրել, կան էլ ՄԱԿ-ի շրջանակներում պետք է կյանքի կոչվի ՄԱԿ-ի բանակի կառուցակարգը: Ըստ դրա՝ ՄԱԿ-ը պետք է մի շարք պետությունների հետ համաձայնագիր կնքի ՄԱԿ-ի մշտական զորքերի ձևավորման մասին: Այս ուժերը պետք է վարժված լինեն մեկ միաս-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

նական համակարգով և մարտական պատրաստվածության վիճակում տեղակայվեն իրենց երկրների տարածքում, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում ՄԱԿ-ը ունենա ստրատեգիական պահուստային ուժեր²⁶:

Խաղաղապահ ուժերի արդյունավետ գործունեության համար անհրաժեշտ հաջորդ նախապայմանը խաղաղապահ ուժեր տրամադրող պետությունների կողմից խաղաղապահ առաքելության ղեկավարման վրա ազդեցության չեզոքացումն է: Այս նպատակի իրագործման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի խաղաղապահ ուժերը կազմավորվեն վերջիններիս տեղակայման տարածքում ուղղակի շահեր չհետապնդող պետությունների զորքերից, և որ խաղաղապահ առաքելության ղեկավարումը կատարվի բարձր արդյունավետությամբ և հստակ ենթադասությամբ:

Այսպիսով, արդյունավետ խաղաղապահ գործողությունները գերազանցապես կախված են երեք հիմնական գործոնների՝ անկողմնակալ մոտեցման, արդյունավետ գործունեության և կոպիտ իրավախախտումների կանխարգելման համաչափ համադրումից:

Լեռնային Ղարաբաղում հնարավոր խաղաղապահ գործողությունները (ամփոփման փոխարեն)

Խաղաղապահ գործողությունների իրականացումը, ըստ լ'Աքվիլայի դրույթների, պետք է իրականացվեն որպես Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության երաշխիքներից մեկը: Սակայն, ինչպես նշվեց, խաղաղապահ գործողությունները կրում են ժամանակավոր բնույթ և չեն կարող դիտարկվել որպես անվտանգության երաշխիք: Խաղաղապահներն ընդամենը դիտարկում են կնքված պայմանագրերի իրականացումը և ուժ են կիրառում բացառապես ինքնապաշտպանության համար: Խաղաղապահ գործողությունները վաղ թե

ուշ կդադարեցվեն: Իսկ խաղաղապահների բացակայության պայմաններում հայ-ադրբեջանական սահմանը կվերադառնա այն վիճակին, որում էլ սկսվել էր հակամարտությունը՝ կրկին ռազմավարական առավելություն ընձեռելով Ադրբեջանին: Ուստի ապագայում Ադրբեջանը կօգտագործի ցանկացած առիթ՝ վերսկսելու ռազմական գործողությունները: Որպես պատերազմի առիթ կարող է ծառայել, օրինակ, ադրբեջանցիների իրավունքների պաշտպանությունը Լեռնային Ղարաբաղում:

Հետևաբար՝ հայկական կողմը չպետք է հրաժարվի Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության կոնկրետ երաշխիքներից՝ ի հաշիվ ժամանակավոր խաղաղապահ առաքելության: Իսկ Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության միակ կայուն երաշխիքը կլինի Քարվաճառի ու Լաչինի վերջնական միացումը Լեռնային Ղարաբաղին՝ որպես տարածքային փոխանակություն Ադրբեջանի կողմից օկուպացված Լեռնային Ղարաբաղի տարածքների հետ, ինչպես նաև զիջվող այլ հարակից տարածքների ապառազմականացումը:

Բազմակողմանի խաղաղապահ առաքելությունները իրականացնում են գործառույթների ավելի լայն շրջանակ, որոնք, ինչպես նշվեց, ներառում են հանրաքվեի կազմակերպումը, որոշակի կազմավորումների զինաթափումը, ՄԱԿ-ի միջնորդական առաքելությանն աջակցումը, ժամանակավոր կառավարման գործառույթների իրականացումը, փախստականների և ՆՏԱ-ների անվտանգ վերադարձի ապահովումը և այլն: Սակայն նշված գործառույթներից և ոչ մեկի կարիքը Լեռնային Ղարաբաղը չի զգում: Արցախի պետական ինստիտուտները վերահսկում են երկրամասի խաղաղ զարգացումը և արդյունավետ կերպով իրականացնում են իրենց իշխանական լիազորությունները: Ավելին, նշված գործառույթները ծառայում են հենց Ադրբեջանի շահերին: Եթե խաղաղապահները նման գործառույթներով օժտվեն, ապա վերջիններս ոչ թե կդառնան Լեռնային Ղարաբաղի

անվտանգության երաշխավորները, այլ փաստացի կգործեն վերջինիս շահերին հակառակ:

Հայկական կողմի համար Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղապահների դրական գործառույթները կարող են լինել հետևյալը.

1) խաղաղապահների տեղակայումը որպես «կապույտ բուֆեր» երկու կողմերի զորքերի միջև, որը նվազագույնի կհասցնի վերջնական կարգավորման ընթացքում երկու զորքերի միջև հրադադարի խախտման ռիսկերը:

2) Ցանկալի է, որպեսզի խաղաղապահների մանդատում ամրագրվի, որ եթե Լեռնային Ղարաբաղը զինված հարձակման ենթարկվի, ապա Եվրոպական Միության արագ արձագանքման զորքերը (կամ համանման այլ որևէ զորամիավորումներ) կպաշտպանեն երկրամասի անվտանգությունը:

3) Վերջնական հանրաքվեում ՄԱԿ-ը և ԵՄ-ն պետք է ունենան իրենց դիտորդական առաքելությունը, որի լիազորումը կարող է ներառվի խաղաղապահ առաքելության մանդատի մեջ: Սակայն բուն հանրաքվեի կազմակերպումը ՄԱԿ-ին զիջելը ևս հղի է անկանխատեսելի արդյունքներով:

Հետևաբար՝ եթե Լեռնային Ղարաբաղում պետք է խաղաղապահ գործողություններ իրականացվեն, ապա մեզ համար առավել նպատակահարմար է, որ խաղաղապահ առաքելության մանդատը սահմանափակվի դասական գործառույթներով՝ սահմանների և բուֆերային գոտիների վերահսկողությամբ:

Խաղաղապահ գործողությունների առավել բացասական հատկանիշներից է դժվար կանխատեսելիության բարձր մակարդակը. խաղաղապահների շուրջ մշտապես բախվում են զորք տրամադրող պետությունների և ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնող միջազգային կազմակերպությունների շահերը, որոնց ենթատեսչում տեղակայման պետությունների դերակատարությունը հակամարտության

կարգավորման հետագա ճակատագիրը որոշելու մեջ բավական նվազում է: Այդ իսկ պատճառով ի սկզբանե հստակ և մանրամասն մանդատը և առավել բարենպաստ պետությունների ներգրավումն առանցքային նշանակություն ունեն խաղաղապահ գործողությունների բարեհաջող ընթացքի համար: Օրինակ, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի դեպքում կողմերի միջև կնքված պայմանագրերով նախատեսված չէր խաղաղապահների դուրսբերման կարգը, ինչը լրացուցիչ խնդիրներ է ստեղծել ռուս-վրացական հարաբերություններում. Վրաստանը բազմիցս պահանջել է ԱՊՀ խաղաղապահների դուրսբերումը՝ վերջիններիս ներկայությունը որակելով իր տարածքի անօրինական օկուպացիա: Արդյունքում 2008 թվականի օգոստոսյան ռազմական գործողությունները սկսելու համար Վրաստանի իրավական հիմնավորումներից մեկը առանց իր համաձայնության խաղաղապահների ներկայությունն էր Հարավային Օսեթիայում, որոնց ոչնչացմանն էլ ուղղված էին վրացական զորքերի գործողությունները: Նման իրավիճակից խուսափելու համար անհրաժեշտ է նախապես պայմանագրային հիմքով սահմանել խաղաղապահ առաքելության դադարեցման կարգը:

Բազմակողմանի առաքելության գործառույթներից մեզ համար հատկապես վտանգավոր են ոչ պետական խմբավորումների զինաթափումն ու Հայաստանի կողմից Ղարաբաղին տրամադրվող ռազմական օգնության վերահսկումը:

Հետևաբար՝ Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղապահների տեղակայման հնարավոր արդյունքներում բացասական գործոններն ավելի շատ են, քան դրականները, և ընդհանուր առմամբ խաղաղապահ գործողությունների ներառումը նպատակահարմար չէ: Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը կարող է իրականացվել նաև առանց խաղաղապահ գործողությունների իրականացման: Ի վերջո, Հայաստանն ու Ադրբեյջանը 16 տարի արդեն ընդ-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

հանրուր առնամբ պահպանում են զինադա-

դարի ռեժիմը և կարող են վերջնական կարգավորումը ևս իրականացնել առանց երրորդ կողմի ռազմական միջամտության²⁶:

¹ *Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries*, L'AQUILA, Italy, 10 July 2009, available at <http://www.osce.org/item/38731.html>.

² Mark Goulding, *The Changing Role of the United Nations in Conflict Reslution and Peace-keeping*, speech given at the Singapore Institute of Policy Studies, March 13, 1991, p. 9.

³ THOMAS G. WEISS ET AL., *THE UNITED NATIONS AND CHANGING WORLD POLITICS* (5th ed., 2007), p. 36.

⁴ *Charter of the United Nations*, 1945, 1 UNTS XVI, Art. 33.

⁵ MALCOLM SHAW, *INTERNATIONAL LAW* (6th ed., 2008), p. 1103.

⁶ *Weiss*, *supra* note 3, p. 34.

⁷ Alexander Orakhelashvili, *The Legal Basis of the United Nations Peace-Keeping Operations*, 43 VA. J. INT'L L. 485, pp. 519-522.

⁸ *Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter)*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports (1962), p. 167.

⁹ *Orakhelashvili*, *supra* note 7, p. 495.

¹⁰ *Certain Expenses*, *supra* note 8 p. 271.

¹¹ UN Doc. A/Res/377 (1950), para. A.

¹² UN DPO, DFS, *UNITED NATIONS PEACEKEEPING OPERATIONS: PRINCIPLES AND GUIDELINES* (2008), p. 66.

¹³ HILAIRE MCCOUBREY & NIGEL D. WHITE, *THE BLUE*

HELMETS: LEGAL REGULATION OF UNITED NATIONS MILITARY OPERATIONS (1996), p. 5, 11-12

¹⁴ *Principles and Guidelines*, *supra* note 12, p. 21.

¹⁵ *Ibid.*, p. 33.

¹⁶ *Ibid.*, p. 14.

¹⁷ UNDP, *HUMAN DEVELOPMENT REPORT* (1994), p.47.

¹⁸ *Principles and Guidelines*, *supra* note 12, p. 22.

¹⁹ See Katarina Mansson, *The forgotten Agenda: Human Rights Protection and Promotion in Cold War Peacekeeping*, 10 C&S LAW 379 (2005).

²⁰ See *Written Contribution of the authors of the unilateral declaration of independence*, para. 4.24, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15678.pdf>.

²¹ UN Doc. A/55/305—S/2000/809, p. xi.

²² *Report of the Secretary-General on the work of the Organization*, UN Doc. A/50/60 - S/1995/1, para. 33; *Principles and Guidelines*, *supra* note p. 31.

²³ LORI F. DAMROSCH ET AL., *INTERNATIONAL LAW: CASES AND MATERIALS* (5th ed., 2009), p. 571.

²⁴ Yasushi Akashi, *The Use of Force in a United Nations Peace-Keeping Operation: Lessons Learnt From the Safe Areas Mandate*, 19 FORDHAM INT'L L.J. 312, p. 315.

²⁵ *Report supra* note 22, para. 43.

²⁶ *Shaw*, *supra* note 5, p. 1108.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОПЕРАЦИЙ ПО ПОДДЕРЖАНИЮ МИРА И ВОЗМОЖНАЯ МИРОТВОРЧЕСКАЯ ОПЕРАЦИЯ В НАГОРНОМ КАРАБАХЕ

Макар МЕЛИКЯН

магистр

В данной статье рассматриваются как правовые, так и международно-политические аспекты международных операций по поддержанию мира. Во второй части рассматриваются правовые основы развертывания операций по поддержанию мира Советом безопасности, Генеральной ассамблеей ООН, а так же другими международными организациями. Обращается особое внимание на разницу правовых основ размещения сил для поддержания мира и

размещения сил для принуждения к миру. В третьей части рассматриваются функции миротворческих сил характерные для операций по поддержанию мира. Мандаты миротворцев включают два основных группы функции — классические и многомерные. В третьей части рассматриваются необходимые основы для обеспечения высокой эффективности миротворческих операции, которые зависимы от обеспечения равновесия между основными правовыми и политическими факторами. В четвертой части рассматриваются вышеуказанные аспекты миротворческих операций в контексте возможной операции по поддержанию мира в Нагорном Карабахе.

ՔԱՂԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ՀԱՐՈՒՑՈՒՄԸ ՄԵՐԺԵԼՈՒ, ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՎ
ՎԱՐՈՒՅԹԸ ԿԱՐՃԵԼՈՒ ԿԱՍ ՔՐԵԱԿԱՆ ՀԵՏԱՊՆԴՈՒՄԸ
ԴԱԴԱՐԵՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐՈՎ ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ
ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ ՆՈՐ ԵՐԵՎԱՆ ԵՎԱԾ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐ
ԴԻՏԱՐԿԵԼՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆՆԴԻՐԸ ՔԱՂԱՑԻՎԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Տիգրան ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
ամբիոնի ասպիրանտ*

Ժամանակակից աշխարհում իրավա-
կան պետության և սահմանադրա-
կան ժողովրդավարության հիմնա-
կան հենասյուներ համարվող մարդու իրա-
վունքները և ազատությունները կկրեին
հռչակագրային բնույթ, եթե երաշխավոր-
ված չլինեին խախտված իրավունքները
վերականգնելու արդյունավետ կառուցա-
կարգերով: Դրանց շարքում ուշադրության
է արժանի նոր երևան եկած հանգամանք-
ներով դատական ակտերի վերանայման
ինստիտուտը, որն արդարադատության
պատշաճ իրականացման և օրինականութ-
յան ապահովման կարևորագույն երաշ-
խիքներից մեկն է քաղաքացիական դա-
տավարությունում¹:

Նոր երևան եկած հանգամանքներով
դատական ակտերը վերանայելու վարույ-
թին բնութագրական է այն հանգամանքը,
որ այստեղ վերանայման ենթակա են բա-
ցառապես օրինական ուժի մեջ մտած դա-
տական ակտերը: Դա նշանակում է
քննարկվող ինստիտուտի առավել հստակ,
լիարժեք և ողջամիտ իրավակարգավոր-
ման անհրաժեշտությունը, քանի որ, մտնե-
լով օրինական ուժի մեջ, դատական ակտը

ծեռք է բերում օրենքի ուժ, կողմերի համար
դառնում է «մասնավոր օրենք», պետական
հարկադրանքի ուժով ապահովված խիստ
որոշակի վարքագծի կոնկրետ կանոններ
սահմանող իրավական ակտ²: Այս կապակ-
ցությամբ հիշարժան է «Բրումարեսկուն
ընդդեմ Ռումինիայի» գործով Եվրոպական
դատարանի դիրքորոշումը, ըստ որի՝ *res
judicata*, այսինքն՝ դատական ակտերի
վերջնական լինելու սկզբունքը պահան-
ջում է, որ կողմերից ոչ մեկը իրավունք
չպետք է ունենա պահանջելու վերջնական
և պարտադիր դատական ակտի վերանա-
յում՝ գործը ուղղակի կրկնակի քննելու և
գործով նոր ակտ կայացնելու նպատակով:
Այսինքն՝ հարցի առնչությամբ երկու կար-
ծիքի առկայության հնարավորությունը
չպետք է հիմք հանդիսանա կրկնակի
քննության համար: Նահանջն այդ սկզբուն-
քից արդարացված է միայն այն դեպքում,
երբ դա անհրաժեշտ է էական և անհերքելի
փաստաբանների առկայության դեպքում³:

Ըստ այդմ՝ ՀՀ քաղաքացիական դատա-
վարության օրենսգրքի⁴ 204.32 հոդվածը
սահմանում է նոր երևան եկած հանգա-
մանքներով դատական ակտի վերանայ-
ման հիմքերը: Նոր երևան եկած հանգա-
մանքները դատավարության սուբյեկտնե-
րին նախկինում անհայտ այն հանգամանք-
ներն են, որոնք գոյություն են ունեցել օբ-
յեկտիվ իրականությունում գործի քննութ-
յան ժամանակ, գործը լուծելու համար ու-
նեն էական նշանակություն և դրանով իսկ

կասկածի տակ են դնում դատարանի՝ տվյալ գործով արած հետևությունները, այսինքն՝ դատական ակտի հիմնավորվածությունը⁵: Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի վերանայման հիմք կարող են հանդիսանալ ոչ թե ցանկացած, այլ միայն այն «նոր երևան եկած հանգամանքները», որոնք նախատեսված են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

Նման պայմաններում տեսական և գործնական առանձնակի կարևորություն է ստանում այն հարցերի պատասխանները, թե արդյոք որպես նոր երևան եկած հանգամանքներ կարող են դիտվել վկայի կողմից կեղծ ցուցմունք, փորձագետի կողմից ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու, թարգմանչի կողմից ակնհայտ սխալ թարգմանություն կատարելու, ինչպես նաև փաստաթղթերի կամ իրեղեն ապացույցների կեղծված լինելու փաստերի կապակցությամբ նախապատրաստված նյութերով կայացված քրեական գործի հարուցումը մերժելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշմամբ հաստատված հանգամանքները, և եթե այո, ապա այդ հանգամանքները ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի ո՞ր կետի լույսի ներքո են ենթակա զնահատման:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ նոր երևան եկած հանգամանքները հիմք են դատական ակտի վերանայման համար, եթե դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով հաստատված՝ վկայի ակնհայտ կեղծ ցուցմունքները, փորձագետի ակնհայտ կեղծ եզրակացությունը, թարգմանչի ակնհայտ սխալ թարգմանությունը, փաստաթղթերի կամ իրեղեն ապացույցների կեղծված լինելը հանգեցրել են ապօրինի կամ չհիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն: Այսինքն, նշված նորմում օրենսդիրը նախա-

տեսել է միևնույն խմբում ընդգրկված մի քանի հանգամանքներ, որոնց բնութագրական են հետևյալ հատկանիշները.

1. դրանք հանգամանքներ են, որոնք վկայում են ակնհայտ անթույլատրելի ապացույցի (վկայի կեղծ ցուցմունք, փորձագետի ակնհայտ կեղծ եզրակացություն, թարգմանչի ակնհայտ սխալ թարգմանություն և այլն) մասին, որը դրվել է դատական ակտի հիմքում,

2. առկա են օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռ, որով հավաստվում են հանցագործության առկայության փաստը և հանցանք կատարած անձանց մեղքը,

3. վկայի ակնհայտ կեղծ ցուցմունքը, փորձագետի ակնհայտ կեղծ եզրակացությունը, թարգմանչի ակնհայտ սխալ թարգմանությունը, փաստաթղթերի կամ իրեղեն ապացույցների կեղծված լինելը պետք է հանգեցնեն ապօրինի կամ չհիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն⁶: Այդ պատճառով էլ գործում առկա որևէ ապացույցի կեղծ լինելը դատավճռով հաստատվելու դեպքում այդ հանգամանքը հիմք չէ դատական ակտի վերանայման համար, եթե տվյալ ապացույցով հաստատվող գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները հաստատված են համարվել նաև այլ՝ արժանահավատ ապացույցների հիման վրա⁷: Հետևաբար, այս համատեքստում ակնհայտ է դառնում, որ քրեական գործի հարուցումը մերժելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշմամբ հաստատված հանգամանքները ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 2-րդ կետի հիմքով չեն կարող նոր երևան եկած հանգամանքներ համարվել:

Անդրադառնալով քրեական գործի հարուցումը մերժելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշմամբ հաստատված հանգամանքների որակմանը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 1-ին կետի

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

պահանջների տեսանկյունից՝ հանգում ենք հետևյալին.

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 1-րդ կետի համաձայն՝ նոր երևան եկած հանգամանքները հիմք են դատական ակտի վերանայման համար, եթե բողոք ներկայացրած անձն ապացուցում է, որ այդ հանգամանքները հայտնի չեն եղել և չէին կարող հայտնի լինել գործին մասնակցող անձանց, կամ այդ հանգամանքները հայտնի են եղել գործին մասնակցող անձանց, բայց նրանցից անկախ պատճառներով չեն ներկայացվել դատարան, և այդ հանգամանքները գործը լուծելու համար ունեն էական նշանակություն: Այսինքն, դատական ակտը նոր երևան եկած հանգամանքների հիմքով վերանայվում է, եթե բողոք բերած անձն ապացուցում է, որ

1. այդ հանգամանքները հայտնի չեն եղել և չէին կարող հայտնի լինել գործին մասնակցող անձանց, կամ

2. այդ հանգամանքները հայտնի են եղել գործին մասնակցող անձանց, բայց նրանցից անկախ պատճառներով չեն ներկայացվել դատարան, և

3. այդ հանգամանքներն էական նշանակություն ունեն գործը լուծելու համար:

Սույն հիմքով դատական ակտը բողոքարկելիս պետք է նկատի ունենալ, որ գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող են համարվում այն հանգամանքները, որոնք ունեն իրավաբանական նշանակություն վիճելի իրավահարաբերության համար, և գործը քննած դատարանին հայտնի լինելու դեպքում դատարանը կկայացնեի այլ դատական ակտ⁸:

Մեր գնահատմամբ, այն դեպքերում, երբ նշված որոշումներով հաստատվում է գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող հանգամանքների, այսինքն՝ ապացուցման առարկայի կազմում ընդգրկված որևէ հան-

գամանք, որը հայտնի չի եղել և չէր կարող հայտնի լինել գործին մասնակցող անձանց կամ հայտնի է եղել, բայց իրենից անկախ պատճառներով չի ներկայացվել դատարան, ապա այդպիսի հանգամանքները ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 1-րդ կետի լույսի ներքո կարող են որակվել որպես նոր երևան եկածներ:

Իսկ այն դեպքերում, երբ քրեական գործի հարուցումը մերժելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումներով հաստատվում են այնպիսի փաստեր, որոնք վկայում են գործով հետազոտված և գնահատված ապացույցների ոչ իրավաչափությունը, հետևաբար դատական ակտի հիմքում դրանք նշելու անթույլատրելիությունը, ապա այս դեպքերի համար պետք է արձանագրել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը որևէ ուղղակի իրավակարգավորում չի նախատեսում, ինչը երկակի մոտեցման հիմքեր է ստեղծում:

Վերոգրյալը հիմնավորվում է նաև ՀՀ իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրությամբ⁹: Խոսքը տվյալ դեպքում այն մասին է, որ, օրինակ, թիվ ԵԱՔԴ/1137/02/08 գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանը քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշմամբ հաստատված այն փաստը, որ տվյալ գործով վկա Վասյա Գերաշենկոն առաջին ատյանի դատարանում հայտնել է սուտ տեղեկություններ, գնահատվել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 1-ին կետի պահանջների տեսանկյունից: Մասնավորապես, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը իր 13.03.2009թ. թիվ ԵԱՔԴ/1137/02/08 որոշմամբ պատճառաբանել է հետևյալը.

«Սույն գործով բողոք բերած անձի կողմից որպես նոր երևան եկած հանգամանք ներկայացվել է վիճելի բնակարանում Ջարեհ Երիցյանի հաշվառված չլինելու հանգամանքը, ինչպես նաև ոստիկանության Արաբկիրի բաժնի հետաքննիչի «Նյութերով

քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին» 10.09.2007 թվականի որոշումը, որով հաստատվել է, որ Վասյա Գերաշենկոն, 2004 թվականին առաջին ատյանի դատարանում հանդես գալով որպես վկա, հայտնել է սուտ տեղեկություն:

Մինչդեռ Վճռաբեկ դատարանի 06.07.2007 թվականի թիվ 3-141 (ՎԴ) որոշման ուսումնասիրման արդյունքում Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Ջարեհ Երիցյանի սեփականության իրավունքը Երևանի Ազատության նրբանցքի 2-րդ շենքի թիվ 58 երկու սենյականոց բնակարանի 1/2 մասի նկատմամբ ճանաչելու հիմքում չեն դրվել ո՛չ վկա Վասյա Գերաշենկոյի տրված ցուցմունքները և ո՛չ էլ Ջարեհ Երիցյանի վիճելի բնակարանում հաշվառված լինելու հանգամանքը:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ոստիկանության Քննաքեռ-Ձեյթուն բաժնի անձնագրային բաժանմունքի 24.03.2008 թ. գրությունը և ոստիկանության Արաբկիրի բաժնի հետաքննիչի «Նյութերով քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին» 10.09.2007 թվականի որոշումը սույն գործի լուծման համար էական մշանակություն չունեն»:

Իսկ մեկ այլ, օրինակ, թիվ ԵՇԴ/1410/02/08 գործով քրեական գործի մասը կարճելու և գործով վարույթը կասեցնելու մասին որոշմամբ հաստատված այն հանգամանքը, որ Կալինինի անվան կոլտնտեսության ընդհանուր ժողովի թիվ 3 արձանագրության վերաբերյալ 08.12.2006 թվականի թիվ 01-20/1910 արխիվային քաղվածքում կատարվել է կեղծիք, և ավելացվել է «1.300 քմ» նշումը, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը դիտարկել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 2-րդ կետի լույսի ներքո: Ընդ որում, վերջին դեպքում ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, հիմք ընդունելով ապացույցների թույլատրելիության կանոնը և նկատի ունենալով ապացույցների կեղծված լինելը հավաստող դատավճճի բացակայությունը, մերժել է վճռաբեկ բողոքը՝ առանց անդրա-

դառնալու այդ որոշմամբ հաստատվող փաստերին ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածի 1-րդ կետի տեսանկյունից:

Ասվածը վկայում է խնդրո առարկա հարցի շուրջ ձևավորված հակասական իրավակիրառ պրակտիկայի առկայության մասին, ինչը լուրջ սպառնալիք է պարունակում նման հանգամանքներում հայտնված գործին մասնակցող անձանց սահմանադրորեն երաշխավորված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության տեսանկյունից: Նման պայմաններում ՀՀ Սահմանադրության 18 և 19 հոդվածներով սահմանված դատական պաշտպանության և դատական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքների տեսանկյունից ակնհայտ է դառնում առկա իրավական բացը վերացնելու օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը: Հարկ է նշել, որ քննարկվող խնդիրը որոշակի ուշադրության է արժանացել նաև մասնագիտական գրականության մեջ, որոնցում ևս որոշ հեղինակներ հիմնավոր են համարել առկա իրավական բացի գոյության փաստը և այն վերացնելու անհրաժեշտությունը¹⁰:

Հետևաբար, այն դեպքերում, երբ քրեական գործի հարուցումը մերժելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումներով հաստատվում են այնպիսի փաստեր, որպիսի իրավիճակներում ակնհայտ է դառնում գործով հետազոտված և գնահատված ապացույցների ոչ իրավաչափ լինելը, անհրաժեշտ է, գործին մասնակցող անձանց իրավունքները և ազատությունները ապահովելու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված, կատարել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի լրացումներ: Միաժամանակ, նկատի ունենալով անցումային համակարգերին բնորոշ այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են իրավագիտակցության դեռևս ցածր մակարդակը, հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման անբավարար աստիճա-

ՔԱՂԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

նը, համակարգային անկատարությունները, կոռուպցիոն ռիսկերը և այլն՝ գտնույն ենք, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32 հոդվածը նպատակահարմար է լրացնել հետևալ բովանդակությամբ 1.1-րդ կետով.

«1.1) բողոք ներկայացրած անձն ապացուցում է, որ քրեական գործի հարուցումը ներժելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշմամբ բավարար պատճառաբանվածությամբ հաս-

տատվել են հանգամանքներ, որոնք ինքնին կամ տվյալ քաղաքացիական գործով հաստատված այլ հանգամանքների համակցությամբ հանգեցրել են ապօրինի կամ չհիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն»:

Վերոշարադրյալ դրույթի ամրագրումը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, մեր կարծիքով, մեծապես կնպաստի հասարակության վստահության մեծացմանը արդարադատության նկատմամբ և մարդկանց հնարավորություն կտա առավել երաշխավորված ու արդյունավետ իրացնել դատական պաշտպանության իրենց սահմանադրական իրավունքը:

¹ Տե՛ս **Исаеников О.В.** Гражданское процессуальное право России: учебник /О.В. Исаенкова, А.А. Демичев; под. ред. О.В. Исаенковой. М.: Норма, 2009, էջեր 384-385:

² Տե՛ս **Մեղրյան Ս.Գ.** Առաջին ատյանի դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը: Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 148:

³ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 13.02.2009թ. թիվ ԱՐԴ/0062/02/09 որոշումը:

⁴ Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53), 17.06.1998:

⁵ Տե՛ս **Лебедев М.Ю.** Гражданский процесс: учебник для вузов/ М. Ю. Лебедев. М.: Издательство Юрайт; Высшее образование, 2010, էջ 340:

⁶ Տե՛ս **Решетникова И.В.** Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие. М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2010, էջեր 376-377:

⁷ Տե՛ս **Резуенко А.Н.** Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса. Дис. к.ю.н. Волгоград, 2001, էջ 64:

⁸ Տե՛ս Гражданский процесс: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. /Под ред. **М.К.Треушников**.: Издательский дом «Городец», 2010, էջ 581:

⁹ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 13.03.2009թ. թիվ ԵԱԲԴ/1137/02/08, 26.06.2009թ. թիվ ԵՇԴ/1410/02/08, 24.07.2009թ., ԵԱԲԴ/1693/02/08, 24.07.2009թ. ԵԱԲԴ/2610/02/08 որոշումները:

¹⁰ Տե՛ս **Ахмедов С.М.** Производство по пересмотру судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в системе пересмотра судебных актов в арбитражном процессе. Дис. ... к.ю.н.–Москва, 2008, էջեր 107-109, **Завриев С.С.** Пересмотр по вновь открывшимся обстоятельствам решений, определений, постановлений суда надзорной инстанции, вступивших в законную силу, в гражданском процессе. Дис. ... к.ю.н.–Москва, 2008, էջեր 62-63, **Резуенко А.Н.** Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса. Дис. ... к.ю.н. Волгоград, 2001, էջեր 68-73:

**ПРОБЛЕМА РАССМОТРЕНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ,
УСТАНОВЛЕННЫХ РЕШЕНИЯМИ ОБ ОТКАЗЕ В
ВОЗБУЖДЕНИИ УГОЛОВНОГО ДЕЛА, О ПРЕКРАЩЕНИИ
ПРОИЗВОДСТВА УГОЛОВНОГО ДЕЛА ИЛИ О
ПРЕКРАЩЕНИИ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ, КАК
ВНОВЬ ОТКРЫВШИЕСЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА В
ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ**

Тигран МАРКОСЯН

*Аспирант кафедры гражданского
процесса ЕГУ*

Настоящая статья посвящена исследованию такой актуальной проблемы гражданского процесса, каким является вопрос рассмотрения обстоятельств, установленных решениями об отказе в возбуждении уголовного дела, о прекращении производства уголовного дела или о прекращении уголовного преследования, как вновь открывшиеся обстоятельства.

Анализ был произведен с точки зрения соответствия гражданско-процессуального законодательства и судебной практики международно-правовыми обязательствам РА, в частности с Конвенцией о защите

прав человека и основных свобод и прецедентным правом Европейского Суда. Исследование науки гражданского процессуального права и правоприменительной практики позволило констатировать правовой пробел, существующий в гражданско-процессуальном законодательстве.

С учетом вышесказанного и в обеспечение права каждого на судебную защиту, в том числе на обжалование судебных актов в работе были разработаны и представлены предложения по усовершенствованию производства по пересмотру судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам, который занимает важное место в системе институтов гражданского процесса.

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ԲՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՇՈՒՋ**

Գոռ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
անբիռնի ասպիրանտ*

Ներածություն. Բնական ռեսուրսների ողջամիտ օգտագործման և մարդու կենսագործունեության միջավայրի պահպանության հարաբերությունների աստիճանական զարգացումը պահանջեց առաջնային ռեզուլիտիվ գործոնի կարգավորիչ ազդեցության շարունակական ընդլայնում, որի արդյունքում ձևավորվեց էկոլոգիական իրավունքի գիտությունը՝ որպես ճյուղային իրավաբանական գիտություն:

Էկոլոգիական իրավունքի գիտության կուտակած իմացության ոչ բավարար մակարդակի հետևանքով տարբեր ինստիտուտների, նաև՝ բնական ռեսուրսների պետական կառավարման ինստիտուտի ուսումնասիրության ընթացքում որպես հիմնահարց առաջ են մղվում դրանց մշակվածության, տեսական իմաստավորման, հիմնավորվածության, համապատասխան հայեցակարգերի և տեսությունների գնահատման, եզրութային միասնականության ասպահովման խնդիրները:

Որոշ նկատառումներ էկոլոգիական իրավունքի գիտական կարգավիճակի վերաբերյալ

20-րդ դարի բնապահպանական զարգացումների ընթացքում գիտությունը ոչ միայն զարգացման գործոն էր, այլև՝ քննադատության առարկա: Մարդու կենսագործունեության միջավայրի որակի վատթարացման պատճառների շարքում հեղինակներն առանձնացրին նաև գիտատեխնիկական առաջընթացը, ինչը համարում ենք

անթույլատրելի: Գիտության զարգացման ամբողջ ընթացքը և դրա արդյունքների ներդրումը հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում եղել է օրինաչափ: Ներկայումս գործնականում ապացուցվում է, որ գիտության ձեռքբերումների կիրառմամբ հնարավոր է իրականացնել ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում և ապահովել շրջակա միջավայրի պահպանություն:

Էկոլոգիական իրավունքի գիտության ռուսական դպրոցի ներկայացուցիչ Վ. Պետրովի կարծիքով՝ աշխարհում շրջակա միջավայրի պահպանության խնդրի սրացման հետևանքով էկոլոգիական հիմնախնդիրները դուրս բերվեցին նեղ մասնագետների ուսումնասիրության շրջանակից՝ դարձնելով դրանք ժամանակակից ամենակարևոր գիտություններից մեկի հիմքը: Իրականում որևէ գիտություն մյուսի նկատմամբ առավելություն ունենալ չի կարող, որովհետև, հասարակական կյանքի հրամայականներով պայմանավորված, մի գիտական ուղղություն կարող է ընդամենը ժամանակավորապես կոնսերվացնել մյուսների զարգացումը: Ինչ վերաբերում է «էկոլոգիա» գիտության կարգավիճակին, ապա վերջինիս գոյությունը հնարավոր չէ պայմանավորել շրջակա միջավայրի որակի վատթարացմամբ: Նշված գիտնականի արտահայտած կարծիքները մենք ընդունում ենք վերապահությամբ, քանի որ նրա մի շարք եզրահանգումներ էկոլոգիական իրավունքի ծագման, ձևավորման հիմքերի վերաբերյալ ուղղակիորեն կասկածի տակ են դնում նրա իրազեկությունը քննարկվող հիմնահարցերի վերաբերյալ՝ թեկուզև տվյալ ժամանակահատվածում: Ըստ Վ. Պետրովի՝ սոցիալական էկոլոգիայի շրջա-

նակներում ձևավորվել է իրավական էկոլոգիան: Նախ՝ անհասկանալի է, թե ինչ է նշանակում իրավական էկոլոգիա, բացի այդ՝ բավական կասկածելի է սոցիալական էկոլոգիայի ուսումնասիրության առարկայի դուալիզմը՝ սոցիալական և բնական ոլորտների հստակ տարանջատման բացակայության պատճառով: Միաժամանակ անհերքելի է էկոլոգիական իրավունքի՝ իրավագիտության համակարգում ձևավորվելու և կայանալու փաստը:

Մեր ուսումնասիրած որոշ գիտական աղբյուրներ, որոնք շարադրվել են 1960-80-ական թվականներին՝ դեռևս ԽՍՀՄ գոյության տարիներին և վերաբերում են ինչպես բնապահպանական խնդիրներին, այնպես էլ էկոլոգիական իրավունքին, ունեն մեկ կարևոր ընդհանրություն. դրանցում անընդհատ շեշտվում է, որ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին շրջակա միջավայրի պահպանությունը դարձել է համաշխարհային ամենահրատապ հիմնախնդիրներից մեկը, և որ ժամանակակից էկոլոգիական իրավիճակը բնութագրվում է մարդուն շրջապատող միջավայրի բնական ներուժի վրա բացասաբար ազդող ժանրաբեռնվածության աճով²: Շարադրանքը հիմնականում հնչում է որպես եզրակացություն, սակայն պարզ չէ այդ եզրակացությունների փորձառական հիմքը: Այդ աղբյուրները դոգմատիկ են, շարադրված նյութը մեծ մասամբ չի համապատասխանում գիտական իմացությանը վերաբերող հիմնավորվածության, հավաստիության, հստակության և համակարգվածության չափանիշներին³:

Հիմնախնդրի քննարկումը տեղափոխելով էկոլոգիական իրավունքի գիտության հարթություն և ուսումնասիրելով համապատասխան գրականության զարգացման ընթացքը՝ կարելի է փաստել, որ անորոշ, ընդհանուր ձևակերպումներ և բովանդակություն ունեցող աղբյուրներին աստիճանաբար փոխարինելու են գալիս որոշակիություն, դիսցիպլինար կառուցվածք ունեցող, իրավական կարգավորման հստակ շրջանակ ընդգծող աղբյուրներ:

Շատ հեղինակներ նույնպես փաստում են, որ էկոլոգիական-իրավական ուսումնասիրությունները չունեն այնպիսի հաստատուն ավանդույթներ, ինչպիսին, օրինակ, բնորոշ է քաղաքացիականական քրեական հետազոտություններին: Այդուհանդերձ, նրանց կարծիքով, այսօր արդեն հրապարակվել են բավարար քանակությամբ աշխատանքներ, որոնցում ավելի կամ պակաս խորությամբ ուսումնասիրվել են գիտական հանրությանն անհանգստացնող հիմնահարցերը⁴: Այս համատեքստում ցանկանում ենք մշել, որ էկոլոգիական իրավունքի կարգավորման առարկայի կամ անվանման հարցի վերաբերյալ հիմնահարցը հանգուցալուծվեց ընդամենը 1990-ական թվականների վերջին Օ. Կոլբասովի և Մ.Բրինչուկի «Պետություն և իրավունք» պարբերականում տպագրված հոդվածներում: «Եզրութաբանական խարխափումներ էկոլոգիայում» վերտառությամբ 1999 թվականին հրապարակված հոդվածում⁵ Օ. Կոլբասովը հերքեց նույն պարբերականում 1998 թվականին Մ. Բրինչուկի հրապարակած «էկոլոգիական իրավունքի հասկացությունների ապարատի մասին» վերտառությամբ հոդվածում⁶ տեղ գտած այն կարծիքը, թե «էկոլոգիական իրավունք» եզրույթը որպես ռուսական իրավունքի ինքնուրույն ճյուղի անվանում սխալ է, կիրառություն է ստացել առանց գիտական հիմնավորման, քննարկումների և եղել է կամայականության դրսևորում: Նրա կարծիքով՝ առավել հիմնավոր է իրավունքի ճյուղն անվանել «Շրջակա միջավայրի իրավունք»:

Օ. Կոլբասովը հիմնավորում է, որ իրավունքի որևէ ճյուղի անվանման համար որպես հիմք ընդունվում է ոչ միայն համապատասխան կատեգորիայի իրավահարաբերությունների առարկայական ոլորտը, այլև մի շարք հանգամանքներ: Վերջինիս կարծիքով՝ «էկոլոգիա» եզրույթի ներքո չպետք է տեսնել միայն բնագիտական դիսցիպլինի անվանում. այն պետք է դիտարկել որպես մարդկային գործունեության ոլորտ, ո-

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

րոշակի պատմական իրողություն: Հիմնախնդիրը դիտարկելով այս հարթությունում՝ կարելի է եզրակացնել, որ իրավունքի այս ճյուղի անվանումը «էկոլոգիա» եզրույթով չէր կարող լինել կամայականություն:

Մեր կարծիքով՝ իրավունքի ճյուղի անվանումը որպես կամայականության դրսևորում դիտարկելը անհիմն է, քանի որ «էկոլոգիական իրավունք» եզրույթի օգտագործումը տվյալ դեպքում այն գիտական ընդհանրացումն է, որն իր տրամաբանական ավարտին է հասցնում այս հիմնախնդրի վերաբերյալ բանավեճը՝ ընդգրկելով օրգանապես փոխկապված, միմյանց լրացնող երկու խումբ հարաբերություններ՝ ռացիոնալ բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության: Կցանկանալիք հավելել նաև, որ հասարակական գիտություններում բազմաթիվ են բնական գիտություններից փոխառված եզրույթները, որոնք ստացել են այլ՝ սկզբնական նշանակությունից տարբերվող բովանդակություն և կիրառվում են այլ իմաստով:

Տվյալ իրավունքի ճյուղի նյութի մշակվածության աստիճանը ընդգծելու համար փաստենք նաև, որ իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղի համար ելակետային, առանցքային նշանակություն ունեցող սկզբունքների շրջանակը էկոլոգիական իրավունքի գիտությունում ամրագրվում է յուրահատուկ կերպով: Գիտական աղբյուրներում, որպես էկոլոգիական իրավունքի սկզբունքներ, գետնդրվում են Ռիոյի և Ստոկհոլմի համաժողովներում ընդունված հռչակագրերի՝ համապատասխանաբար 26 և 27 սկզբունքները, ինչը, համոզված ենք, անորոշ է միևնույն նպատակին ուղղված գործողությունների ելակետ համարվելու համար: Հեղինակները փորձում են որոշակիացնել էկոլոգիական օրենսդրության սկզբունքները՝ որպես այդպիսիք առանձնացնելով կայուն զարգացման, գոր-

ծունեության որոշակի տեսակի իրականացման, շրջակա միջավայրի պահպանության, շրջակա միջավայրի պահպանության կառավարման և էկոլոգիական անվտանգության ապահովման, բնօգտագործման սկզբունքները և այլն⁷: Ընդ որում՝ այդ փորձերն էականորեն չեն տարբերվում դեռևս 1980-ական թվականների սկզբունքների դասկարգումից⁸:

Եզրութաբանական հիմնախնդիրներ

Ինտեգրացման (միասնացման) և դիֆերենցացման (տարբերակման) գործընթացների արդյունքում ձևավորված էկոլոգիական իրավունքի գիտությունը ավանդաբար ընդգրկում է երկու խումբ հասարակական հարաբերություններ՝ բնական ռեսուրսների օգտագործում և շրջակա միջավայրի պահպանություն: Բնօգտագործման հարաբերությունները նախորդել են շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերությունների ձևավորմանը: Այս երկու խումբ հարաբերությունները և դրանք կարգավորող նորմերը սերտորեն փոխկապված են և պայմանավորում են մեկը մյուսին: Իհարկե, կան հարաբերություններ, որոնք ձևավորվում են միայն շրջակա միջավայրի պահպանության նպատակով, և հակառակը:

Եթե նախկինում բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության իրավունքները դիտարկվում էին որպես առանձին խումբ հարաբերություններ կարգավորող նորմերի ամբողջություն, և գրականության մեջ գերակայում էր այն կարծիքը, թե նորմերի այդ երկու խմբի միջև առկա տարբերությունների անտեսումը, այդ հարաբերությունների արհեստական միաձուլումը կարող են առաջացնել հասարակության համար անցանկալի հետևանքներ, մասնավորապես՝ բնության պահպանության շահերի տարրալուծում տնտեսական հարաբերությունների համակարգում⁹, ապա, **մեր համոզմամբ, միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման հարաբերությունները կարգավորող նորմերի ոչ թե միաձուլումը, այլ դրանց տարանջատումն է ար-**

հետևական, իսկ բնության պահպանության շահերի ընդգծված առանձնացումը կարող է առաջացնել շատ ավելի անցանկալի հետևանքներ հասարակության համար:

Դեռևս 1986 թվականին ռուս իրավագետ Վովկը անհերքելի էր համարում այն, որ բնական օբյեկտի պահպանությունը ինքնուրույն հարց չէ կամ գործունեություն: Դա ածանցված է բնության օբյեկտի օգտագործման և շահագործման գործունեությունից, հետևաբար՝ ոլորտի իրավական կարգավորումը չի կարելի բաժանել երկու ինքնուրույն մասերի¹⁰:

Միջավայրի պահպանության գործունեության՝ բնական ռեսուրսների օգտագործումից ածանցված լինելը կամ գործունեության այդ երկու ուղղությունների կապը հնարավոր է հաստատել մի շարք օրինակներով: Ավանդաբար շրջակա կամ բնական միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունների կանխարգելման կամ նվազեցման գործունեություն համարվող ազդեցության գնահատման իրականացում գործող օրենսդրությամբ պահանջվում է այն դեպքերում, երբ նախատեսվող գործունեությունը կապված է բնական ռեսուրսների օգտագործման հետ, որի հետևանքով էական բացասական ազդեցության են ենթարկվելու բնական կամ շրջակա միջավայրի բաղադրամասերը: Չնարավոր է եզրակացնել, որ կանխարգելիչ բնույթ ունեցող գործունեության այս տեսակը հավասարապես վերաբերում է ինչպես ռեսուրսների օգտագործմանը, այնպես էլ միջավայրի պահպանությանը:

Կարծում ենք՝ այս ամենը հետևանք է մի շարք հասկացությունների ոչ հստակ ձևակերպման և ամրագրման ինչպես գիտական գրականությունում, այնպես էլ ընթացիկ օրենսդրությունում: Շփոթը հատկապես առկա է «բնական միջավայր» և «մարդուն շրջապատող միջավայր», «բնական օբյեկտ», «բնական ռեսուրս» և «բնական պաշար» հասկացությունների միջև, թեև գիտական որոշ աղբյուրներ դրանք հստակորեն բանաձևվում են¹¹:

Վերոգրյալ հասկացությունները ամրագրված չեն ԳՊ օրենսդրության մեջ, գուցե նաև շրջանակային օրենքի բացակայության պատճառով: Ճյուղային որոշ օրենսդրական ակտերում, օրինակ՝ «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ԳՊ օրենքում տրվում են «բնական օբյեկտ» և «էկոհամակարգ» հասկացությունները, որոնք ոչ միայն չեն համամաստասխանում գիտական բնորոշումներին, այլև տեղ են գտել անհամաստասխան իրավական ակտում:

Կայուն զարգացման հայեցակարգ և նոոսֆերայի մասին տեսություն

Բավական անսպասելիորեն և առավելապես միջազգային կազմակերպությունների հովանու ներքո 1970-ական թվականներին ամբողջ աշխարհում սկսվեց բնության պահպանության գործընթաց: Այդ գործընթացի հիմնական խնդիրներից են (համենայնդեպս դրանք կարող ենք տարբերակել ըստ ուսումնասիրված գրականության) բնական համակարգերի ինքնավերարտադրության, ինքնավերականգման ապահովումը և մարդկային կենսագործունեության համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը՝ վերջինիս հոգևոր և նյութական պահանջմունքների բավարարման նպատակով: Ջարգացումները հանգեցրին մարդ-բնություն փոխհարաբերությունների հիմնախնդրին վերաբերող մոտեցումների, գաղափարների ձևավորմանը, որոնք խմբավորվում են ըստ տարբեր հայեցակարգերի և տեսությունների. բնության նկատմամբ սպառողական վերաբերմունքի հայեցակարգ, բնությանը չմիջամտելու հայեցակարգ (ձևակերպումը բնագրային համարում ենք անհաջող), նոոսֆերայի մասին տեսություն, տնտեսական զարգացման, պահանջմունքների և ազգաբնակչության թվաքանակի սահմանափակման հայեցակարգ և այլն¹²: Ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ դրանք այն գիտական տեսությունները կամ հումանիստական, քաղաքական, փիլիսոփայական գաղափարներն են, որոնց հիման վրա ձևավոր-

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

վել և գործառույթ է ռացիոնալ բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերությունների ժամանակակից համակարգը:

Թեև այսօր և ապագայում հնարավոր չէ հարաբերությունների այդ համակարգը ձևավորել մեկ տեսության կամ հայեցակարգի հիման վրա, այդուհանդերձ, կայուն զարգացումը ժամանակակից ամենատարածված ու հաճախ շրջանառվող հայեցակարգն է: Կարծում ենք՝ ուշադրության արժանի է նաև Վերնադսկու նոոսֆերային տեսությունը:

ՄԱԿ-ի նախաձեռնությամբ 1983 թվականին ստեղծված Շրջակա միջավայրի և զարգացման համաշխարհային կոմիտեն (հայտնի է նաև «Բրունդլանդի կոմիտե» անվանմամբ, քանի որ վերջինիս նախագահ է եղել Նորվեգիայի նախկին վարչապետ Գրո Յարլեն Բրունդլանդը), քննարկելով և վերլուծելով շրջակա միջավայրի և բնական օբյեկտների օրեցօր վատթարացող վիճակը և դրա հետևանքները տնտեսական և սոցիալական զարգացման հեռանկարների առումով, չորս տարի անց հրապարակեց «Մեր ընդհանուր ապագան» վերտառությամբ երեք մասերից բաղկացած զեկույց: Հրապարակված զեկույցում կայուն զարգացումը սահմանված է հետևյալ կերպ. «Կայուն է համարվում այն զարգացումը, որը բավարարում է ներկա սերունդների պահանջները՝ չսահմանափակելով (without comprising) ապագա սերունդների՝ պահանջումների բավարարման կարողությունը»:¹³ Այս սկզբունքն իր հետագա զարգացումն է ստացել Մաստրիխտի և Ամստերդամի պայմանագրերում, ինչպես նաև Ռիոյի հռչակագրում և 21-րդ դարի օրակարգում՝ հաստատված ՄԱԿ-ի «Շրջակա միջավայր և զարգացում» վեհաժողովի կողմից: Այս վեհաժողովի ընթացքում հստակեցվեցին կայուն զարգացման երեք հիմնադրույթները. տնտեսական

զարգացում, սոցիալական զարգացում և շրջակա միջավայրի պահպանություն¹⁴: Մինչև այսօր կայուն զարգացման հայեցակարգը եղել և շարունակում է մնալ ներպետական և միջազգային տարբեր մակարդակներում ընթացող քննարկումների առարկա: Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում գործող (այդ թվում՝ միջազգային համագործակցության մակարդակում) թվով 12 կազմակերպություն տվել են կայուն զարգացման՝ Բրունդլանդի կոմիտեի սահմանումից տարբերվող սահմանումներ¹⁵: Նման բազմազանության պայմաններում անգամ հնարավոր չէ արձանագրել տրվող սահմանումների առավելությունը դրանց սկզբնաղբյուրի համեմատությամբ՝ որոշակիության և հիմնավորվածության առումով: Եթե անգամ միջազգային համագործակցության արդյունքում հնարավոր լինի հասնել կոնվենցիոնալ սահմանման կամ իրավական ամրագրման, մեր կարծիքով, վերջինիս նույնպես բնորոշ կլինեն բովանդակային անորոշությունը և սոցիալական, մշակութային, քաղաքական, տնտեսական տարբեր ավանդույթներ և փորձ ունեցող հասարակություններին հատուկ այլ դրսևորումներ:

Ուսումնասիրելով կայուն զարգացման կոնցեպցիայի պատմությունը՝ հեղինակները եզրակացնում են, որ չի կարող լինել կայուն զարգացման ընդհանուր բնորոշում, և յուրաքանչյուր հասարակություն պետք է գտնի այն ճանապարհը, որով կքննարկվեն և կհամադրվեն տարբեր սոցիալական խմբերի շահերը¹⁶: Ի լրումն այս ամենի և հիմք ընդունելով վերջին տարիների զարգացումները՝ կարելի արձանագրել, որ էկոլոգիական շահերի լիարժեք ինտեգրումը հասարակական այլ շահերի համակարգին բազմաթիվ պետություններում ընթանում է բավական դանդաղ: Տնտեսական հարաբերությունների զարգացման ներկայիս մակարդակն անպայմանորեն առաջ է մղում հասարակության որոշակի խմբերի շահերը՝ դարձնելով դրանք գերակա մյուսների համեմատությամբ:

Լոնդոնի համալսարանի պրոֆեսոր Մայքլ Ռեդքլիֆի կարծիքով՝ կայուն զարգացման զեկուլցն առաջինն էր աշխարհում, որը շրջակա միջավայրի պահպանության գործունեությունը հաշվի էր առնում տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական զարգացման հեռանկարների համակարգում: Ըստ նրա՝ Բրունդեյլանդի կոմիտեի կայուն զարգացման բնորոշումը դրվել է գործածության մեջ բոլորի ցանկությամբ, սակայն գործընթացի վերաբերյալ համաձայնության բացակայության պայմաններում, իսկ առաջին հայացքից պարզ սահմանումը միաժամանակ նաև մոլորեցնող է: Նրա համար անհասկանալի են «ապագա սերունդների պահանջումները» բովանդակությունը և այն, թե ինչպիսին կարող են լինել մարդկային պահանջումները տարբեր հասարակություններում¹⁷:

Համարելով հասարակական զարգացման հեռանկարների վերաբերյալ հայեցակարգ, սկզբունքների ամբողջություն կամ գործընթաց՝ հեղինակների մի խումբ կայուն զարգացումը դիտարկում է նաև որպես շրջակա միջավայրի պահպանության և ռացիոնալ բնօգտագործման հիմքում դրված տեսություն: **Այս հայեցակարգն իրականում զուրկ է գիտական տեսության, պարադիգմայի վերաճելու ներուժից, քանի որ, առաջին հերթին, հակասում է դիալեկտիկայի օրենքներին**¹⁸: Այդ օրենքների համաձայն՝ զարգացումը տեղի է ունենում հակադրությունների և պայքարի միասնության, բացասման բացասման և քանակական փոփոխություններից որակական փոփոխությունների անցման արդյունքում: Մեր այս կարծիքը հիմնավորելու համար բերենք մեկ օրինակ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտից: Եթե 1960-1970-ական թվականներին չարձանագրվեր շրջակա միջավայրի որակի վատթարացում (տվյալ պարագայում մենք հարկ ենք համարում վերանալ գործընթացի հիմնա-

վորված լինելու կամ չլինելու մասին գիտական բանավեճից) և չձեռնարկվեին միջոցներ դրա հաղթահարման նպատակով, ապա չէր արձանագրվի օրինակ՝ բնական ռեսուրսների օգտագործման տեխնոլոգիական առաջընթաց: Հետևաբար՝ կայուն զարգացման հայեցակարգը կարելի է համարել ուտոպիստական, սխոլաստիկ, ոչ գիտական և առավելապես էթիկայի ոլորտին վերաբերող: Այս համատեքստում կցանկանայինք նշել նաև, որ «կայուն զարգացում» եզրույթի օգտագործումը և՛ գիտական հանրության, և՛ հասարակության լայն խմբերի շրջանում կարող է առաջացնել «անհարմարավետության» զգացում տարբեր պատճառներով (եզրույթի բովանդակային անորոշություն, գիտական ոչ բավարար հիմնավորվածություն և այլն), ինչն էլ իր հերթին կհանգեցնի էկոլոգիական շահերի ինտեգրման գործընթացի դանդաղեցմանը:

Եզրակացություն

Բնական ռեսուրսների պետական կառավարման իրավական կարգավորման հիմնահարցերի ուսումնասիրություն իրականացնելիս անպայմանորեն պետք է հաշվի առնել էկոլոգիական իրավունքի ճյուղի պրոբլեմատիկայի բավականին ընդգրկուն լինելը: Գիտական բազմաթիվ հիմնահարցերի առկայությունը խոչընդոտներ է հարուցում ուսումնասիրությունների իրականացման ընթացքում՝ միաժամանակ ուսումնասիրողին տրամադրելով բավականաչափ էմպիրիկ նյութ: Կարծում ենք՝ էկոլոգիական իրավունքի գիտության, համատեսական, այլ ճյուղային իրավաբանական գիտությունների ձեռքբերումների հիման վրա և էմպիրիկ նյութի տեսական իմաստավորման արդյունքում հնարավոր կլինի հաղթահարել հիմնախնդիրների բավական ընդարձակ շրջանակ, որոնք առնչվում են նաև բնական ռեսուրսների պետական կառավարման իմաստիտուտին:

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

- ¹ Տե՛ս Սեդրիկյան Բ.Վ. Экология и система советского права. Правовые проблемы экологии. Сборник, Авторы Лисицын Е.Н., Петров В.В., Петров Г.В., Рябов А.А., М., 1990, էջ 17-18:
- ² Տե՛ս օրինակ՝ Վ. Бжезинский. Правовая охрана окружающей среды, перевод с польского Прудковой Н.Р. и Рабиновича Г.Б., под редакцией Колбасова О.С.. М., 1976: Боголепо Р.Д., Булатов Г.Г. Ответственность за нарушение законодательства об охране природы. М., 1973: Ерофеев Б.В. Советское экологическое право. Общая часть, учебное пособие. М., 1988: Андрейцев В.И. Правовое обеспечение рационального природопользования предприятий и объединений АПК, 1989: Демино С.А. Закон на страже природы, отв ред Сухаров А.Я., М., 1987:
- ³ Փիլոսոփանության չափանիշների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки, учебное пособие, 3-е изд., перераб. и доп., М., 2008, էջ 166-171:
- ⁴ Տե՛ս Дубовик О.П. Экологическое право, учебник, М., 2005, էջ 31:
- ⁵ Տե՛ս Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии.// Журнал “Государство и право”. 1999, N 10, էջ 27-37:
- ⁶ Տե՛ս Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права.// Журнал “Государство и право”. 1998, N 9, էջ 20-28:
- ⁷ Տե՛ս Игнатъева И.А. Принципы экологического законодательства.// Журнал “Государство и право”. 2003, N 9, էջ 41:
- ⁸ Տե՛ս Ерофеев Б.В., նշված աշխատությունը, էջ 26-30:
- ⁹ Տե՛ս Սեդրիկյան Բ.Վ. Экология и система советского права. Правовые проблемы экологии. Сборник, Авторы Лисицын Е.Н., Петров В.В., Петров Г.В., Рябов А.А., М., 1990, էջ 25:
- ¹⁰ Տե՛ս Вовок Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть, Харьков, 1986, էջ 5:
- ¹¹ Տե՛ս օրինակ՝ Природопользование, охрана окружающей среды и экономики: теория и практикум, учеб. пособие, под. ред. А.П. Хаустова., М., 2009: Экологический энциклопедический словарь, главный редактор А.С. Монин., М., 1999: Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь —справочник, М., 1990:
- ¹² Տե՛ս М. М. Бринчук Экологическое право. учебник, 2-е изд, перераб. и доп, М., 2005, էջ 31-35:
- ¹³ Տե՛ս United Nations. Report of the World Commission on Environment and Development, General Assembly Resolution 42/187, 11 December 1987.
- ¹⁴ Տե՛ս Schmidt, Uwe E., History of sustainable development. The Faculty of Forest and Environmental Sciences. Freiburg, Germany, 2008, էջ 2:
- ¹⁵ Տե՛ս Mark Mawkinney Sustainable development: understanding the green debates. Blackwell Publishing, 2002, էջ 3:
- ¹⁶ Տե՛ս Schmidt, Uwe E., նշված աշխատությունը, էջ 8:
- ¹⁷ Տե՛ս Redclift, Michael Sustainable development (1987-2005). An oxymoron comes of age. Journal of “Sustainable Development”. (13), 2005, էջ 212—227. (Published online, 22 July 2005, www.interscience.wiley.com, էջ 213-214:
- ¹⁸ Նման հայեցակարգի հիման վրա ՀՀ բնապահպանության նախարարությունը նախատեսում է նշակել «Շրջակա միջավայրի պահպանության մասին» ՀՀ օրենսգիրքը: Անհասկանալի է հատկապես այն, թե ինչպիսի դրսևորում է ունենալու այդ հայեցակարգը օրենսգրքի նախագծում:

К ВОПРОСУ О ТЕОРИТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДНЫМИ РЕСУРСАМИ

Гор МОВСИСЯН

*Аспирант кафедры гражданского
процесса ЕГУ*

В статье, посвященной теоретическим основам государственного управления природными ресурсами, автор обсуждает некоторые проблемы генезиса экологического права и его научного статуса в системе юридических наук. В статье также представлены воз-

можные пути преодаления проблем связанных с понятийным аппаратом института государственного управления природными ресурсами.

В результате анализа научных источников автор приходит к следующему заключению: на основе научного материала общетеоретических, отраслевых юридических наук (в том числе экологического права) и в результате теоретического осмысления эмпирического материала возможно решить обширный круг вышеуказанных проблем науки экологического права.

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՖՐԱՆԶԱՅՁԻՆԳԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԱՌԱՐԿԱՆ. ՖՐԱՆՇԻԶԱ

Լիպարիտ ԴՐՄԵՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

Տրանզայգինգի պայմանագրի առարկան անվանվում է տարբեր կերպ՝ կախված տվյալ երկրի իրավական համակարգի և լեզվական առանձնահատկություններից: Ըստ այդմ այն անվանվում է ֆրանչայզ, ֆրանշիզա, իրավունքների համալիր և այլն:

Ֆրանչայզը օգտագործման տրամադրվող իրավունքների համալիրն է¹: Պրակտիկ և տեսական գրականության մեջ տարբեր մոտեցումներ կան այս տերմինի նկատմամբ: Այսպես՝ ռուսալեզու մի շարք աղբյուրներում այս տերմինը նշվում է որպես *ֆրանշիզա*²: *Ֆրանչայզը (ֆրանշիզան)* մեկնաբանվում է նաև որպես ընկերություն, որը ստեղծվում է ֆրանչայզի կողմից՝ իրավատիրոջ ապրանքային նշանի ներքո ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու համար³: Նշենք, որ *Ֆրանշիզա* տերմինը օգտագործվում է նաև ապահովագրական հարաբերություններում և այս առումով որևէ առնչություն չունի քննարկվող ինստիտուտի հետ⁴: *Ֆրանչայզ և ֆրանշիզա* տերմինների առկայությունը պայմանավորված է անգլերենից և ֆրանսերենից կատարվող թարգմանություններով (անգլերեն՝ franchise տերմինը թարգմանվում է *ֆրանչայզ*, ֆրանսերեն՝ *ֆրանշիզա*): Բովանդակային առումով երկուսն էլ ունեն նույն իմաստը՝ զիջում, արտոնություն: Հետևաբար, կարծում ենք, որ թե *ֆրանչայզ* և թե *ֆրանշիզա* տերմինները հավասարապես կիրառելի են ֆրանչայզինգային հարաբերություններում:

Խոսելով ֆրանչայզինգի պայմանագրի

առարկայի մասին՝ պետք է նշել, որ քաղաքացիական իրավունքի գիտության տեսանկյունից դիտարկելու դեպքում այն առավել ընդգրկում է, քան նախատեսված է իրավունքի աղբյուրներում: Օրենսդիրը պայմանագրի առարկայի վերաբերյալ դրույթներ նախատեսել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածում և առանձին օրենքներում, որոնց մասին կնշվի ստորև: Ընդհանուր առմամբ օրենսդրի մոտեցումը հետևյալն է. պայմանագրի առարկան իրավատիրոջը պատկանող բացառիկ իրավունքներն են, դրանց համալիրը: Սակայն առավել խորը և համապարփակ ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ֆրանչայզինգի առարկան բացառապես իրավունքների ամբողջություն կամ, ինչպես օրենսդրորեն ամրագրված է, «համալիր» չէ: Դրանում ներառված են նաև այնպիսի բաղադրատարրեր, բարիքներ, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի նպաստում են բիզնեսի կոնկրետ տեսակի արդյունավետության ապահովմանը: Ավելին՝ նույն օրենսդիրը ֆրանչայզինգի պայմանագրի առարկան «տարանջատում է» երկու մասի: Մի դեպքում փոխանցման ենթակա գույքի շարքում նշվում է իրավունքների ամբողջությունը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածի 1-ին կետի 1-ին ենթակետ), մյուս դեպքում պայմանագրի առարկայում ներառում է նաև առևտրային փորձը, գործարար համբավը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ ենթակետ): Նշվածը վկայում է, որ ոչ միայն մտավոր սեփականության օբյեկտների նկատմամբ իրավունքներն են կազմում պայմանագրի առարկան, այլև այնպիսի ոչ նյութական բարիքներ, որոնք որևէ կերպ չեն նյութականացվում (ի տարբերություն մտավոր սեփականության օբ-

յեկտներին):

Եվ այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ պայմանագրով փոխանցվում են իրավատիրոջը պատկանող բացառիկ իրավունքների համալիրը՝ ներառյալ իրավատիրոջ ֆիրմային անվանման, օրենքով պահպանվող առևտրային տեղեկատվության, ինչպես նաև պայմանագրով նախատեսված բացառիկ իրավունքների այլ օբյեկտների՝ ապրանքային նշանի, սպասարկման նշանի և այլնի նկատմամբ իրավունքները: Համալիր թույլտվության պայմանագիրը նախատեսում է իրավատիրոջ բացառիկ իրավունքների, գործարար համբավի և առևտրային փորձի համալիրի որոշակի ծավալի օգտագործում...:

Օրենսդրի նման ձևակերպումից ակնհայտ է, որ պայմանագրի առարկան են կազմում ֆիրմային անվանման, օրենքով պահպանվող առևտրային տեղեկատվության, ապրանքային նշանի, սպասարկման նշանի և այլնի նկատմամբ իրավունքները: Օրենսդիրն իրավացիորեն չի սահմանափակել փոխանցվող իրավունքների շրջանակը, և որպես այդպիսին կարող են լինել արտոնագրային օբյեկտների նկատմամբ իրավունքները ևս: Պայմանագրի առարկա կարող են լինել սարքավորումների շահագործման փորձը, սպասարկող անձնակազմի վերապատրաստումը⁶, շենք-շինությունների, ավտոմեքենաների ձևավորումը (ներքին և արտաքին), բիզնեսը սկսելուց հետո իրավատիրոջ կողմից ցուցաբերվող աջակցությունը, գովազդային, մարկետինգային աջակցությունը և այլն⁶: Եթե համադրենք օրենսդրական նման ձևակերպումը մեր կողմից առաջադրված այն մոտեցմանը, որ պայմանագրի առարկան առավել ընդգրկուն է, քան նախատեսում է պոզիտիվ իրավունքը, ապա ակնհայտ է, որ բացառիկ իրավունքների համալիրը՝ որպես ամբողջություն, մաս է կազմում ֆրանչիզայի, և սրանք հարաբերակցվում են ինչպես ամբողջը և մասը: Իսկ ֆրանչիզայում կարող է ընդգրկվել նաև այնպիսի տեղեկություն, որ

ընթե և չի հանդիսանում նոու-հաու, սակայն ուղղակիորեն բիզնեսի մոդելի բաղկացուցիչ մասն է, և առանց դրա բիզնեսը հաջողություն չի ունենա: Հատկանշական է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածում խոսքը իրավունքների համալիրի մասին է: Ճիշտ է, այս հանգամանքը իմպերատիվ կերպով ամրագրված չէ օրենսգրքում, և տարբեր իրավագետների կողմից նշվում է, որ կարող է փոխանցվել բացառիկ իրավունքներից միայն մեկը, սակայն դա բնորոշ չէ պայմանագրին և չի բխում ֆրանչայզինգի էությունից⁷: Անհրաժեշտ է նշել, որ «համալիր» բառը ունի իր ենթատեքստը, և այն ընդգծում է, որ բացառիկ իրավունքները փոխանցվում են որպես մեկ օբյեկտ և դրանով իսկ ծառայում հասնելու պայմանագրի նպատակին⁸: Բացառիկ իրավունքները որպես մեկ ամբողջական համալիր փոխանցելը ֆրանչայզինգի պայմանագրի բնութագրիչ հատկանիշն է⁹:

Իրավաբանական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվում, որ գործարար համբավը, որը ևս պայմանագրի առարկայի մաս է կազմում, այսինքն՝ մտնում է համալիրի մեջ, գործնականում փոխանցվել չի կարող: Նման մոտեցում ունեցողները պատճառաբանում են, որ գործարար համբավը անխզելիորեն վերաբերում է այն անձին, ում բնութագրում է¹⁰: Կարծում ենք՝ չպետք է համաձայնվել այսպիսի մոտեցման հետ, քանզի բացառիկ իրավունքների հետ մեկտեղ գործարար համբավը փոխանցվում է մեխանիկորեն, առանց իրավատիրոջ ցանկության: Իհարկե, ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածի՝ գործարար համբավը անօտարելի է ու անփոխանցելի: Բայց նույն օրենսգրքի 969-րդ հոդվածի 1-ին կետի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ պայմանագիրը նախատեսում է գործարար համբավի օգտագործում: Իսկ վերջինիս օգտագործումը հնարավոր է, եթե այն վերագրվի օգտագործողին: Ի վերջո, հանդես գալով իրավատիրոջ անհատականացնող հատկա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

նիշների ներքո՝ օգտագործողին են փոխանցվում նաև իրավատիրոջ գործարար համբավն ու հեղինակությունը: Այլ կերպ ասած՝ սպառողը, ձեռք բերելով իրավատիրոջ արտադրանքը կամ օգտագործողի միջոցով օգտվելով նրա ծառայություններից, վերջինիս է վերագրում նաև իրավատիրոջ հեղինակությունն ու համբավը: Իհարկե, գործարար համբավը շարունակում է բնութագրել իրավատիրոջը, անառարկելիորեն մնում է որպես նրա անհատականացման միջոց, սակայն այն վերագրվում և ուրեմն փոխանցվում է նաև օգտագործողին: Հիշենք նաև, որ գործարար համբավը իրենից ներկայացնում է իրավաբանական անձի, անհատ ձեռնարկատիրոջ գործարար շրջանառության ոլորտում դրսևորած որակների վերաբերյալ ձևավորված կարծիք: Նշանակում է՝ վերջինս ձևավորվում է հասարակության անդամների մոտ, հետևաբար իրավատերը չէ, որ պետք է որոշի դրա փոխանցումը, քանզի այն տեղի է ունենում անկախ իրավատիրոջ կամքից:

Բացառիկ իրավունքների շարքում կան այնպիսիները, առանց որոնց համալիր թույլտվության պայմանագիր կնքվել չի կարող: Իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտված տեսակետներից մեկի համաձայն՝ ֆրանչայզինգի պայմանագրի առարկան ներառում է պարտադիր և ֆակուլտատիվ (լրացուցիչ) օբյեկտներ: Պարտադիր օբյեկտների շարքում ներառված են իրավատիրոջ ֆիրմային անվանումը և չբացահայտված տեղեկատվությունը: Իսկ որպես լրացուցիչ օբյեկտներ նշվում են ապրանքային և սպասարկման նշանները¹¹: Փաստորեն մնան դասակարգման հիմքում դրվում է այն սկզբունքը, թե որ օբյեկտների նկատմամբ իրավունքների փոխանցման դեպքում է հնարավոր նշել, որ կողմերը կնքել են ֆրանչայզինգի պայմանագիր, կամ պայմանագիրը կհամարվի կնքված: Նման մոտեցման հետ կարելի է համաձայ-

նել, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածի 1-ին կետի բովանդակությունից հետևում է, որ ֆիրմային անվանումը և օրենքով պահպանվող առևտրային տեղեկատվությունը այն օբյեկտներն են, որոնց փոխանցումը պարտադիր է պայմանագրի կնքման համար: Օրենսդրի նման մոտեցումը, թերևս, բխում է ֆրանչայզինգի առանձնահատկությունից, որը ենթադրում է իրավատիրոջը «նույնական» մեկ այլ սուբյեկտի (օգտագործողի) առկայություն: Իսկ վերջինս կարող է նույնանալ իրավատիրոջ հետ միայն այն դեպքում, երբ օգտագործի նրան անհատականացնող հատկանիշները, մասնավորապես՝ ֆիրմային անվանումը: Ավելին՝ ֆրանչայզինգի պայմանագիրը այն միակ պայմանագիրն է, որով հնարավոր է ապահովել ֆիրմային անվանման նակատմամբ իրավունքների փոխանցումը: Հայաստանի քաղաքացիական իրավունքի գիտությանը հայտնի որևէ այլ ինստիտուտ չի նախատեսում ֆիրմային անվանման փոխանցման հնարավորություն:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 58-րդ հոդվածի համաձայն՝ առևտրային կազմակերպություն համարվող իրավաբանական անձը պետք է ունենա ֆիրմային անվանում: Իսկ «Ֆիրմային անվանումների մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասը նշում է, որ ֆիրմային է համարվում այն անվանումը, որի ներքո իրավաբանական անձն իրականացնում է իր գործունեությունը և զանազանվում այլ իրավաբանական անձանցից: Ֆիրմային անվանումը պետք է տարբերվի Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավաբանական անձանց ֆիրմային անվանումներից, գրանցված և գործող ապրանքային և սպասարկման նշաններից, ապրանքների ծագման տեղանուններից: Այն չի կարող նաև շփոթելու աստիճան մնան լինել դրանց: Այլ խոսքով՝ ֆիրմային անվանումը պետք է լինի բացառիկ, ճիշտ արտահայտի անվանումը կրող իրավաբանական անձի կարգավիճակը, թյուրիմացության մեջ չզգի շրջանառու-

յան մասնակիցներին¹²:

Ֆիրմային անվանման մասին խոսելիս անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ այն հարցին, թե փաստացի ինչ կերպ պետք է օգտագործվի իրավատիրոջ ֆիրմային անվանումը: Այսպես՝ իրավաբանական գրականության մեջ նշվում է, որ օգտագործողը փաստացի օգտագործում է միայն ֆիրմային անվանումը կազմող բառերի ամբողջությունը՝ առանց իրավատիրոջ ֆիրմային անվանման մեջ պարունակվող կազմակերպարավական ձևը նշելու: Քննարկվում է նաև այն տարբերակը, որ կարող է օգտագործվել իրավատիրոջ ամբողջական ֆիրմային անվանումը: Այս դեպքում էլ, իհարկե, օգտագործողը համապատասխան հաշվապահական փաստաթղթերում պետք է արտացոլի նման տեղեկատվությունը¹³: Կարծում ենք՝ ֆիրմային անվանման օգտագործում ասելով պետք է հասկանալ ամբողջական ֆիրմային անվանման օգտագործումը, քանի որ անվանումը համարվում է ֆիրմային, եթե այն համապատասխանում է օրենքում նշված պայմաններին, իսկ կազմակերպարավական ձևի նշումը ֆիրմային անվանման մեջ ներառելը օրենքի իմպերատիվ պահանջն է: Չի բացառվում նաև այն տարբերակը, երբ իրավատիրոջ ֆիրմային անվանմանը զուգահեռ կիրառվի նաև օգտագործողի ֆիրմային անվանումը: Նման մոտեցումը հաճախ է կիրառվում պարկտիկայում¹⁴:

Օրենքով պահպանվող առևտրային տեղեկությունը, որի նկատմամբ իրավունքը ևս ֆրանչայզինգի պայմանագրի առարկան կազմող պարտադիր օբյեկտ է, իրենից ներկայացնում է այնպիսի տեղեկություն, որը երրորդ անձանց անհայտ լինելու ուժով ունի իրական կամ հնարավոր առևտրային արժեք, չկա օրինական հիմքերով այն ազատորեն ստանալու հնարավորություն, և տեղեկություն ունեցողը միջոցներ է ձեռնարկում դրա գաղտնիությունը պահպանելու համար: ԴՅ քաղաքացիական օրենսգրքի 141-րդ հոդվածով սահ-

մանված այս պայմանների պահպանման դեպքում տեղեկությունը կհամարվի քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտ և կպաշտպանվի օրենքով: Առևտրային տեղեկության նկատմամբ իրավունքի փոխանցումը օգտագործողին հնարավորություն է տալիս օգտագործել այն և ապահովել իր գործունեության նույնացումը իրավատիրոջ գործունեության հետ: Ասվածից կարելի է եզրահանգել, որ ֆիրմային անվանման և օրենքով պահպանվող առևտրային տեղեկության օգտագործումը առնվազն հնարավորություն են տալիս օգտագործողին իր կողմից իրականացվող գործունեությունն առավելագույնս համապատասխանեցնել իրավատիրոջ գործունեությանը՝ դրանով իսկ նմանվելով իրավատիրոջը: Ինչպես վերը նշվեց, որոշակի տեղեկություն, որը ներառված է ֆրանչիզայում, հնարավոր է, որ հատուկ չպահպանվի իրավատիրոջ կողմից, վերջինս միջոցներ չձեռնարկի այդ տեղեկությունը երրորդ անձանցից պահպանելու ուղղությամբ: Բայց քանի որ այդ տեղեկությունը նպաստում է բիզնեսի տվյալ տեսակի արդյունավետ գործարկմանը և հետագա առաջընթացի ապահովմանը, ուստի այն ներառվում է ֆրանչիզայում: Հնարավոր է, որ այդ տեղեկությունը ինքը մաս կազմի չբացահայտվող տեղեկատվության (ճուր-հառ-ի), բայց չլինի պաշտպանված տեղեկություն: Որպես օրինակ կարելի է նշել սննդի առաքման տարատեսակ մեխանիզմները (թեթև մոտոցիկլետներով, մոպեդներով և այլն): Սննդի տարածման նման մեխանիզմը գաղտնիք չէ և չի կազմում առևտրային տեղեկություն, սակայն կարող է ներառվել ֆրանչիզայում:

Եթե առևտրային կազմակերպությունները միմյանցից տարբերվում են ֆիրմային անվանման միջոցով, ապա ապրանքային և սպասարկման նշանները տարբերակում են այդ կազմակերպությունների արտադրանքը և ծառայությունները: «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքի¹⁵ 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապրանքային նշան-

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ներ են համարվում այն նիշերը, որոնք օգտագործվում են մեկ այլ անձի ապրանքները և կամ ծառայությունները այլ անձի ապրանքներից և կամ ծառայություններից տարբերելու համար: Օրենսդրական նման ձևակերպումը վերաբերում է ինչպես ապրանքային, այնպես էլ սպասարկման նշաններին, որոնք մինչ գործող օրենքի ընդունումը տարանջատվում էին¹⁶: Ապրանքային և սպասարկման նշանների միակ տարբերությունը այն է, որ առաջինով տարբերվում են գործարարի ապրանքներն ու արտադրանքը, իսկ երկրորդով՝ ծառայությունները: Նշենք, որ օրենքը հնարավոր է համարում ինչպես անհատական, այնպես էլ կոլեկտիվ ապրանքային նշանի կիրառելիությունը: Անհատական ապրանքային նշան է ճանաչվում առանձին անձի (անհատ ձեռնարկատեր կամ իրավաբանական անձ) անվամբ գրանցված պայմանաշանը: Կոլեկտիվ ապրանքային նշան է համարվում արտադրողների կամ ծառայություններ մատուցողների տնտեսական ընկերության, իրավաբանական անձանց միության կամ օրենքով սահմանված կարգով՝ անձանց ստեղծած այլ կամավոր միավորման ապրանքային նշանը, որն օգտագործվում է այդ անձանց ապրանքները և կամ ծառայությունները մակնշելու համար («Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդված): Ի տարբերություն նախկին օրենքի՝ ապրանքային նշանների հետ կապված հարաբերությունները կանոնակարգող գործող օրենքը հնարավոր է համարում կոլեկտիվ ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքի փոխանցումը, ինչը, կարծում ենք, առավել համապատասխանում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի կանոնակարգմանը և վերացրել է նախկինում առկա հակասությունը, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածի 1-ին կետում օրենսդիրը որևէ տարբերություն չի դնում կոլեկտիվ կամ անհատական ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքի փոխանցման միջև: Ուստի ֆրանչայզինգի պայմանագրով կարող է փոխանցվել նաև կոլեկտիվ ապրանքային նշանի օգտագործման իրավունքը:

տական ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքի տրամադրման միջև: Ուստի ֆրանչայզինգի պայմանագրով կարող է փոխանցվել նաև կոլեկտիվ ապրանքային նշանի օգտագործման իրավունքը:

Որոշ երկրների, մասնավորապես Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությամբ պայմանագրով փոխանցվող բացառիկ իրավունքների համալիրի մեջ նշվում է նաև իրավատիրոջ առևտրային անվանումը: Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությունը չի բացահայտում «առևտրային անվանում» տերմինի բովանդակությունը: Ավելին, մինչև օրս կարգավորված չեն առևտրային անվանման իրավական պահպանության հետ կապված հարաբերությունները: Ըստ Ե. Ա. Սուխանովի¹⁷ վերջինիս բովանդակությունը բխում է «Արդյունաբերական սեփականության պաշտպանության մասին» Փարիզի 1883թ. կոնվենցիայի 6-bis հոդվածից¹⁸: Առևտրային անվանումը ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործվող, չգրանցված, սակայն համընդհանուր ճանաչում ունեցող անվանումն է¹⁹: Առևտրային անվանումը նման կերպ է մեկնաբանում նաև Մ. Մ. Ստաժկովան²⁰: Այլ աղբյուրներում հղում է կատարվում վերոնշյալ կոնվենցիայի 8-bis հոդվածին, որտեղ, սակայն, խոսքը վերաբերում է ֆիրմային անվանմանը²¹: Համակարծիք ենք Սուխանովի և Ստաժկովայի կողմից տրվող մեկնաբանություններին, և կարծում ենք՝ առաջիկայում էլ պետք է առաջնորդվել հենց այս մեկնաբանմամբ, մինչև ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում չբացահայտվի «առևտրային անվանում» տերմինը:

Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում մտավոր սեփականության այնպիսի օբյեկտների նկատմամբ իրավունքների փոխանցումը, ինչպիսիք են աշխարհագրական նշումը և ապրանքի ծագման տեղանունը: «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ 2010 թվականի օրենքի 14-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ գրանցված աշխարհագրական նշումը կամ

գրանցված ծագման տեղանունը չի կարող դառնալ փոխանցման կամ լիցենզիայի կամ այլ գույքային իրավունքի առարկա: Նշված առանձնահատկությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ նույն օրենքի 12-րդ հոդվածի 6-րդ մասը համապատասխան աշխարհագրական գոտում գտնվող ցանկացած ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի, որը պահպանվող աշխարհագրական նշան կամ պահպանվող ծագման տեղանվան տեխնիկական հատկորոշումների դրույթների համաձայն՝ արտադրում և (կամ) վերամշակում և (կամ) պատրաստում է ապրանք, հնարավորություն է ընձեռում պետական լիազոր մարմին հայտ ներկայացնել՝ դրա օգտագործման իրավունքը ստանալու համար: Նշված հոդվածից հետևում է, որ ինչպես աշխարհագրական նշունը, այնպես էլ ծագման տեղանունը օգտագործելու իրավունքը բացարձակ իրավունք չէ, և այն կարող է տրամադրվել տվյալ վայրում նույն արտադրանքն արտադրող ցանկացած սուբյեկտի²²: Չնայած օրենսդրորեն արգելվում է աշխարհագրական նշան և ծագման տեղանվան փոխանցումը²³ կամ այլ կերպ օգտագործման տրամադրելը, կարծում ենք, որ ֆրանչայզինգի պարագայում նման սահմանափակումն արդարացված չէ, քանի որ հատկապես ապրանքային ֆրանչայզինգի դեպքում օգտագործողը՝ որպես իրավատիրոջ ապրանքները իրացնող, պետք է հնարավորություն ունենա օգտագործելու նաև անհատականացման նշված միջոցները:

Ինչպես նշվեց, պայմանագրի առարկայում ներառվում են նաև մտավոր սեփականության այլ օբյեկտների նկատմամբ օգտագործման իրավունքը: Մասնավորապես այդպիսիք են գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական մոնուշի նկատմամբ իրավունքները, սելեկցիոն նվաճումների նկատմամբ իրավունքները, ինչպես նաև ինտեգրալ միկրոսխեմաների և տոպոլոգիաների նկատմամբ իրավունքները: Նշված բոլոր օբյեկտների նկատմամբ ու-

նեցած օգտագործման իրավունքի տրամադրման կանոնները նախատեսված են առանձին օրենդրական ակտերում: Այսպես՝ «Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական մոնուշների մասին» ՀՀ օրենքի²⁴ 42-րդ հոդվածը նախատեսում է արդյունաբերական սեփականության նշված օբյեկտների նկատմամբ իրավունքների փոխանցման մի քանի տարբերակ՝ իրավունքի փոխանցում, բացառիկ լիցենզիայի տրամադրում և հասարակ լիցենզիայի տրամադրում: Նմանատիպ դրույթ է պարունակվում նաև «Սելեկցիոն նվաճումների պահպանության մասին» ՀՀ օրենքի²⁵ 17-րդ և «Ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաների իրավական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի²⁶ 8-րդ հոդվածները, որոնցով կարգավորվում են սելեկցիոն նվաճումների և ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաների օգտագործման իրավունքի տրամադրման կարգը:

Թեև մտավոր սեփականության վերոնշյալ օբյեկտների նկատմամբ իրավունքների փոխանցումը (օգտագործման իրավունք տրամադրելը) իրականացվում է լիցենզային պայմանագրերի հիման վրա, այդուհանդերձ ֆրանչայզինգի պայմանագրի կնքմամբ օգտագործողը արդեն իսկ ստանում է այդ օբյեկտների նկատմամբ օգտագործման իրավունք, և հարկ չի առաջանում ևս մեկ անգամ կնքել նոր՝ լիցենզային պայմանագիր: Ինչ վերաբերում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 973-րդ հոդվածով սահմանված այն պահանջին, որով իրավատերը կրում է լիցենզիաները օգտագործողին հանձնելու և սահմանված կարգով դրանց ձևակերպումն ապահովելու պարտականությանը, ապա գտնում ենք, որ նշված դրույթը չպետք է մեկնաբանվի առանձին՝ մեկնաբանման, այսպես կոչված, ինտերնալ մեթոդի օգտագործմամբ: Նշված դրույթը հանդիսանում է հենց 969-րդ հոդվածի տրամաբանական շարունակությունը և ենթադրում է լիցենզիայի փոխանցում ֆրանչայզինգի պայմանագրի հիման վրա, այլ ոչ թե առանձին կնքված

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

լիցենզային պայմանագրով: Հակառակ դեպքում զուտ տեխնիկական տեսանկյունից բարդանում է պայմանագրի կնքումը, ինչն էլ դժվարացնում է հարաբերության ձևավորումը: Չնայած վերոնշյալ հանգամանքին՝ արևմտյան տարբեր աղբյուրներում նշվում է հենց լիցենզային պայմա-

նագրերի կնքման մասին²⁷: Կարծում ենք, որ մեկ փաստաթղթի տեսքով կազմվող պայմանագրի տեքստում լրիվությամբ հնարավոր է նախատեսել համապատասխան լիցենզիաների փոխանցման վերաբերյալ դրույթներ, ինչն առավել նպատակահարմար է իրագործման տեսանկյունից, չի պահանջում լրացուցիչ թղթաբանություն և գրանցման է ենթակա լինում միայն մեկ պայմանագիր:

¹ Տե՛ս Жерар Дельтей, Франчайзинг.Нева. С.П., 2003, էջ 12:

² Տե՛ս օրինակ՝ Земляяков Д. Н., Макашев М. О., Франчайзинг: Интегрированные формы организации бизнеса. Юнити. М. 2003., էջ 16, Ян Мюррей. Франчайзинг. Питер. 2004, էջեր 15, 30:

³ Տե՛ս Стажкова М. М.. Договор франчайзинга: правовые основы, учет и налоги. Налогинфо. М. 2007, էջ 5:

⁴ Տե՛ս Жерар Дельтей, նշված աշխատությունը, էջ 13:

⁵ Տե՛ս Комментарий к гражданскому кодексу РФ, части второй. Отв. ред. О. Н. Садиков, Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ., М., 2005:

⁶ Տե՛ս Ян Мюррей. նշված աշխատությունը, էջ 17:

⁷ Տե՛ս Гражданское право. Часть 2-е. Под ред. В. П. Мозолина Москва. 2004 (www.pravoznavec.com.ua/books/122/7974/41/#chapter):

⁸ Տե՛ս Гражданское право. Учебник. Том 2. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Проспект. М. 2005, էջ 734:

⁹ Տե՛ս Мозолин В.П., նշված աշխատությունը:

¹⁰ Տե՛ս Сергеев А. П., Толстой Ю. К., նշված աշխատությունը, էջ 736:

¹¹ Տե՛ս Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. М. И. Брагинский, В. В. Витрянский, М., 2002 (www.pravoznavec.com.ua/books/242/41/#chlist):

¹² Տե՛ս Բարսեղյան Ս. Կ., ՀՀ քաղաքացիական

իրավունք, դասագիրք, 3-րդ մաս, Գ.Հ. Ղարախանյանի խմբագրությամբ, Երևան, 2003, էջ 167-168:

¹³ Տե՛ս Брагинский М. И., Витрянский В. В., նշված աշխատությունը (www.pravoznavec.com.ua/books/242/41/#chlist):

¹⁴ Տե՛ս Donald D. Boroian, Patrick J. Boroian. The franchise advantage: make it work for you. A Francorp Publication, USA, էջ 22:

¹⁵ «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենք (ՀՀ ՊՏ 2010.06.02/24 (758)):

¹⁶ «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ 2010 թվականի օրենքի գործողությունը տարածվում է նաև սպասարկման նշանների կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունների կարգավորման նկատմամբ: Մինչ «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ 2010 թվականի օրենքի ընդունումը գործող «Ապրանքային և սպասարկման նշանների, ապրանքների ծագման տեղանունների մասին» ՀՀ 2000 թվականի օրենքը (2000.04.05/6(104)) տարանջատում էր ապրանքային և սպասարկման նշանները: Նույն օրենքը կարգավորում էր նաև ապրանքների ծագման տեղանունների հետ կապված հարաբերությունները: Վերջիններս ներկայումս իրավական կարգավորման են ենթարկվում «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ 2010 թվականի օրենքով (2010.06.02/24(758)):

¹⁷ Տե՛ս Гражданское право. В 2-х т. Том II полутом 1. Учебник. Отв. ред. Е.А. Суханов. М. 2000 (www.pravoznavec.com.ua/books/5/41/#chlist):

¹⁸ Տե՛ս [http:// www.miripravo.ru/laws/intel/paris.htm](http://www.miripravo.ru/laws/intel/paris.htm):

- ¹⁹ Տե՛ս Сергеев А. П., Толстой Ю. К., նշված աշխատությունը, էջ 735:
- ²⁰ Տե՛ս Стажкова М. М. նշված աշխատությունը, էջ 11:
- ²¹ Տե՛ս Комментарий к гражданскому кодексу РФ, части второй. Отв. ред. О. Н. Садиков Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ., М., 2005:
- ²² Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., ՀՀ քաղաքացիական իրավունք, դասագիրք, 3-րդ մաս, Գ. Հ. Ղարախանյանի խմբագրությամբ, Երևան, 2003, էջ 184:
- ²³ Ոչ միայն «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ 2010 թվականի օրենքից, այլև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 969-րդ հոդվածից է հետևում, որ փոխանցման են ենթակա

բացառիկ իրավունքների օբյեկտների նկատմամբ իրավունքները: Հետևաբար առկա է օրենսդրական արգելք աշխարհագրական նշման և ծագման տեղանվան նակտամամբ իրավունքը փոխանցելու առումով:

- ²⁴ «Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» ՀՀ 2008 թվականի (ՀՀՊՏ 2008.07.09/42(632)):
- ²⁵ «Աելեկցիոն նվաճումների պահպանության մասին» ՀՀ օրենք (ՀՀՊՏ 1999.12.27/31(97)):
- ²⁶ «Ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաների իրավական պաշտպանության մասին» ՀՀ 1998 թվականի օրենք (ՀՀՊՏ 1998.03.14/6(39)):
- ²⁷ Տե՛ս Стивен Спинелли-мл., Роберт М. Розенберг, Сью Берли. Франчайзинг: путь к богатству. М., Вильямс, 2007, էջ 131, Ян Мюррей, նշված աշխատությունը, էջ 94:

**ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА ФРАНЧАЙЗИНГА. ФРАНШИЗА

Липарит ДРМЕЯН

*Аспирант кафедры гражданского права
Юридического факультета ЕГУ*

Представленная статья посвящена изучению актуального для юридического аспекта франчайзинговых отношений вопроса предмета договора франчайзинга. В статье, прежде всего,

обсуждается понятие предмета договора, а также изучается концепт франшиза как название предмета договора. Исследуется законодательное регулирование передачи предмета договора франчайзинга, обсуждаются специфические черты подлежащих передаче по договору объектов, и представляются взгляды разных теоретиков и практиков о предмете договора.

ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՊՐԵՏԵՆԶԻՈՆ (ՊԱՅԱՆՁԱՅԻՆ) ԿԱՐԳԸ ԵՎ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎՏՈՍՈՒԲԻԼԱՅԻՆ ԲԵՌՆԱՓՈԽԱԴՐՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Լիլիթ ՔԱՄԱԼՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի
ամբիոնի ասպիրանտ*

Ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների իրավահարաբերությունների բնականոն գործունեության համար կարևոր նշանակություն ունի այդ իրավահարաբերությունների մասնակիցների ստանձնած պարտավորությունների պատշաճ կատարումը: Պարտավորությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքները կանխարգելելու և վերացնելու նպատակով միջազգային պրակտիկայում մշակվել և կյանքի են կոչվել իրավունքների պաշտպանության տարբեր մեխանիզմներ: Այդ մեխանիզմներից մեկը վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգն է, որը լայն կիրառություն ունի հատկապես տրանսպորտային և կապի ծառայությունների ոլորտներում¹:

Վեճերի լուծման պահանջային (պրետենզիոն) ընթացակարգ ՀՀ գործող օրենսդրությամբ, այդ թվում՝ տրանսպորտային փոխադրման հարաբերությունները կարգավորող քաղաքացիական կարգավորումներով, նախատեսված չէ: Չնայած ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 352-րդ հոդվածն ամրագրում է պարտապանին պահանջ ներկայացնելու հնարավորություն՝ մասնավորապես նախատեսելով, որ ողջամիտ ժամկետում չկատարված պարտավորությունը, ինչպես նաև այն պարտավորությունը, որի կատարման ժամկետը որոշվում է պահանջի պահով, պարտապանը պարտավոր է կատարել պարտատիրոջ՝ այդ մասին պահանջ ներկայացնելու օրվանից սկսած՝ յոթօրյա ժամկետում, եթե պարտավորության կատարման այլ ժամ-

կետ չի բխում օրենքից, այլ իրավական ակտերից, պարտավորության պայմաններից, գործարար շրջանառության սովորույթներից կամ պարտավորության էությունից:

Թվում է, վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգը նույնպես «պարտապանին պահանջ ներկայացնելու գործընթաց» է, սակայն այն ունի մի շարք յուրահատկություններ, որոնք հաշվի առնելով՝ այդ ինստիտուտը չի նույնացվում զուտ «պահանջ ներկայացնելու» հետ:

Պրետենզիոն կարգը գործում է քաղաքացիական և միջազգային մասնավոր իրավահարաբերությունների ոչ բոլոր ոլորտներում: Բացի այդ, պրետենզիոն ընթացակարգով առաջնորդվելու պահանջը կարող է լինել ինչպես իմպերատիվ, այնպես էլ ոչ պարտադիր: Քանի որ վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգը մշակվել է վեճը մինչդատական կարգով լուծելու նպատակով, ուստի միջազգային մի շարք իրավական ակտերով նախատեսված դեպքերում պահանջային կարգը չպահպանելը պահանջատիրոջը հետագայում զրկում է համապատասխան պահանջի՝ դատական կարգով բավարարում ստանալու հնարավորությունից:

Ի տարբերություն վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգի՝ պարտապանին պարտավորության կատարման պահանջ ներկայացնելն իմպերատիվ բնույթ չի կրում, ուստի պարտատերը սահմանափակված չէ նաև պարտավորության կատարման պահանջով անմիջապես դատարան դիմելու իր գործողություններում, ընդ որում՝ դատարան ներկայացված հայցադիմումն ինքնին կարող է դիտվել որպես պարտապանին ուղղված պահանջ:

Փոխադրումների ոլորտում վեճերի

ՔԱՂՔԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

կարգավորման պահանջային ընթացակարգն անրագրված է միջազգային ավտոմոբիլային փոխադրումների ոլորտի կարևորագույն իրավական ակտերից մեկով՝ «Միջազգային ճանապարհային բեռնափոխադրման պայմանագրի մասին» կոնվենցիայով² (այսուհետ՝ նաև «Կոնվենցիա»), որը մանրամասնորեն անդրադառնում է ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների բնագավառում վեճերի կարգավորմանը՝ նախատեսելով պահանջային (պրետենզիոն) ընթացակարգով առաջնորդվելու անհրաժեշտությունը՝ նախքան նույն վեճի կարգավորման նպատակով դատական պաշտպանության դիմելը: Մասնավորապես, Կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերը³ նախատեսում են պրետենզիոն յոթօրյա ժամկետ այն դեպքերի համար, երբ բեռն ստացողը բեռն ընդունել է առանց դրա վիճակը փոխադրողի հետ մեկտեղ պատշաճ ձևով ստուգելու, կամ երբ բեռի թրություններն ի հայտ են եկել համատեղ ստուգման ընթացքում, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ խոսքը ոչ ակնհայտ թրությունների հայտնաբերման մասին է:

Հատկանշական է, որ նման պարագայում անձը զրկված է դատական պաշտպանության իրավունքից, քանի որ նա կարող է վեճի դատական լուծման ընթացքում ներկայացնել ապացույցներ, որոնք հիմնավորում են համապատասխան հարցի առնչությամբ փոխադրողի մեղավորությունը⁴: Ավելին, Կոնվենցիան այս առնչությամբ որևէ իմպերատիվ պահանջ չի ներկայացնում. այսինքն՝ դա չի նշանակում, որ նման պրետենզիա չներկայացնելը կողմին զրկում է հետագայում պահանջի բավարարում ստանալու հնարավորությունից:

Սակայն, որոշ դեպքերում պահանջային ժամկետի ընթացքում բեռը փոխադրողին գրավոր պահանջ ներկայացնելը Կոնվենցիայով դիտվում է որպես խախտված իրա-

վունքի դատական պաշտպանությանը նախորդող պարտադիր պայման: Այլ կերպ ասած՝ Կոնվենցիան նույն ավտոմոբիլային բեռնափոխադրման հարաբերությունների կարգավորման ոլորտում պահանջային ընթացակարգի առնչությամբ նախատեսում է տարբերակված մոտեցում՝ մի դեպքում այն համարելով խիստ պարտադիր, իսկ մյուս դեպքում՝ ոչ:

Այսպես, ի տարբերություն վերը նշված կարգավորման՝ Կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ բեռի առաքման ուշացումը կարող է հանգեցնել փոխհատուցում վճարելու միայն այն դեպքում, երբ կատարվել է գրավոր հայտարարություն՝ բեռը բեռն ստացողի տնօրինությանը հանձնելուց հետո՝ քսանմեկ օրվա ընթացքում:

Փաստորեն, Կոնվենցիան բեռի առաքումն ուշացնելու համար փոխհատուցման հնարավորություն է նախատեսում այն դեպքում, երբ բեռն ի վերջո հանձնվել է բեռն ստացողի տնօրինությանը: Ստացվում է, որ եթե, օրինակ, կետանցման պատճառով գործարքի նկատմամբ հետաքրքրությունը կորցրած կողմը չցանկանա ընդունել պայմանագրի կատարումը, ապա նա զրկվում է որևէ փոխհատուցում ստանալու հնարավորությունից: Ավելին, եթե ինչ-ինչ պատճառներից ելնելով, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ բաց թողնված ժամկետը դատական կարգով հարգելի համարելու համար, բեռն ստացողը փոխադրողին գրավոր պահանջով չդիմի, ապա նրա՝ փոխհատուցում ստանալու իրավունքը, Կոնվենցիայում արտացոլված տրամաբանության համաձայն, համարվում է գոյություն չունեցող, ինչով պայմանավորված՝ բեռն ստացողը զրկվում է պահանջային ժամկետի բացթողումը հարգելի համարելու և համապատասխան պահանջի իրավունքի՝ դատական կարգով բավարարում ստանալու հնարավորությունից:

Մանրամասնելով փոխհատուցման հարցի առնչությամբ պրետենզիոն ընթացակարգը՝ Կոնվենցիայի 27-րդ հոդվածի 1-

ին կետը նախատեսում է, որ պահանջ ներկայացնողը կարող է պահանջել փոխհատուցման ենթակա գումարի տոկոսների վճարում, որոնք հաշվարկվում են տարեկան հինգ տոկոսի չափով՝ պահանջը գրավոր ձևով փոխադրողին ուղարկելու օրվանից հաշված: Սակայն նույն նորմով նախատեսվում է փոխհատուցման ենթակա գումարի տոկոսների վճարում նաև այն դեպքում, երբ գրավոր պահանջ չի ներկայացվել, և այդ դեպքում տոկոսների հաշվարկն սկսվում է հայցը հարուցելու օրվանից:

Ստացվում է, որ քննարկվող վերջին երկու դեպքերում, որոնք երկուսն էլ առնչվում են փոխհատուցման ինստիտուտին, արտահայտված է տարբերակված մոտեցում: Առաջին դեպքում, երբ խոսքը վերաբերում է միայն փոխհատուցմանը, գրավոր պահանջ չներկայացնելու դեպքում նման իրավունքի բավարարում ստանալը դառնում է անհնարին, իսկ երկրորդ դեպքում գրավոր պահանջ չներկայացնելը իրավունքի պաշտպանության խոչընդոտ չէ:

Այս առնչությամբ կարծում ենք, որ փոխհատուցման պահանջ ներկայացնելու դեպքում ևս պրետենզիոն ժամկետը լրանալու փաստը համապատասխան պահանջի իրավունքի դադարման հիմք չպետք է հանդիսանա և չպետք է սահմանափակի պահանջի իրավունքի դատական պաշտպանությունը:

Ինչևէ, վերը նշված դրույթների բովանդակության ուսումնասիրությունից կարելի է բխեցնել միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների ոլորտում ծագած վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգին բնորոշ հետևյալ հատկանիշները՝

ա) վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգը դրսևորվում է փոխադրողին պահանջ (հայտարարություն) ներկայացնելով,

բ) սահմանված դեպքերում պահանջը (հայտարարությունը) պետք է ներկայացվի գրավոր,

գ) սահմանված դեպքերում պահանջ (պրետենզիա) ներկայացնելը համարվում է իմպերատիվ պահանջ, որը չպահպանելը պահանջատիրոջը զրկում է վեճի դատական լուծման հնարավորությունից,

դ) պահանջ (պրետենզիա) ներկայացնելու համար սահմանվում է համապատասխան ժամկետ:

Նշվածից պարզ է դառնում, որ միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների ոլորտում վեճերի կարգավորման պահանջային ընթացակարգում էական նշանակություն ունեն պահանջային ժամկետը և այդ ժամկետում պահանջ ներկայացնելու փաստը, իսկ մի շարք դեպքերում՝ նաև պրետենզիա ներկայացնելու իմպերատիվությունը: Սակայն վեճերի լուծման պրետենզիոն կարգը և պրետենզիոն ժամկետը գիտատեսական ուսումնասիրության ենթարկելիս պարզ է դառնում, որ պրետենզիոն ժամկետում պահանջ ներկայացնելու իմպերատիվության գաղափարը ոչ միշտ է արդարացված:

Այսպես, պահանջային (պրետենզիոն) ժամկետն այն ժամանակահատվածն է, որն օրենսդրությամբ և միջազգային իրավական ակտերով նախատեսված է պարտավորությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու դեպքում մինչև դատական պաշտպանության դիմելը պարտատիրոջ կողմից պարտապանին պահանջ ներկայացնելու միջոցով խախտման հետևանքները վերացնելու համար⁶:

Ժամկետները, այդ թվում՝ պրետենզիոն ժամկետները, կարևոր դերակատարություն ունեն քաղաքացիական իրավահարաբերությունների ոլորտում: Դրանք հանդես են գալիս որպես քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների վարքագծի վրա իրավաբանական ազդեցության միջոց, կանոնակարգում են քաղաքացիական շրջանառությունը, նպաստում են քաղաքացիական կարգի պայմանագրերի կատարմանը և այլն⁶:

Վեճերի լուծման համար նախատեսված պրետենզիոն ժամկետները իրավահարաբերության մասնակիցներին իրենց հերթին հնարավորություն են տալիս սահմանված ժամանակահատվածում վիճելի հարաբերությունները կարգավորելու արտադատական կարգով՝ նախքան դատարան դիմելը: Պահանջային ժամկետ նախատեսելը միտված է ոչ թե իրավահարաբերության

ՔԱՂԱՔՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ՊԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

մասնակիցների համար վեճի կարգավորման առնչությամբ լրացուցիչ դժվարություններ, բարդություններ և պարտավորություններ ստեղծելու, այլ դյուրինացնելու և պարզեցնելու իրավահարաբերությունների կարգավորումը: Պրետենզիոն ժամկետը հնարավորություն է տալիս խուսափելու լրացուցիչ ժամանակային և ֆինանսական կորուստներից, շրջանցելու վեճի դատական լուծման հետ կապված ձևայնացված ընթացակարգերը և պահանջները, արագ վերականգնելու խախտված իրավունքները և կողմերի համար երկուստեք առավել ընդունելի պայմաններով լուծում տալու իրավահարաբերության մասնակիցների միջև ծագած վեճին, ինչպես նաև դատական ատյաններին ազատում է դատական մարմինների հարկադիր միջամտություն չպահանջող մեծաքանակ գործեր քննելու բեռից: Այս ամենի հետ մեկտեղ՝ պահանջ ներկայացնելը հնարավոր է դարձնում առավել ճիշտ հաշվարկելու հայցային վաղեմության ժամկետի սկիզբը, այսինքն՝ այն պահը, երբ անձն իմացել է իր իրավունքների խախտման մասին⁸:

Միաժամանակ, իրավական պահանջն առ այն, որ վեճերը նախ պետք է լուծվեն պահանջային (պրետենզիոն) կարգով, հաճախ տնտեսվարող սուբյեկտների միջև այնպիսի վեճերի պատճառ է դառնում, որոնք վերաբերում են օրենքով սահմանված կարգով պահանջային ընթացակարգի կամ պահանջի ներկայացմանն առնչվող այլ հարցերի: Մասնավորապես, ոչ բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտներն են տեղյակ պրետենզիոն կարգով վեճերի լուծման և համապատասխան պահանջը պրետենզիոն ժամկետում ներկայացնելու պահանջի իմպերատիվությանը: Եվ թեև «օրենքի չիմացությունը չի ազատում պատասխանատվությունից», սակայն պրետենզիոն ընթացակարգին ծանոթ չլինելը կարող է պայմանավորված լինել տարբեր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով: Բացի

դրանից, անգամ պրետենզիոն ընթացակարգին տեղյակ անձանց համար դրանով առաջնորդվելը խնդրահարույց է, քանի որ պրետենզիոն ժամկետի յուրաքանչյուր օրվա համար հավելագրվում են պարտավորությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար տույժեր և տուգանքներ, որոնց չափը համապատասխան պահանջով անմիջապես դատարան դիմելու դեպքում կարող է անհամեմատ նվազ լինել:

Ինչպես վերը նշվեց, ՀՀ գործող օրենսդրությունը որևէ կերպ չի ամրագրում տրանսպորտային փոխադրումների ոլորտում կիրառելի՝ վեճերի լուծման պահանջային կարգը: ՀՀ քաղաքացիական և տրանսպորտային օրենսդրությամբ պրետենզիոն ընթացակարգին չանդրադառնալը, ինչպես նաև գիտատեսական մակարդակով այդ ինստիտուտի սակավ ուսումնասիրված լինելը պատճառ են այն բանի, որ միջազգային իրավական ակտերի՝ միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների ոլորտում կարգավորման մի շարք յուրահատկություններ խորթ են մեր իրավագիտակությանը, ինչն էլ հանգեցնում է պրետենզիոն ընթացակարգի բազմաթիվ խախտումների: Մինչդեռ վեճերի կարգավորման պրետենզիոն կարգ նախատեսող «Միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների մասին» կոնվենցիան ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն է, ուստի անմիջականորեն գործում է նաև միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների ոլորտում ծագած վեճերը կարգավորելու առնչությամբ:

Առավել հաճախ գործնականում խնդրահարույց է այն հարցը, թե ինչ հետևանքների է հանգեցնում պրետենզիոն ընթացակարգը չպահպանելը, առավել ևս՝ պահանջ ներկայացնելու համար սահմանված պրետենզիոն ժամկետը խախտելը կամ կետանցելը: Նման հետևանքները վեր հանելու համար անհրաժեշտ է, նախ և առաջ, վերլուծել պրետենզիոն ժամկետի իրավական բնույթը:

ՀՀ քաղաքացիական իրավունքի տեսությունում որպես ժամկետ է ընկալվում

այն որոշակի ժամանակահատվածը (տարի, եռամսյակ, ամիս և այլն) կամ ժամանակի այն պահը (օր, ժամ և այլն), որը լրանալու հետ օրենքը կապում է որոշակի իրավական հետևանքներ: Այսինքն՝ ժամկետը դիտվում է որպես իրավունքներ և պարտականություններ առաջացնող, փոփոխող կամ դադարեցնող իրավաբանական փաստ⁹:

Ըստ ժամկետների նշանակության՝ քաղաքացիական իրավունքի ոլորտի գիտնականներն ու տեսաբաններն առանձնացնում են ժամկետների տարբեր տեսակներ¹⁰: Տ. Կ. Բարսեղյանը ժամկետների տարատեսակներ է համարում քաղաքացիական իրավունքների իրացման ժամկետները և քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ժամկետները¹¹՝ վերջիններիս շարքում իրավացիորեն դասելով պահանջային (պրետենզիոն) և հայցային վաղեմության ժամկետները¹²:

Չեղիմակներ Յա. Ֆունկը¹³, Ա. Գ. Կալպինը, Ա. Ի. Մասյակը¹⁴, Ա. Պ. Սերգենը, Յու. Կ. Տոլստոյը¹⁵ պրետենզիոն (պահանջային) ժամկետները դասում են քաղաքացիական իրավունքների իրացման ժամկետների շարքին: Դա սույն հեղինակների համար պատճառ է արտահայտելու կարծիք այն մասին, որ պահանջային ժամկետի ընթացքում պահանջ չներկայացնելու հետևանքով համապատասխան անձը զրկվում է իր իրավունքը պաշտպանելու, առավել ևս՝ նման պահանջի բավարարում ստանալու հնարավորությունից¹⁶, մինչդեռ, մեր կարծիքով, սահմանված ժամկետում քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության արտադատական ձևից չօգտվելը չի կարող բավարար հիմք հանդիսանալ քաղաքացիական իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքից զրկելու համար:

Կարծում ենք, որ պահանջային ժամկետը համապատասխան պահանջային իրավունքը դադարեցնող իրավաբանական փաստ չէ, այլ այդ պահանջային իրավունքի արտադատական պաշտպանության համար սահմանված ժամանակահատված: Այս առումով լիովին համամիտ ենք Տ.Կ.

Բարսեղյանի մոտեցմանը, որ նա պրետենզիոն ժամկետները դասում է քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ժամկետների շարքին:

Այսպես, քաղաքացիական իրավունքների իրացման ժամկետներ են համարվում այն ժամկետները, որոնց ընթացքում իրավազոր անձը կարող է իրացնել իր իրավունքը կամ պահանջել դրա իրացումն անմիջականորեն պարտավոր անձի կողմից¹⁷: Այլ կերպ ասած՝ քաղաքացիական իրավունքների իրացման համար սահմանված ժամկետն այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում անձը կարող է օգտվել իր իրավունքից, իսկ նման ժամկետի ավարտը պայմանավորում է նաև նման իրավունքի դադարումը¹⁸: Մինչդեռ քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ժամկետներն այն ժամկետներն են, որոնց ընթացքում իրավազոր անձն իրավունք ունի պահանջելու իր խախտված իրավունքի վերականգնում կամ դրա հարկադիր պաշտպանություն:

Ակնհայտ է, որ պրետենզիոն ժամկետ սահմանելը նպատակ ունի վերականգնելու պահանջատիրոջ խախտված իրավունքը, այլ ոչ թե նրան ընծեռել համապատասխան պահանջի իրավունքից օգտվելու հնարավորությամբ: Չեռնապես, անդրադառնալով պրետենզիոն ժամկետի իրավաբանական բնույթին՝ կարող ենք եզրակացնել, որ այն պետք է դիտարկվի քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ժամկետների համատեքստում: Հիմք ընդունելով նման պնդումը՝ կարելի է նաև եզրակացնել, որ պահանջային ժամկետը լրանալու փաստը պահանջի իրավունքի դադարման համար անհրաժեշտ և բավարար հիմք չպետք է հանդիսանա, ինչպես նաև պահանջատիրոջը չպետք է զրկի համապատասխան պահանջի իրավունքի հարկադիր պաշտպանության նպատակով դատարան դիմելու իրավունքից: Այնինչ Կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածի 3-րդ հոդվածը իմպերատիվ ձևով ամրագրում է ճիշտ հակառակ մոտեցումը:

Ինչպես նշում է Ա. Պ. Սերգենը, վեճերի կարգավորման պահանջային ընթացա-

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ՊԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

կարգն արդյունավետ է, երբ վիճելի իրավահարաբերության փաստական հանգամանքներից ակնհայտ բխում է, որ իրավահարաբերության կողմերի միջև փաստացի «վեճ» չկա, իսկ խախտված իրավունքի պաշտպանության հարցը և եղանակը կարող են լուծվել նաև կամավոր սկզբունքով¹⁹: Հետևապես, եթե վիճելի իրավահարաբերության կողմերի միջև «վեճ» է ծագել, ապա, մեր կարծիքով, այն դատական կարգով լուծելու անհրաժեշտությունն առկա է անգամ այն դեպքում, երբ պահանջային ընթացակարգն ամբողջությամբ պահպանված չէ: Եթե հաշվի առնենք նաև այն հանգամանքը, որ իրավահարաբերության կողմերը ոչ միշտ են կարող կողմնորոշվելու՝ արդյոք իրենց միջև «վեճ» կա, և արդյոք ինչ կարգով այն պետք է լուծվի, և որ այդ ու մի շարք այլ պատճառներով կողմերը կարող են խախտել պրետենզիոն ընթացակարգը, ապա նմանաբնույթ հարցը լավագույնս կարող է լուծվել միայն դատական կարգով:

Պահանջային ժամկետների կարևորությանն անդրադառնալով՝ Մ.Յու. Ռադչենկոն²⁰ նշում է, որ եթե օրենքով կամ պայմանագրով, այն է՝ իմպերատիվ ձևով, սահմանված է վեճերի արտադատական պահանջային (պրետենզիոն) կարգավորման ընթացակարգ, ապա միայն այն թևակոխելուց հետո են կողմերն իրավասու դիմելու իրավունքների դատական պաշտպանությանը: Ըստ հեղինակի՝ եթե պրետենզիոն ընթացակարգը չի պահպանվել, սակայն պահանջային ժամկետը չի լրացել, ապա համապատասխան պահանջի մասին հայցադիմումը պետք է վերադարձվի՝ տեղ գտած թերությունները շտկելու և (կամ) հարցը արտադատական կարգով լուծելու նպատակով: Սակայն եթե հայցադիմումը դատարան է ներկայացվել պահանջային ժամկետը լրանալուց հետո՝ նման պահանջ չներկայացվելու պարագայում, ապա համապատասխան պահանջի մասին հայցադիմումը պետք է թողնվի առանց

քննության: Ակնհայտ է, որ հեղինակը կողմնակից է պահանջային ընթացակարգի իմպերատիվությունը, որը չպահպանելու դեպքում անձը, փաստորեն, զրկվում է իր խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքից:

Սակայն, մեր կարծիքով, պահանջային ժամկետը չպահպանելու հետևանքով համապատասխան պահանջի իրավունքի՝ դատական կարգով բավարարում ստանալու հնարավորությունից զրկելը անձի իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության իրավունքի անհարկի սահմանափակում է²¹: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Լիխտենշտեյնի արքայազն Հանս-Ադամս Երկրորդն ընդդեմ Գերմանիայի» թիվ 42527/98 գործով կայացրած վճռի 1-ին կետով ամրագրել է, որ Կոնվենցիայի 6(1) հոդվածով երաշխավորված արդարադատության մատչելիության իրավունքը բացարձակ չէ և կարող է ենթարկվել սահմանափակումների ..., սակայն, դրա հետ մեկտեղ, արդարադատության մատչելիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել, կամ այդ իրավունքի իրացման հնարավորությունները կարող են նվազեցվել միայն այնպես կամ այն աստիճան, որ արդարադատության մատչելիության բուն էությունը մնա անփոփոխ: Ավելին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր նույն նախադեպային վճռով արձանագրել է, որ սահմանափակումը չի կարող Կոնվենցիայի 6(1) հոդվածի հետ համատեղելի և արդարացված լինել, եթե այն լեզիտիմ նպատակ չի հետապնդում, և կիրառված սահմանափակման միջոցների ու հետապնդվող նպատակների միջև բացակայում է ողջամիտ կապը կամ համապատասխանությունը²²:

Այս առումով հարկ ենք համարում նշել, որ պահանջային ժամկետը որպես «խափանիչ» կամ իրավունքները դադարեցնող ժամկետ նախատեսելը²³ թե՛ քաղաքացիական սուբյեկտիվ իրավունքների իրացման և թե՛ դրանց դատական պաշտպանության իրավունքի չարդարացված սահմանափակում է: Եթե առաջնորդվենք պահանջը

սահմանված ժամկետներում ներկայացնելու իմպերատիվության կանխավարկածով, ապա պարզ է դառնում, որ պահանջի ներկայացման ժամկետը լրանալուն պես դեռևս չսկսված դադարում է նաև հայցային վաղեմության ժամկետը (որը դեռևս չի սկսել), քանի որ անձի՝ իր իրավունքների պաշտպանության համար սահմանված ժամկետը համարվում է լրացած²⁴:

Հարկ ենք համարում նշել, որ բարձր ենք գանահատում միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների իրավահարաբերությունների ոլորտում վեճերի պրետենզիոն լուծման հնարավորությունը, քանի որ, բացի պահանջի ներկայացման՝ վերը նշված դրական հատկանիշներից, այն նաև հնարավորություն է տալիս պարտավորության խախտման փաստը հաստատող ապացույցներ ձեռք բերելու՝ դրանք հետագայում դատարանում օգտագործելու նպատակով: Սակայն, անգամ հաշվի առնելով «պահանջի ներկայացման» բոլոր դրական կողմերը՝ կարծում ենք, որ պահանջի ներկայացման, առավել ևս՝ պրետենզիոն ժամկետի իմպերատիվությունն ավելի է բարդացնում տրանսպորտային իրավահարաբերությունների կարգավորման գործընթացը, և մեր իրականությունում ավելորդ ու չարդարացված իրավական պահանջներ են: Հավաքանար այդ է պատճառը, որ ՀՀ օրենսդիրը ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ներպետական ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների համար «պրետենզիա ներկայացնելու» պարտադիր պահանջ չի նախատեսում:

Համեմատական կարգով նշենք, որ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգիրքը ներպետական ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների համար նախատեսում է պահանջի ներկայացման պարտադիր պահանջ, սակայն այն չի սահմանափակում որևէ ժամկետով: Հետևապես, որպես պահանջ ներկայացնելու ժամկետ է դիտվում տրանսպորտային համապատասխան ոլորտում իրավունքների պաշտպանության համար սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետը: Իսկ ՌԴ քաղաքացիական օրենս-

գիրքը փոխադրողի համար նախատեսում է պարտականություն՝ ներկայացված պահանջի վերաբերյալ ներկայացնելու պատասխան՝ ոչ ուշ, քան 30-օրյա ժամկետում²⁵: Կարելի է ասել, որ ՌԴ օրենսդրությունը խնդրո առարկա հարցի լուծման բավականին արդյունավետ լուծում է նախատեսում, քանի որ մի կողմից մոտարկված է միջազգային իրավական պահանջներից, մյուս կողմից ապահովում է պահանջային և հայցային վաղեմության ժամկետների հավասարակշռված հարաբերակցություն:

Ի մի բերելով պահանջային ընթացակարգի վերաբերյալ մեր դիտարկումները՝ կարծում ենք, որ միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների ոլորտում պահանջային ընթացակարգը վեճերի կարգավորման անհրաժեշտ գործիք է, սակայն նրան ներկայացվող իրավական պահանջները հստակեցման կարիք ունեն: Այսպես, առավել խնդրահարույց են պահանջային ժամկետը որոշելը և դրա իմպերատիվությունը սահմանելը, քանի որ եթե պետք է սահմանվի պահանջային ժամկետ, որի տևողությունն իմպերատիվ չպետք է լինի, ապա, կարծես թե, դա դառնում է ավելորդ պահանջ: Դրա հետ մեկտեղ, ուշադրություն բևեռելով Կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերով նախատեսված պայմանների վրա, պարզ է դառնում որ պահանջային ժամկետի տևողությունը կարող է սահմանվել նաև ոչ իմպերատիվ ձևով՝ կողմերին հնարավորություն տալով համապատասխան վեճին լուծում տալու նպատակով դիմելու նաև դատական պաշտպանության ինստիտուտի օգնությամբ: Այս առնչությամբ ժամկետ նախատեսելը ոչ թե խիստ սահմանված և երկարացման ոչ ենթակա ժամանակահատված է, այլ ժամանակային ճկուն կողմնորոշիչ, որը դատարանին հնարավորություն է տալիս վեճին առավել արդյունավետ լուծում տալու՝ միաժամանակ կողմերին չզրկելով լրացուցիչ ապացույցներ ներկայացնելու հնարավորությունից:

Հատկանշական է, որ Կոնվենցիայով պահանջային ընթացակարգն իմպերատիվ պայման դիտարկվելու դեպքերի համար

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

նախատեսված չէ համապատասխան ժամկետի բացթողումը հարգելի համարելու հնարավորություն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ «Միջազգային ճանապարհային բեռնափոխադրումների պայմանագրի մասին» կոնվենցիան խնդրո առարկա ուղրտում պրետենզիոն ընթացակարգը կարգավորող միակ միջազգային իրավական ակտն է, ապա պարզ է դառնում, որ դրանով չկարգավորված՝ պահանջային ժամկետին առնչվող հարցերի մասով առկա է «իրավական բաց»: Կարծում ենք՝ լուծման տարբերակ կարող է լինել ՀՀ ներպետական մակարդակով այնպիսի իրավական աղբյուր մշակելը, որը կմանրամասնի միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների՝ Կոնվենցիայով չկար-

գավորված կամ թերի կարգավորված հարցերը՝ չհակասելով նույն Կոնվենցիայի դրույթներին: Բացի այդ, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ փոխադրման հարաբերությունները կարգավորող նորմերի շարքում նախատեսել դիսպոզիտիվ պրետենզիոն ընթացակարգ սահմանող իրավական դրույթներ, որոնք ոչ միայն կարտացոլեն այդ ինստիտուտի՝ մեր մտածելակերպին համապատասխանող և հասարակական պահանջումներին բխող առանձնահատկությունները, այլև մոտարկված կլինեն միջազգային իրավական աղբյուրների պահանջներին և հնարավորություն կընձեռեն ունենալու պրետենզիոն ժամկետի մոտավոր ժամանակային կողմնորոշիչներ, որոնք կնպաստեն թե՛ վեճերի արտադատական կարգով լուծելուն և թե՛ դրանք դատական կարգով քննելու ու լուծելու:

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Ս. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, առաջին մաս, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2004, էջ 238:

² Ուղրտի սկզբնական աղբյուրը 1956թ. մայիսի 12-ի՝ «Միջազգային ճանապարհային բեռնափոխադրումների պայմանագրի մասին» կոնվենցիան է, որին միացել է նաև Հայաստանի Հանրապետությունը: Ներկայումս նույնանուն Կոնվենցիան գործում է 1978թ. հուլիսի 5-ին «Միջազգային ճանապարհային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների պայմանագրի մասին» կոնվենցիայի արձանագրությամբ կատարված փոփոխություններով: Հատկանշական է, որ Կոնվենցիայի անվանման առնչությամբ երկակի մոտեցում կա. այն ընդունված է անվանել նաև «Միջազգային ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների պայմանագրի մասին» կոնվենցիա, քանի որ Կոնվենցիայով կարգավորվում է ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումների ուղրտը, այլ ոչ թե ճանապարհային կամ ցամաքային բոլոր տրանսպորտային միջոցներով իրականացվող բեռնափոխադրումները: Միաժամանակ, հիմք ընդունելով Կոնվենցիայի անգլերեն տեքստը՝ այն պետք է վերնագրվի որպես «Միջազգա-

յին ճանապարհային բեռնափոխադրումների պայմանագրի մասին» կոնվենցիա, քանի որ «Carriage of Goods by Road» արտահայտությունը նշանակում է «ճանապարհային բեռնափոխադրումներ»: Միջազգային գործելակերպում ՄԱԿ-ի Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի մշակած միջազգային այդ ակտն ընդունված է անվանել նաև «CMR կոնվենցիա»: Այս առնչությամբ տե՛ս www.iru.org, ինչպես նաև՝ տե՛ս Հայկյանց Ա. Ս., Միջազգային մասնավոր իրավունք, ուսումնական ձեռնարկ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2003, էջ 184, Холопов К. В., Международное частное транспортное право, изд.-во Статут, М., 2010, էջ 481: Կոնվենցիայի պաշտոնական տեքստը կարելի է գտնել <http://www.miripravo.ru> կայքում:

³ Կոնվենցիայի տեքստի հայերեն թարգմանությունը տե՛ս Հովհաննիսյան Վ.Վ., Հակոբյան Լ. Ս., Հակոբյան Լ.Օ., Միջազգային մասնավոր իրավունք, Միջազգային իրավական փաստաթղթերի ժողովածու, «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն, Երևան, 2005, էջեր 269-283:

⁴ Տե՛ս Холопов К. В., Международное частное транспортное право, նշվ. աշխ., էջեր 515-516:

- ⁵ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., նշվ. աշխ., էջ 238:
- ⁶ Տե՛ս Гражданское право, часть первая, под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева, изд.-во Юристъ, М., 1997, էջ 198:
- ⁷ Տե՛ս Предпринимательское право: учебник для вузов, под ред. Н. И. Косяковой. М., 2007, էջեր 690-691:
- ⁸ Տե՛ս Брагинский М. Н., Витрянский В. В., Договорное право. Книга четвертая. Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта, изд.-во Статут, М., 2006, էջ 494, Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая, Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель, под ред. О. М. Козырь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова, изд.-во Статут, 1996, էջեր 412-413, Коммерческое право: учебник, под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой, СПб., 1997, էջ 315:
- ⁹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., նշվ. աշխ., էջ 231, Кравчигов О. А., Юридические факты в советском гражданском праве, М. Н., 1958г., էջեր 166-170՝ ըստ Տ. Կ. Բարսեղյանի հղումի:
- ¹⁰ Տե՛ս Грибанов В. П., Сроки в гражданском праве, М., 1967, էջեր 7-10:
- ¹¹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., նշվ. աշխ., էջ 234:
- ¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 238:
- ¹³ Տե՛ս Функ Я. И., Исковая давность и международное право, журнал Бюджетные организации, N 2, 2001г., էլեկտրոնային տարբերակը՝ <http://spravka-jurist.com> էլեկտրոնային կայքում, «Հայցային վաղեմության և այլ ժամկետների հարաբերակցությունը» հատվածում:
- ¹⁴ Տե՛ս Гражданское право, часть первая, под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева, նշվ. աշխ. էջ 204:
- ¹⁵ Տե՛ս Гражданское право, учебник, том первый, под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого, նշվ. աշխ., էջեր 305-306:
- ¹⁶ Տե՛ս Функ Я. И., Калимов Д. А., Сергеев В. П., Курс внешнеторгового права, Издательство деловой и учебной литературы, М., 2007г., էջեր 437-438, Холопов К. В., Международное частное транспортное право, էջեր 515-518:
- ¹⁷ Տե՛ս Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք, հատոր 1, Երևան, 1978թ., էջ 220:
- ¹⁸ Տե՛ս Новицкий И. Б., Сделки. Исковая давность, изд.-во Госюриздат, 1954 г., էջ 139:
- ¹⁹ Տե՛ս Гражданское право, учебник, том первый, под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого, էջ 306:
- ²⁰ Տե՛ս Радченко М. Ю., Арбитражные споры, изд.-во Кнорус, М., 2000, էջեր 145-147:
- ²¹ Տե՛ս Սարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի 6(1) և 13-րդ հոդվածներ, Սարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 8-րդ և 10-րդ հոդվածներ, Фредерик Куинн, Права человека и ты. Руководство для стран бывшего Советского Союза и Восточной Европы, изд.-во ОБСЕ/БДИПЧ, 1997, էջեր 19-20:
- ²² Տե՛ս Philip Leach, Taking a Case to the European Court of Human Rights, Oxford University Press, 2005, էջ 249:
- ²³ Տե՛ս Новицкий И. Б., Сделки. Исковая давность, էջ 139: Հեղինակն օգտավորվում է «пресекательный срок» արտահայտությունը, որը «կանխարգելիչ ժամկետ» արտահայտության փոխարեն թարգմանվել է «խափանիչ ժամկետ», քանի որ, կարծում ենք, այն առավել բնորոշ է հեղինակի հաղորդած իմաստին:
- ²⁴ Տե՛ս Морозов С. Ю., Транспортное право, изд.-во Волтерс Клувер, М., 2010, էջ 298:
- ²⁵ Տե՛ս Брагинский М. Н., Витрянский В. В., Договорное право. Книга четвертая, էջ 503:

ՔԱՂԱՅԻՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ****ПОРЯДОК И СРОКИ ПРЕДЪЯВЛЕНИЯ ПРЕТЕНЗИЙ В
МЕЖДУНАРОДНЫХ АВТОМОБИЛЬНЫХ
ГРУЗОПЕРЕВОЗКАХ****Лилит КАМАЛЯН**

*Аспирантка кафедры гражданского права
юридического факультета Ереванского
Государственного Университета*

Данная научная работа посвящена малоисследованной и весьма актуальной в Республике Армения проблеме — основам и процедуре предъявления претензий в контексте международных автомобильных отношений.

В связи с этим были изучены соответствующие нормы закона Республики Армения “Об автомобильном транспорте”, Гражданского кодекса Республики Армения, которые были сопоставлены с нормами Конвенции 1956 г. “О международных дорожных грузоперевозках”.

В статье детально изучена процедура предъявления претензий в сфере отношений международных автомобильных грузоперевозок, изложены некоторые проблематичные аспекты в данной сфере, а также выдвинуты правовые решения изложенных проблем.

Основой для статьи послужили также теоретические исследования как в гражданском праве Республики Армения, так и в международном частном праве.

На основании исследования проблематичных аспектов в данной сфере напрашивается вывод о том, что законодательство Республики Армения должно быть дополнено соответствующими нормами, регулирующими процесс и основы предъявления претензий в сфере международных автомобильных грузоперевозок.